

Armoede tussen de plooien

Aanvullingen en correcties op EU-SILC
voor verborgen groepen armen

Ingrid Schockaert, Ann Morissens,
Sebastiano Cincinnato & Ides Nicaise

HIVA

ARMOEDE TUSSEN DE PLOOIEN

Aanvullingen en correcties op EU-SILC voor verborgen groepen armen

Ingrid Schockaert, Ann Morissens, Sebastiano Cincinnato &
Ides Nicaise

Projectleiding: Prof. dr. Ides Nicaise

Onderzoek in het kader van het AGORA-onderzoeksprogramma van
het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO) en op vraag van het
Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en
sociale uitsluiting

Gepubliceerd door

KU Leuven

HIVA - Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving

Parkstraat 47 – bus 5300, BE 3000 Leuven

www.hiva.be

D/2012/4718/8 – ISBN 9789088360367

OMSLAGONTWERP Altera

OMSLAGILLUSTRATIE ® Shutterstock (MrKornFlakes)

© 2012 HIVA-KU Leuven

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means, without permission in writing from the publisher.

VOORWOORD

Vanwege het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Het Steunpunt is een interfederale overheidsdienst die is opgericht via een Samenwerkingsakkoord tussen de federale overheid en de Gewesten en Gemeenschappen. In dit Samenwerkingsakkoord krijgt het Steunpunt de opdracht om overleg te organiseren met de verschillende actoren in de strijd tegen armoede, met een structurele plaats voor de mensen die zelf in armoede leven en hun verenigingen. Ook het belang van goede indicatoren om de armoedesituaties in beeld te brengen, wordt in het Samenwerkingsakkoord sterk benadrukt.

Dit was voor het Steunpunt onder andere de aanleiding om in 2002-2003 een project 'onderzoek - actie - vorming' uit te voeren, waarbij een groep van 20 personen - de helft mensen die in armoede leven, de andere helft academici en medewerkers van (welzijns)organisaties en administraties - gedurende anderhalf jaar samen op zoek zijn gegaan hoe armoede gemeten kan worden. Onder andere in opvolging van dit project heeft het Steunpunt - samen met zijn partners - verschillende onderzoeksvragen verder uitgewerkt en vertaald in onderzoeksprojecten. Federaal Wetenschapsbeleid is in deze onderzoeksprojecten een bevoorrechte partner geworden.

Het SILC-CUT project vormde hierbij één van de eerste initiatieven. De SILC-enquête is één van voornaamste bronnen voor de armoede-indicatoren in België, maar met de huidige vorm worden een aantal bevolkingsgroepen (waarvan we kunnen vermoeden dat ze een verhoogd risico op armoede kennen) niet bereikt. Op basis van deze vaststelling heeft het Steunpunt een onderzoeksvoorstel ingediend binnen het Agora-onderzoeksprogramma van Federaal Wetenschapsbeleid, dat als bedoeling heeft de databanken uit te breiden en te versterken. Een HIVA-onderzoeksploeg onder leiding van Prof. dr. Ides Nicaise kreeg de opdracht om de (niet-)representativiteit van de Belgische SILC-enquêtes te onderzoeken, alsook de inhoud van de vragenlijst en wijze van bevraging aan te passen aan deze specifieke bevolkingsgroepen. Vervolgens werd een dergelijke bevraging ook uitgevoerd bij dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Deze bevraging heeft ons meer zicht gegeven op de levensomstandigheden van deze mensen, en dit op een vergelijkbare manier met de bevraging bij de rest van de bevolking.

Het initiatief is ook het verhaal van een sterke samenwerking tussen verschillende diensten en instellingen, en we maken van de gelegenheid gebruik om hen te danken:

- de minister van Wetenschapsbeleid, mevrouw Sabine Laruelle, en Federaal Wetenschapsbeleid, in het bijzonder dhr. Aziz Naji, hebben dit onderzoek mogelijk gemaakt;
- de staatssecretaris voor Armoedebestrijding, dhr. Philippe Courard, heeft zijn steun betuigd aan het opzet door de bevraging op te nemen in het eerste Federaal Plan Armoedebestrijding, dat door de federale regering werd goedgekeurd;
- het onderzoeksbureau IPSOS heeft het moeilijke praktijkwerk (de enquêtes) op een kwalitatieve manier gerealiseerd;
- een 60-tal organisaties hebben - op vraag van het Steunpunt - hun medewerking verleend, door toe te laten dat de bevraging in hun lokalen doorging of door contacten met mogelijke respondenten te leggen;
- de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (FOD Economie) die verantwoordelijk is voor de Belgische SILC-enquêtes, heeft dit onderzoeksproject nauw opgevolgd en methodologisch het werk ondersteund;
- in het begeleidingscomité van het onderzoeksproject gaven de verschillende leden telkens weer nuttige feedback;
- de collega's van het Steunpunt namen tijdens de piloot-enquête de proefinterviews voor hun rekening;
- de onderzoeksploeg van HIVA onder leiding van prof. dr. Ides Nicaise heeft door voorliggend onderzoek nuttige informatie verzameld over twee verborgen doelgroepen van extreem arme huishoudens, en tal van nuttige aanbevelingen geformuleerd voor een verbetering van de EU-SILC enquêtes vanuit het oogpunt van armoede-onderzoek.

Het SILC-CUT project vormt aldus een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar armoede en bestaansonzekerheid in ons land. We hopen dat dit initiatief ook inspirerend kan zijn voor de SILC-enquête en het armoede-onderzoek in de andere Europese landen.

Françoise De Boe,
Henk Van Hootegem,
Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting,
www.armoedebestrijding.be

BEGELEIDINGSCOMITÉ

- Caroline Beyers (Vlaamse Gemeenschap - Welzijn, Volksgezondheid en Gezin)
- Chris Brijs (Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid - Banque Carrefour de la Sécurité Sociale)
- Sarah Carpentier (Centrum voor sociaal beleid)
- Marie Castaigne (SPF Economie - Direction générale Statistique et Information économique - FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie)
- Roger Collinet (Relais social Pays de Liège)
- Stijn Coppens (Vlaamse Gemeenschap - Welzijn, Volksgezondheid en Gezin)
- Françoise De Boe (Service de lutte contre la pauvreté, la précarité et l'exclusion sociale - Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting)
- Marie-Louise De Croock (Antwerps Platform Generatiearmen - APGA)
- Ivan Dechamps (Union Nationale des Mutualités Socialistes - Nationaal Verbond van Socialische Mutualiteiten)
- Anne Deprez (Institut wallon d'évaluation, de prospective et de statistique)
- Koen Dewulf (Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding - Centre pour l'égalité des chances et la lutte contre le racisme)
- Gille Feyaerts (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad - Observatoire de la Santé et du Social Bruxelles-Capitale)
- Geneviève Geenens (SPF Economie - Direction générale Statistique et Information économique - FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie)
- Tim Goedemé (Centrum voor sociaal beleid)
- Herman Goemans (Centrum Kauwenberg)
- Josée Goris (POD Maatschappelijke Integratie - SPP Intégration sociale)
- Ludo Horemans (Belgisch Netwerk Armoedebestrijding)
- Joelle Houben (Relais Social du Pays de Liège)
- Zakia Khattabi (SPP Politique scientifique - POD Wetenschapsbeleid)
- Hendrik Larmuseau (FOD Sociale Zekerheid - SPF Sécurité Sociale)

-
- Patrick Lusyne (FOD Economie – Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie - SPF Economie - Direction générale Statistique et Information économique)
 - Lydia Merckx (FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie - SPF Economie - Direction générale Statistique et Information économique)
 - Diane Moras (Antwerps Platform Generatiearmen - APGA)
 - Aziz Naji (SPP Politique scientifique - POD Wetenschapsbeleid)
 - Jo Noppe (Studiedienst van de Vlaamse Regering)
 - Benoit Parmentier (Observatoire de l'Enfance, de la Jeunesse et de l'Aide à la Jeunesse)
 - Ramón Pena-Casas (Observatoire Social Européen)
 - Truus Roesems (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad – Observatoire de la Santé et du Social Bruxelles-Capitale)
 - Christine Ruyters (Institut wallon d'évaluation, de prospective et de statistique)
 - Vincent Schroeder (Relais Social du Pays de Liège)
 - Anita Tercaefs (Fonds voor Arbeidsgevallen)
 - Cécile Vanesse (SPP Intégration sociale - POD Maatschappelijke Integratie)
 - An Van Cauwenberghe (Vlaamse Gemeenschap - Welzijn, Volksgezondheid en Gezin)
 - Rudi Van Dam (FOD Sociale Zekerheid – SPF Sécurité Sociale)
 - Ellen Van Den Bogaerde (Federale Politie – Police fédérale)
 - Henk Van Hootegem (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting – Service de lutte contre la pauvreté, la précarité et l'exclusion sociale)
 - David Van Vooren (Vlaamse Gemeenschap – Welzijn, Gezondheid en Gezin)
 - Sven Vrielinck (POD Wetenschapsbeleid – SPP Politique scientifique)

INHOUD

Hoofdstuk 1/ Inleiding	1
<hr/>	
1. Context en motivatie van het onderzoek	1
2. Doelstellingen van het onderzoek	2
2.1 Inzicht krijgen in de ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen in de EU-SILC	2
2.2 Een aanvulling op de EU-SILC enquête	3
2.3 Inzicht verschaffen in de leefomstandigheden van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning	4
Hoofdstuk 2/ Ondervertegenwoordiging en uitsluiting in de EU-SILC survey: een analyse van het steekproefkader	7
<hr/>	
1. Het EU-SILC steekproefkader en de uitsluiting van sociaal kwetsbare groepen	7
2. Beschrijving van de specifieke uitgesloten groepen	10
2.1 Rondtrekkende bevolking	10
2.2 Permanente campingbewoners	10
2.3 Asielzoekers en geregulariseerden	11
2.4 Mensen die in instellingen verblijven	11
2.5 Dak- en thuislozen	14
2.6 Personen zonder wettige verblijfspapieren	18
3. Besluit	21
Hoofdstuk 3/ Ondervertegenwoordiging en uitsluiting in de EU-SILC survey: een kwantitatieve non-responsanalyse	23
<hr/>	
1. Literatuur over attritie	24
1.1 Niet-bereik en weigering	24
1.2 Socio-economische achtergrond van respondenten en attritie	24

1.3	Gevolgen van attritie	26
2.	Analyse van attritie in EU-SILC	26
2.1	Hypotheses	27
2.2	De operationalisering van de non-responscomponenten en de analysemethode	28
2.3	Gehanteerde informatie	29
2.4	Bevindingen	31
3.	Een verhuisanalyse	36
4	Besluit	37
Hoofdstuk 4/ Selectieve non-respons in de EU-SILC: een kwalitatieve benadering		39
<hr/>		
1	Methodologische aspecten van het onderzoek	40
1.1	De componenten van non-respons	40
1.2	De aard van de focusgroepen	40
1.3	Het verloop van de focusgroepen en de eigenschappen van de deelnemers	42
2	Resultaten	43
2.1	Inhoudelijk sterke en zwakke punten van de huidige EU-SILC enquête	43
2.2	Het proces van contactname	46
2.3	Selectieve unit en item non-respons	49
2.4	Non-respons bij panelrespondenten	52
3.	Besluit	53
Hoofdstuk 5/ Het SILC-CUT dataverzamelingsproces		55
<hr/>		
1.	De voorbereidende fase van de dataverzameling: focusgroepen	56
1.1	Belang van bijkomend onderzoek over de leefomstandigheden van de doelgroepen	56
1.2	Ervaringen met onderzoek en registratie van gegevens	59
1.3	Hindernissen en aandachtspunten in het onderzoeksopzet	59
1.4	Aanbevelingen over de inhoud van de vragenlijst per thema	61
1.5	Adviezen betreffende de omgang met respondenten	67
2.	Het verloop van de SILC-CUT enquête	69
2.1	Het interviewerteam	70
2.2	Het bereik van de doelgroep	71
2.3	De verdeling van de steekproef en de respons	73

2.4 De selectie en het bereiken van de respondenten in de organisaties	76
2.5 De vragenlijst	77
3. Besluit	81
Hoofdstuk 6/ Evaluatie van de datakwaliteit	85
<hr/>	
1. Evaluatie van de antwoordcapaciteit van de respondenten	85
2. Analyse van ontbrekende antwoorden	86
2.1 De woonsituatie van de respondenten	87
2.2 Het gezinsinkomen van de respondenten	88
2.3 Betaalde arbeid en werkloosheid	90
2.4 Gezondheidstoestand	90
3. Analyse van inconsistente antwoorden	90
3.1 Gezinsinkomen	92
3.2 Arbeid en loon	95
4. Respondenten die buiten de doelgroep vallen	98
5. Besluit	99
Hoofdstuk 7/ De leefomstandigheden van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning	101
<hr/>	
1. Een profielschets van de leefomstandigheden van dak- en thuislozen	101
1.1 Het demografische profiel van dak- en thuislozen in de steekproef	101
1.2 De woonsituatie van dak- en thuislozen in de steekproef	102
1.3 Het inkomen van dak- en thuislozen	105
1.4 De arbeidsmarktparticipatie van dak- en thuislozen in de steekproef	108
1.5 Het onderwijsniveau van dak- en thuislozen in de steekproef	109
1.6 De gezondheid van dak- en thuislozen in de steekproef	110
2. Een profielschets van de leefomstandigheden van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning	111
2.1 Het demografische profiel van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef	111
2.2 Woonsituatie van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef	112
2.3 Het inkomen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning	115
2.4 De arbeidsmarktparticipatie van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef	117
2.5 Het onderwijsniveau van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef	118

2.6 De gezondheid van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef	119
3. Besluit	120
Hoofdstuk 8/ Een vergelijking tussen EU-SILC en SILC-CUT	123
1. Financiële armoede	124
2. Werk en armoede	125
3. Gezondheid	126
4. Wonen	127
5. Materiële deprivatie	128
6. Besluit	129
Hoofdstuk 9/ Algemeen besluit	131
1. Bevolkingsgroepen met hoog armoederisico die niet in de EU-SILC enquêtes zijn opgenomen	131
2. Selectieve non-respons in de EU-SILC	132
3. Aanvullend onderzoek bij verborgen groepen armen	133
3.1 Methodiek	134
3.2 Resultaten	135
3.3 Implicaties voor onderzoek en beleid	135
Bijlagen	137
Bijlage 1 / Gesprekshandleiding focusgroep ‘Selectieve non-respons bij de EU-SILC bevraging: probleemstelling en mogelijke oplossingen’	139
Bijlage 2 / Deelnemers aan de focusgroepen rond dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsdocumenten	143
Bijlage 3 / Huishoudvragenlijst en individuele vragenlijst van de SILC-CUT enquête	144
Bibliografie	223

HOOFDSTUK 1

Inleiding

1. Context en motivatie van het onderzoek

Armoede en sociale uitsluiting vormen een belangrijke uitdaging voor beleidsmakers en hebben eveneens een vaste plaats verworven op de Europese agenda. Een voorbeeld hiervan zijn de Joint Reports on Social Inclusion en de Nationale Actieplannen Sociale Insluiting die de lidstaten tweejaarlijks bezorgen aan Europa. Voor maatregelen ter preventie en bestrijding van armoede is het onontbeerlijk om over goede en eenduidige gegevens te beschikken die toelaten een beeld te vormen over de leefomstandigheden van personen die in armoede leven. De meeste indicatoren zijn gebaseerd op informatie afkomstig van huishoudsurveys en/of administratieve databanken.

Ook de Europese Unie besteedt heel wat aandacht aan het ontwikkelen van indicatoren over armoede en sociale uitsluiting. Ze heeft met het oog hierop eveneens een aantal instrumenten ontwikkeld. Zowel het European Community Household Panel (ECHP) als zijn opvolger EU Survey on Income and Living Conditions (EU-SILC) zijn belangrijke instrumenten om kennis te vergaren over armoede en sociale uitsluiting en de evoluties te monitoren vanuit een nationaal of Europees perspectief. Deze laatste is opgezet als een roterend panel. Dit betekent dat de enquête jaarlijks wordt afgenomen en dat een aantal huishoudens gedurende meerdere jaren gevolgd wordt maar dat er ook jaarlijks nieuwe huishoudens opgenomen worden. Het panelkarakter heeft als voordeel dat armoede vanuit een dynamisch perspectief onderzocht kan worden. In het verleden werd armoede te vaak als een statisch gegeven bestudeerd: iemand is arm op een bepaald ogenblik of is het niet. Een dynamisch perspectief laat toe te zien hoe een gezin of persoon transities maakt in- of uit de armoede en welke omstandigheden of gebeurtenissen aan de basis liggen van deze transities. De EU-SILC biedt hier dan ook belangrijke informatie voor de strijd tegen armoede.

Toch blijven er een aantal kritische vragen bij het gebruik van dit soort databronnen voor het opstellen van indicatoren rond leefomstandigheden en voor armoede indicatoren in het bijzonder. Een van de problemen is de onder- of zelfs niet-vertegenwoordiging van bepaalde bevolkingsgroepen in deze surveys door non-respons of omdat ze geen deel uitmaken van het steekproefkader (Adriaen-

sens et al., 2003). Wanneer deze groepen net die groepen zijn die een verhoogd risico op armoede lopen, wordt hun onder- of niet-vertegenwoordiging een probleem omdat beleidsmakers dan maatregelen gaan nemen aan de hand van gegevens die mogelijk een vertekend of fout beeld geven van de werkelijkheid.

Dus, wanneer men zegt dat 14,8% van de Belgen een risico loopt om arm te zijn op basis van de gegevens van de EU-SILC enquête dient men ook in het achterhoofd te houden dat bepaalde groepen om verschillende redenen niet deelnemen aan de enquête en dat het armoedecijfer wel eens hoger zou kunnen liggen indien deze groepen wel zouden deelnemen aan de enquête. Twee van deze uit de EU-SILC uitgesloten groepen zijn dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning.

Deze vaststelling was voor het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (<http://www.armoedebestrijding.be>) de aanleiding om een onderzoeksvoorstel in te dienen in het kader van het Agora-onderzoeksprogramma van Federaal Wetenschapsbeleid (<http://www.belspo.be>). Voorliggend rapport is het resultaat van dit onderzoeksproject en van een aanvullende enquête (in het kader van het Federaal plan armoedebestrijding en eveneens met financiering van Federaal Wetenschapsbeleid).

2. Doelstellingen van het onderzoek

2.1 Inzicht krijgen in de ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen in de EU-SILC

Een eerste doelstelling van dit rapport is een analyse te maken van de *oorzaken* van niet- of ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen in de EU-SILC survey en de mogelijke *gevolgen* hiervan voor de representativiteit van de surveyresultaten. De verschillende oorzaken van niet- of ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen hangen samen met de verschillende stappen die worden ondernomen om de bevolking te bereiken: het trekken van de steekproef, het contacteren van de respondenten en het verkrijgen van hun toestemming. Bovendien kunnen respondenten tijdens het interview afhaken of, indien het om een panelstudie gaat waarbij respondenten op verschillende tijdstippen ondervraagd worden, kunnen ze ook uitvallen tussen bevragingen in.

Wat de gevolgen van ondervertegenwoordiging betreft, kunnen we stellen dat deze *op zich* niet altijd problematisch is. Problemen van representativiteit doen zich enkel voor wanneer uitgesloten groepen andere achtergrondkenmerken hebben dan de respondenten die wel in de survey zijn opgenomen. Zoals al aangehaald, is de kans op vertekening van bijvoorbeeld de armoedemetingen aan de hand van een survey reëel, indien de uitgesloten respondenten overwegend wonen in een huishouden met een beschikbaar inkomen dat onder de armoedegrens ligt.

Een eerste belangrijke bron van uitsluiting is de niet- of ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen in het steekproefkader van een enquête. Het steekproefkader verwijst naar een bestaande lijst van mogelijke respondenten waaruit vervolgens een steekproef getrokken wordt. Voor de EU-SILC is dit in België het rijksregister. In hoofdstuk 2 maken we een analyse van het rijksregister als steekproefkader en geven een overzicht van de groepen die hierdoor van de EU-SILC survey zijn uitgesloten. Om een idee te krijgen van gevolgen van hun uitsluiting voor de representativiteit van EU-SILC resultaten, gebruiken we inzichten uit de literatuur over de socio-economische karakteristieken van deze groepen.

In hoofdstuk 3 maken we een analyse van de selectieve non-respons in de EU-SILC. Hier zullen we een aantal factoren bespreken die een invloed hebben op de bereikbaarheid van respondenten, hun bereidheid om mee te werken aan het interview en de kans dat het interview tot een goed einde wordt gebracht. Indien de niet bereikte individuen of de weigeraars van bepaalde sociale groepen over- of ondervertegenwoordigd zijn, leidt dit weer tot een vertekend beeld van de survey-resultaten.

Om na te gaan of de non-respons selectief is dient men te beschikken over de achtergrondgegevens van zowel de respondenten als de niet-respondenten. Dit is geen eenvoudige opgave omdat deze gegevens niet altijd beschikbaar zijn. Panelstudies hebben het voordeel dat de achtergrondgegevens uit de vorige golf gebruikt kunnen worden. We kunnen dus nagaan welke socio-economische achtergrondvariabelen een positieve of een negatieve invloed hebben op de consecutieve deelnamekans. Dit is ook de methodiek die wij zullen aanwenden in hoofdstuk 3.

Ten slotte, gaan we in de kwalitatieve benadering van non-respons in hoofdstuk 4 in op de *redenen* voor onbereikbaarheid of weigering vanwege sociaal uitgesloten groepen. De bedoeling is inzicht te verwerven in de sterkten en zwakten van het EU-SILC bevragsingsproces, in de hiaten van het contactnameproces en in de selectieve unit en item-respons tijdens de enquête. De meer inductieve aanpak aan de hand van focusgroepen met EU-SILC enquêteurs laat bovendien toe oplossingen aan te reiken om non-respons in toekomstige golven en soortgelijke bevragingen zo veel mogelijk te vermijden.

2.2 Een aanvulling op de EU-SILC enquête

Een tweede doelstelling van het SILC-CUT project is een bevraging te organiseren bij uitgesloten of sterk ondervertegenwoordigde doelgroepen als aanvulling van de bestaande EU-SILC enquête. We richten ons tot twee specifieke doelgroepen: de dak- en thuislozenpopulatie en de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. De belangrijke sociale uitsluiting van deze groepen maakt hun ondervertegenwoordiging in de EU-SILC problematisch voor de representativiteit van de enquête.

Deze dataverzameling werd georganiseerd met de hulp van een interdisciplinair team bestaande uit het onderzoeksteam van het HIVA, het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, en het enquêtebureau Ipsos. De uitvoering verliep in verschillende fases.¹ In een eerste voorbereidende fase, werd beroep gedaan op de expertise van organisaties die contact hebben met personen zonder wettige verblijfspapieren en dak- en thuislozen. De bedoeling was informatie te krijgen over mogelijke contactname-strategieën, over omgang met de respondenten en vooral over mogelijke pijnpunten in de vertaling van de EU-SILC vragenlijst naar de specifieke noden en kenmerken van de geselecteerde doelgroepen.

In een tweede fase werden de bevindingen van de focusgroepen in de praktijk getest in een pilootenquête om uiteindelijk tussen 1 februari 2010 tot 31 juli 2010 over te gaan tot de definitieve bevraging.

Tenslotte is het belangrijk te wijzen op de expliciete intentie van de SILC-CUT survey, het aanvullende karakter van de bevraging en de vergelijkbaarheid, niet alleen voor de groepen onderling, maar ook met de originele EU-SILC enquête, te vrijwaren. De aanvullende bevraging kan op termijn aangewend worden als supplement van de eigenlijke EU-SILC en kan dienen als een voorbeeld voor gelijkwaardige initiatieven in andere Europese landen. Met het oog op deze replicatie wordt in hoofdstuk 5 het proces en de methodologie van de dataverzameling gedetailleerd besproken. Er worden lessen getrokken, zowel uit de resultaten van de focusgroepen, uit feedback van de interviewers en de hulporganisaties, als uit opmerkingen van de medewerkers van het Steunpunt. In hoofdstuk 6 bekijken we de kwaliteit van de verzamelde data.

2.3 Inzicht verschaffen in de leefomstandigheden van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Een derde doelstelling van het SILC-CUT project is het verwerven van een betere kennis en inzicht in de leefomstandigheden van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Er wordt indicatoren met betrekking tot armoede en sociale uitsluiting wel vaker verweten dat ze enkel oog hebben voor financiële problemen en daarom te veel de nadruk leggen op monetaire indicatoren. De EU-SILC enquête bevat wel een aantal vragen over niet-monetaire onderwerpen, maar deze bleven tot nog toe vrij beperkt in aantal. Toch is er een groeiende vraag van een aantal lidstaten om de EU-SILC indicatoren uit te breiden met indicatoren die beter en vollediger de leefomstandigheden van mensen in armoede vatten dan de armoedegrens² en het aandeel huishoudens met een beschikbaar inkomen dat onder de grens ligt. Het is onze bedoeling een bevraging

¹ In de verdere bespreking zullen we kortweg spreken van het onderzoeksteam, het Steunpunt en het interviewerteam.

² Deze armoedegrens wordt door Eurostat gedefinieerd als 60% van het equivalent mediaan beschikbare inkomen.

te organiseren met thema's en indicatoren relevant voor dak- en thuislozen en voor mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Deze informatie is complementeair ten aanzien van EU-SILC, maar zeker zinvol voor beleidsmakers en organisaties die met deze doelgroepen werken. Dit is des te belangrijker omdat kwantitatieve informatie die beslissingen kan leiden quasi totaal ontbreekt!

In hoofdstuk 7 schetsen we de socio-economische profielen van de dak- en thuislozen en van de personen zonder wettige verblijfsvergunning zoals die naar voren kwamen uit onze survey. We geven resultaten over inkomen, woonsituatie, onderwijsniveau, arbeid, en gezondheid. In hoofdstuk 8 vergelijken we indicatoren van sociale uitsluiting gebaseerd op de data van de EU-SILC enquête met de resultaten voor deze zelfde indicatoren uit de SILC-CUT bevraging bij dak- en thuislozen en bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. We beperken ons tot (enkele) indicatoren uit het Nationaal Actieplan voor de Bestrijding van Armoede en Sociale uitsluiting (2008). Dit hoofdstuk biedt enerzijds een overzicht van de belangrijke indicatoren van sociale uitsluiting als basis beleidsbeslissingen en anderzijds krijgen we een indruk over het mogelijke vertekend beeld dat door de EU-SILC indicatoren van sociale uitsluiting gegeven wordt.

HOOFDSTUK 2

Ondervertegenwoordiging en uitsluiting in de EU-SILC survey: een analyse van het steekproefkader

Elke survey begint met het trekken van een steekproef. Hiervoor moeten we eerst een *steekproefkader* kiezen, waaruit vervolgens een steekproef getrokken wordt. Zoals bij heel wat Belgische enquêtes het geval is, fungeert het *rijksregister* als steekproefkader voor de EU-SILC enquête. Alle individuen afwezig uit het rijksregister zullen bij gevolg ook niet in de EU-SILC survey terug te vinden zijn. Als het gaat om groepen met een specifiek socio-economisch profiel verschillend van dat van de rest van de bevolking, zal deze uitsluiting mogelijk leiden tot een vertekening van de surveyresultaten.

In sectie 1 van dit hoofdstuk bekijken we in de eerste plaats het rijksregister van naderbij, analyseren we welke groepen hiervan uitgesloten zijn, en gaan in op de mogelijke gevolgen hiervan voor de resultaten over sociale uitsluiting van de EU-SILC enquête. In de tweede plaats halen we bepaalde instructies voor de EU-SILC steekproeftrekking aan die gelden op Europees niveau en waardoor bepaalde groepen individuen per definitie niet worden bevraagd.

In sectie 2 gaan we dieper in op de socio-economische kenmerken van de uitgesloten groepen. Met het oog op onze eigen bevraging bij arme huishoudens die zal beschreven worden in hoofdstuk 5, gaan we op zoek naar informatie over bestaande bevragingen, kijken we naar de omvang van de groepen en hun relevantie voor de politieke besluitvorming.

1. Het EU-SILC steekproefkader en de uitsluiting van sociaal kwetsbare groepen

Het rijksregister geeft een beeld van de wettelijke woonplaats van een persoon. Het bevat alle personen die ingeschreven zijn in:

- de bevolkingsregisters van de gemeenten;
- het vreemdelingenregister van de gemeente (dit register bevat alle personen die gerechtigd zijn tot een verblijf van meer dan 3 maanden);

- het wachtregister (dit register bevat alle personen die in de asielprocedure zitten);
- de registers van diplomatieke en consulaire posten in het buitenland.

De wettelijke woonplaats van individuen komt niet steeds overeen met hun werkelijke (woon)situatie. Vooreerst is het mogelijk dat mensen die zich in het buitenland gevestigd hebben, toch nog opgenomen zijn in het rijksregister. Dit is het geval indien ze hun vertrek en adreswijziging niet gemeld hebben aan de gemeente of zich (nog) niet ingeschreven hebben bij een diplomatieke post in het buitenland. Hun naam en adres zullen dus nog voorkomen in het bevolkingsregister, maar wanneer de interviewer zich op dat adres zal aanmelden, zal het geselecteerde huishouden niet aangetroffen worden.

Ook de omgekeerde situatie kan zich voordoen. Personen kunnen wel degelijk op het Belgische grondgebied wonen en verblijven zonder dat er van hen een spoor terug te vinden is in het rijksregister. Dit zal het geval zijn voor personen die illegaal het land zijn binnengekomen, maar nooit een officiële aanvraag voor asiel of regularisatie gedaan hebben. Ook personen die met een toeristenvisum het land zijn binnengekomen, maar nooit vertrokken zijn, zullen niet voorkomen in het rijksregister. Van deze groep is er dus geen enkel administratief spoor en bijgevolg maken ze geen deel uit van het steekproefkader van de EU-SILC enquête.

Personen die een asielaanvraag doen via de officiële weg, worden opgenomen in het wachtregister en dit maakt eveneens deel uit van het rijksregister. Ook wanneer een asielaanvraag afgewezen werd en de persoon een bevel om het grondgebied te verlaten kreeg, blijft deze toch nog opgenomen in het wachtregister. De persoon zal pas geschrapt worden uit het wachtregister wanneer hij/zij daadwerkelijk het grondgebied verlaten heeft. (Vlaams Minderhedencentrum, 2007).

Het kan ook voorkomen dat het adres zoals het vermeld staat in het rijksregister niet het adres is waar het geselecteerde huishouden op regelmatige basis verblijft. Dit is onder andere het geval voor personen die een referentieadres hebben bij een Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW). Zij zullen zich echter niet op dit OCMW adres bevinden, maar maken via het referentieadres bij het OCMW wel deel uit van het steekproefkader. In de praktijk zullen ze echter niet geïnterviewd worden. Een deel van de rondtrekkende bevolking, zoals woonwaggebewoners, schippers of foorreizigers, maar ook een aantal daklozen maakt gebruik van de mogelijkheid om een referentieadres te hebben bij het OCMW, in theorie maken zij dus deel uit van het steekproefkader van de EU-SILC enquête, maar in de praktijk worden ze niet bevraagd. Bijgevolg zijn zij een niet bevraagde groep bij de EU-SILC enquête.

Tussen het tijdstip waarop de steekproef getrokken wordt en het tijdstip waarop het huishouden gecontacteerd wordt door het interviewkorps verloopt bij de meeste onderzoeken wat tijd. In die periode kan het dus ook voorkomen dat het geselecteerde huishouden verhuist. Om dit probleem zo veel mogelijk te ondervangen krijgt het team dat de EU-SILC enquête voorbereidt nog een update

van de rijksregistergegevens. Op die manier wordt de uitval veroorzaakt door het tijdsverloop tussen de selectie en de contactname beperkt.

Voor de EU-SILC enquête wordt als regel gehanteerd dat personen die verblijven in een collectieve instelling niet bevraagd hoeven te worden. De reden hiervoor is praktisch van aard. Niet alle Europese landen beschikken over gegevens van hun geïnstitutionaliseerde bevolking. Op Europees niveau is er daarom afgesproken dat de geïnstitutionaliseerde bevolking uitgesloten wordt van deelname aan de EU-SILC. Voor België zou het organisatorisch wel haalbaar zijn om deze personen te laten deelnemen omdat de meeste van hen gewoon opgenomen zijn in het rijksregister.

Concreet betekent dit dus dat de oudere bevolking die opgenomen is in een rust- of verzorgingsinstelling niet vertegenwoordigd is in de EU-SILC. Ook personen die verblijven in een gevangenis, een instelling (andere dan een rust- of verzorgingsinstelling) of leven in een religieuze gemeenschap met meer dan 8 personen zijn uitgesloten van de bevraging.

Kortom, aan de hand van het steekproefkader en de instructies die gelden voor de EU-SILC zijn een aantal groepen a priori (quasi-) uitgesloten, of riskeren ze er zwaar ondervertegenwoordigd te zijn. Tabel 2.1 geeft een overzicht van deze groepen.

Tabel 2.1 Geraamde omvang van niet-bevraagde groepen

Groep	Aantal	
Personen in collectieve huishoudens (totaal):	144 334	(België, 2001)
- personen in rust- en verzorgingstehuizen	116 902	(België, 2003)
- kloostergemeenschappen (leden van de congregaties)	2 535 ¹	(België, 2007)
- psychiatrische instellingen	-	
- gedetineerden	10 000 ²	(België, 2009)
- gedetineerden in gesloten centra	7 837	(België, 2004)
Dak- en thuislozen	17 000	(2003, schatting)
Personen zonder wettige verblijfsvergunning (PZWV)	87 000	(2000, schatting)
Campingbewoners	-	
Reizende bevolking (hebben veelal een referentieadres):		
- woonwagenaanwoning	10 000	(1998)
- foorreizigers en binnenschippers	10 000	(2001)

¹ Het gaat om 1 720 Nederlandstalige en 2 535 Franstalige personen in 2007. In 2006 was dit cijfer 2 683 waaronder 1 826 Nederlandstalige en 857 Franstalige personen (bron: Statistieken Religieuzen in België - telefonisch contact met vicariaat).

² Bron: Ministerie van Justitie. Een aantal van hen zal echter nog deel uitmaken van een gezin en op deze manier opgenomen zijn in het rijksregister.

Bron: ADSEI (tenzij anders vermeld)

2. Beschrijving van de specifieke uitgesloten groepen

2.1 Rondtrekkende bevolking

Een van de groepen die naar alle waarschijnlijkheid ondervertegenwoordigd is in de EU-SILC is de rondtrekkende bevolking. Omdat ze rondtrekken is de kans groot dat ze niet aangetroffen kunnen worden door het interviewkorps. We denken hier in de eerste plaats aan woonwagenbewoners, aan binnenschippers, zee-lieden en foorreizigers.

In Vlaanderen zijn er een aantal vaste standplaatsen en doortrekkersterreinen voor woonwagengezinnen, zowel openbaar als privé. Hierover bestaan er standplaatsenregisters. Het totaal aantal woonwagenbewoners ligt echter een stuk hoger dan het aantal beschikbare plaatsen, waardoor het gebruik van dit register als steekproefkader een vertekend beeld zou opleveren. Volgens het Europese netwerk tegen racisme (2002) ligt hun aantal wellicht boven de 10 000 en gaat het is een heterogene groep van Roms, Voyageurs en Manoesjen.

Foorreizigers en binnenschippers kunnen zich inschrijven in de gemeente waar zij gedurende minstens 6 maanden per jaar verblijven, of ervoor kiezen een referentieadres te hebben. Bijgevolg maken zij deel uit van het rijksregister en dus ook van het gehanteerde steekproefkader van de EU-SILC. De kans is echter reëel dat ze uitvallen in de EU-SILC-enquête wanneer de interviewer hen probeert te contacteren aangezien ze zich vaak niet op het opgegeven adres zullen bevinden. Indien ze een referentieadres nemen bij vrienden of familie kan de interviewer hen aantreffen op voorwaarde dat ze er aanwezig zijn, zoniet kan hun familie als proxy³ deelnemen aan de bevraging. Het gaat over ongeveer 10 000 personen (ADSEI, 2010).

2.2 Permanente campingbewoners

Het permanent verblijf op campings is een preciaire woonvorm, die verschilt van dakloosheid. Wanneer mensen onvoldoende financiële middelen hebben kunnen ze hun toevlucht zoeken op een camping en daar hun permanent adres vestigen. Bij een bevraging in het kader van een onderzoek door de studiegroep Mens en Ruimte (1997) gaf 66,7% van de permanente campingbewoners financiële redenen als voornaamste reden aan om op een camping te wonen. Zowel Vlaanderen als Wallonië hebben de voorbije jaren heel wat inspanningen geleverd om personen die zich gehuisvest hebben op campings de overstap te laten maken naar een duurzamer woonvorm.

³ Met proxy wordt bedoeld dat een ander lid van het huishouden vragen mag beantwoorden in de plaats van een lid dat op het moment van het interview niet aanwezig is.

2.3 Asielzoekers en geregulariseerden

Mogelijke steekproefkaders die voor deze doelgroepen aangewend kunnen worden, zijn het wachtregister en het vreemdelingenregister (waar een asielzoeker in opgenomen wordt als hij de procedure met succes doorlopen heeft). Na een verblijf van 5 jaar (startend vanaf de asielaanvraag) kan de persoon een aanvraag indienen om in het bevolkingsregister opgenomen te worden (Vlaams Minderheden centrum, 2005).

Wanneer de asielaanvraag afgewezen wordt, verliest de asielzoeker zijn sociale rechten nadat de termijn om België te verlaten verstreken is.

Tijdens de asielpcedure verblijft de aanvrager in één van de volgende opvangvormen en ontvangt hij/zij materiële steun:

- een opvangcentrum;
- een lokaal opvanginitiatief van een OCMW;
- een individuele opvangplaats beheerd door een NGO.

Aan de hand van registratiegegevens van deze organisaties en het aantal niet ontvankelijk verklaarde procedures is het mogelijk een schatting te maken van dit deel van de potentiële illegale populatie in België. Het is echter een moeilijke opgave om hen op te sporen en te bevragen.

2.4 Mensen die in instellingen verblijven

Zoals reeds aangehaald werd, zijn personen die (langdurig) in een instelling verblijven uitgesloten van bevraging in het kader van de EU-SILC enquête. Naar deze groep wordt ook vaak verwezen als de geïnstitutionaliseerde bevolking of als personen gedomicilieerd in collectieve huishoudens. Het gaat hier over personen in kloostergemeenschappen, rust- of verzorgingstehuizen, psychiatrische instellingen, strafinstellingen, ...

Hoewel in principe deze groepen in het Belgische steekproefkader zouden kunnen worden opgenomen, is hun identificatie aan de hand van het rijksregister niet geheel onproblematisch. Poulain (2004) stelt dat het aantal personen dat in collectieve huishoudens woont, onderschat wordt in het rijksregister. Allereerst blijven sommige individuen onvindbaar via het rijksregister omdat niet alle personen die in rust- of verzorgingstehuis verblijven, er hun hoofdverblijfplaats hebben. Slechts na 1 jaar verblijf in de rust- of verzorgingsinstelling worden ze automatisch ingeschreven in het bevolkingsregister van de gemeente waar het rusthuis gevestigd is. Ervoor blijven ze vaak gedomicilieerd in hun voormalige gemeente of bij de kinderen. Personen die slechts tijdelijk verblijven in een instelling zullen in de meeste gevallen gedomicilieerd blijven op hun oude adres.

Een ander probleem met 'collectieve huishoudens' in het rijksregister is dat het geen onderscheid maakt tussen de verschillende collectieve instellingen (rust- en

verzorgingstehuizen, gevangenissen, kloostergemeenschappen). Op basis van het rijksregister kan dus enkel iets gezegd worden over de grootte van geïnstitutionaliseerde bevolking in haar geheel, maar niets over de grootte van meer specifieke groepen. De volkstelling van 2001 (Socio-economische enquête 2001) maakte melding van 144 344 personen die hun domicilie hadden in een collectief huishouden. Een uitsplitsing naar de verschillende soorten instellingen is opgenomen in tabel 2.1. In wat volgt zoomen we in op twee deelgroepen, namelijk bewoners van rust- en verzorgingstehuizen enerzijds, en (ex-)gevangenen anderzijds.

2.4.1 Ouderen in rust- en verzorgingstehuizen

Het feit dat de geïnstitutionaliseerde oudere bevolking niet bevraagd wordt in het kader van de EU-SILC enquête, resulteert in een ondervertegenwoordiging van deze bevolkingsgroep als geheel en beperkte informatie over hun inkomenssituatie. De resultaten voor ouderen zoals ze nu gerapporteerd worden zeggen enkel iets over de groep die nog thuis woont. Het zou dus best kunnen dat er belangrijke verschillen zijn tussen deze groepen, maar deze verschillen kunnen niet gevat worden aan de hand van een analyse van de EU-SILC gegevens.

In Nederland is er recent (De Klerk, 2005) een bevraging geweest bij ouderen in instellingen. In deze enquête werd er ook gepeild naar de sociaaleconomische situatie van deze groep. Ook welbevinden en gezondheid kwamen aan bod, naast meer doelgroep gebonden thema's zoals de kwaliteit van de hulpverlening.

Het leefsituatieonderzoek Vlaamse ouderen (LOVO 1 en 2) bestond uit een bevraging van zowel thuiswonende ouderen (55-90) als van ouderen (ouder dan 75) die permanent in een rust- of verzorgingstehuis verbleven. In deze enquête wordt vooral aandacht besteed aan de levenskwaliteit en welbevinden en aspecten over zorgverlening en het beslissingsproces om naar een rusthuis te gaan. De inhoud verschilt dus in grote mate van de thema's die aan bod komen in de EU-SILC en een aanvullende bevraging à la SILC zou dus wel een nuttige aanvulling kunnen zijn voor deze onderzoeken.

2.4.2 Gedetineerden

Ex-gedetineerden zijn in principe opgenomen in de EU-SILC enquête, ook al is hun aantal wellicht te beperkt om valide uitspraken te doen over deze groep als dusdanig. Het is echter duidelijk dat zij een groot risico lopen op sociale uitsluiting. Over armoede bij gevangenen (het wegvallen van inkomen uit werk of sociale uitkeringen, aanwezigheid van schulden) en het risico op sociale uitsluiting wanneer ze de gevangenis verlaten is ook nog niet veel geweten. Het jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting wijst erop dat er weinig onderzoekstraditie is naar het profiel en ervaringen van gedetineerden (Maes & Put, 2003).

Marchetti (1996) observeerde in zijn onderzoek bij gevangenen in Frankrijk dat er zich verschillende uitsluitingsmechanismen voordoen tijdens het detentiepro-

ces. Aangezien gedetineerden geen andere arbeid dan arbeid in de gevangenis kunnen uitvoeren en dus geen inkomen uit arbeid meer hebben zijn zijzelf en hun partners aangewezen op het sociale zekerheidssysteem. Om in aanmerking te komen voor uitkeringen moet aan een aantal voorwaarden voldaan worden. Gedetineerden kunnen hier vaak niet aan voldoen bijvoorbeeld ter beschikking staan voor de arbeidsmarkt is een voorwaarde om in aanmerking te komen voor werkloosheidsuitkering en verliezen bijgevolg hun recht op een uitkering. Gedetineerden die voor de aanvang van hun detentie in aanmerking kwamen voor een werkloosheidsuitkering kunnen deze rechten echter wel behouden. Het leefloon wordt echter opgeschort wanneer iemand in de gevangenis verblijft, voor diegene die recht hebben op het gezinsbedrag is deze schorsing slechts gedeeltelijk. Personen met een strafblad zullen het ook na detentie moeilijk hebben om hun plaats in de maatschappij opnieuw in te nemen en zijn niet gegeerd op de arbeidsmarkt (Lamberts, 1993). Recent zijn er wel een aantal projecten opgestart om gedetineerden te helpen en te ondersteunen bij het zoeken naar een job. De campagne van de VDAB 'aan de bak' is hier een voorbeeld van. CAW De Kempen heeft een project aanbod schuldbemiddeling aan gedetineerden. Via deze initiatieven kunnen we contactpersonen vinden, die kunnen helpen met een bevraging op het terrein.

Detentie heeft niet enkel gevolgen voor de gedetineerde zelf, maar ook voor de familie. De opsluiting heeft ook gevolgen voor het gezin van de gedetineerde, in de meeste gevallen gaat de economische situatie erg achteruit. Een studie van Maes en Demeester (1997) in het Penitentiair Schoolcentrum van Hoogstraten stelde een verdubbeling vast van de werkloosheid bij partners van gedetineerden. De kans op het stuklopen van (gezins)relaties neemt ook toe naarmate de detentieduur langer wordt (Lenaers, Van Haegendoren & Valgaeren, 2001). Familieleden van gedetineerden zitten echter wel in het steekproefkader en komen dus niet in aanmerking voor een aanvullende bevraging.

Het SIDIS (Detentie Informatie Systeem) bevat de administratieve gegevens met betrekking tot de gevangenispopulatie, maar geen gedetailleerde achtergrondkenmerken. Deze databank kan als steekproefkader gebruikt worden indien voor een aanvullende bevraging bij deze doelgroep gekozen wordt.

Personen die *na* een verblijf in de gevangenis opnieuw de draad moeten oppikken, wacht een zware taak. Vaak hebben ze geen thuis meer, geen baan en is hun sociaal netwerk beperkt. Dit zijn allemaal factoren die het risico op armoede en sociale uitsluiting verhogen. In 2003 richtte Welzijnzorg de aandacht op deze problematiek met zijn campagnethema: 'Gevangen in armoede'. Verschillende onderzoeken tonen ook aan dat personen met een lage scholingsgraad en een precare arbeidsmarktsituatie oververtegenwoordigd zijn in de gevangenispopulatie (Lenaers et al., 2001). Ze slepen bovendien vaak nog hun schuldenlast mee (Eyckmans, 2001).

Maar ook voor deze groep geldt dat hij niet a priori uitgesloten is uit het steekproefkader. Daarom besloten we om hem niet op te nemen in de aanvullende bevraging.

2.5 Dak- en thuislozen

2.5.1 Uitsluiting van dak- en thuislozen uit het steekproefkader

Het definiëren van wie als dakloze beschouwd wordt is een complexe aangelegenheid. Er is op Europees niveau reeds heel wat werk verricht met betrekking tot een typologie van daklozen. Dit resulteerde in de European Typology of Homelessness (ETHOS). Deze typologie onderscheidt 4 groepen:

- daklozen:
 - personen die verblijven op straat en openbare ruimte;
 - personen die in een nachtopvangcentrum verblijven (en dus gedwongen zijn om de daguren op straat door te brengen);
- thuislozen:
 - personen die verblijven in een opvangcentrum;
 - personen die verblijven in tijdelijke of noodhuisvesting;
 - personen die verblijven in een instelling zoals gevangenis of ziekenhuis;
 - personen die verblijven in een vorm van begeleid wonen maar geen huurcontract hebben;
- personen in onzekere huisvesting:
 - personen die verblijven in begeleid wonen waar huurcontract gekoppeld is aan begeleiding;
 - personen die een huuropzeg gekregen hebben conform de wet;
 - personen die tijdelijk verblijven bij familie of vrienden;
 - personen die leven onder bedreiging van geweld door partner of familie;
 - personen die leven in een woning zonder legaal huur- of onderverhuuringscontract;
- personen in onaangepaste huisvesting:
 - personen die leven in een hut of loods;
 - personen die leven op een camping, mobilhome of caravan;
 - personen die leven in een onbewoonbaar verklaarde woning;
 - personen die leven in een overbevolkte woning.

Als we deze typologie nader bekijken, zien we dat de eerste 2 groepen, namelijk dak- en thuislozen ten gevolge van het steekproefkader van de EU-SILC niet bereikt worden door de EU-SILC enquête. Daklozen hebben sinds 1997 (Wet van 24 januari 1997) echter de mogelijkheid een referentieadres te nemen bij een OCMW of een natuurlijke persoon. Op deze manier zijn personen die niet langer een hoofdverblijfplaats hebben toch terug te vinden in administratieve gegevens. Indien ze van deze mogelijkheid gebruik maken, zal het ook dit adres zijn dat in het rijksregister opgenomen is. In de praktijk zullen daklozen echter niet bevraged worden aangezien de interviewer zal vaststellen dat er niemand op dit adres woont, wanneer het gaat om een OCMW adres.

Personen die verblijven in een tijdelijke of noodhuisvesting zullen daar echter ook gedomicilieerd zijn en bijgevolg deel uitmaken van het steekproefkader. Hetzelfde geldt voor personen die begeleid wonen. Personen die opgenomen zijn in een ziekenhuis of in de gevangenis verblijven, vallen ook buiten het steekproefkader van de EU-SILC (en komen dus in aanmerking voor de aanvullende bevraging), maar maken ook deel uit van de zogenaamde collectieve huishoudens die infra besproken worden. De personen die behoren tot categorieën drie en vier zijn grotendeels personen die deel uitmaken van het steekproefkader omdat ze in het rijksregister staan. Dit is zeker het geval voor personen die een huuropzeg hebben gekregen, die leven in een onbewoonbaar verklaarde woning, of leven onder bedreiging van geweld door partner of familie. Personen die tijdelijk verblijven bij familie of vrienden hebben misschien hun domicilie ook tijdelijk daar (en maken dus deel uit van het EU-SILC steekproefkader). Zelfs indien ze hun domicilie niet op die plaats hebben, zouden ze in de praktijk in de EU-SILC bevragd worden omdat alle personen die aangetroffen worden bij het geselecteerde huishouden bevragd worden.

2.5.2 Omvang en profiel

Het is geen gemakkelijke opgave om het *aantal* dak- en thuislozen te schatten. Feantsa schatte het aantal dak- en thuislozen in België op 17 000 in 2003. Een schatting voor Vlaanderen, gebaseerd op de cijfers van het *Steunpunt Algemeen Welzijnswerk* (SAW) was dat 7 980 dakloze personen opvang genoten en 2 335 een ambulante vorm van hulp kregen, in totaal ging het dus om 10 315 personen. 54% van hen heeft een inkomen op of onder het leefloon en 90% is werkloos (De Decker en Van Menxel, 2005). In het Tellus cliëntregistratiesysteem van de Centra Algemeen Welzijnswerk (CAW) zien we dat nauwelijks één op acht van de daklozen een inkomen uit arbeid heeft en dat 30% van hen geen inkomen heeft wanneer ze opgenomen worden. De voorbije jaren werd er een toename vastgesteld van het aandeel vrouwen, relatief goed geschoolden en daklozen van allochtone herkomst (tabel 2.2). In 2007 was 27% van de daklozen allochtoon. In tegenstelling tot wat men zou verwachten, gaat het hier niet zozeer over personen die illegaal op het Belgische grondgebied verblijven, maar overwegend over personen die legaal in het land verblijven. Blow, medewerkster van het SAW schrijft de toename van het aantal allochtonen onder de daklozen toe aan een cumulatie van risicofactoren bij deze groep: *“ze hebben een zwakkere arbeidsmarktpositie die negatieve gevolgen heeft voor hun inkomenssituatie, en worden vaker dan autochtonen geweigerd op de private woningmarkt”* (Blow in de Standaard 10/08/2005).

Tabel 2.2 Socio-economisch profiel van de thuislozenpopulatie (Vlaanderen, 1982-2007), in %

Kenmerken	1982	2007
Vrouwen	18	33
Jonge thuislozen <30 jaar	50	52
Thuislozen 30-50 jaar	31	34
Oudere thuislozen >50 jaar	19	14
Allochtonen	9	27
Ongehuwden	66	66
Gescheiden	13	19
Geen of alleen lager onderwijs voltooid	44	30
Alleen lager secundair	30	23
Tewerkstellingsgraad	21	12
Belangrijkste inkomen uit arbeid	24	13
Werkloosheidsuitkering	19	37
Bijstand (OCMW)	28	18
Schuldenlast	25	-

Bron: Van Menxel et al. (2003), *Verbinding Verbroken*, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, Berchem; Vranken et al. (2008, p. 376)

In het Brussels Gewest voerde het Steunpunt voor Thuislozenzorg *La Strada* (2009) eind 2008 een telling uit van het aantal dak- en thuislozen (ETHOS-categorieën a en b). 145 tellers trokken rond door de stad om gedurende één uur alle dak- en thuislozen te tellen op allerlei publieke vindplaatsen (straten, stations, ...), in kraakpanden en in opvangvoorzieningen. In het totaal werden 2 766 dak- en thuislozen geteld. Daarbij merken de auteurs op dat dit een minimumschatting is, en dat achter dit globale cijfer een zeer grote heterogeniteit schuil gaat: jonge moeders met kinderen, mensen zonder papieren, verslaafden, dolende jongeren, ... De telling bracht ook een aantal opvallende vaststellingen aan het licht, met name: het belang van 'onderhandelde bezettingen' als stapsteen naar een meer stabiele leef-situatie; de grote rol van stations als verblijfplaats voor daklozen; en het substantieel aandeel van niet-erkende opvangtehuizen in de opvangvoorzieningen.

Aan Franstalige kant publiceerde de *Association des Maisons d'Accueil* in 2008 een boek waarin (naast meer kwalitatieve analyses) een aantal profielgegevens van het cliënteel van de onthaalhuizen in Wallonië en (Franstalig) Brussel samengevat staan (De Backer, 2008). Over het ganse jaar 2006 werden in deze onthaalhuizen 18 000 (in principe verschillende) individuen opgevangen. Daaronder zijn 55% volwassen mannen, 24% volwassen vrouwen en 19% kinderen. Noteer dat het aantal individuen op jaarbasis een veelvoud bedraagt van het aantal op dagbasis: de opvangcapaciteit bedraagt immers slechts 2 860 plaatsen.

Naast enkele trends die gelijk lopen met de vaststellingen van het Vlaamse Steunpunt Algemeen Welzijnswerk vermeldt De Backer nog volgende tendensen (deels op basis van interviews met sleutelfiguren uit de sector):

- toename van het aantal kinderen in de onthaalhuizen;

- nijpend tekort aan opvangplaatsen (ca. 14 000 geweigerde aanvragen tot opvang op jaarbasis);
- het ‘dichtslibben’ van de woningmarkt draagt eveneens bij tot de verlenging van de gemiddelde verblijfsduur in onthaalhuizen;
- de problematieken worden complexer, met onder andere steeds meer mentale gezondheidsproblemen, die de herintegratie in de samenleving bemoeilijken.

2.5.3 Hoe deze groep bereiken en bevragen?

Dakloosheid is een fenomeen dat zich veeleer voordoet in de stad en in mindere mate voorkomt op het platteland. In de verschillende grote steden zijn tal van organisaties werkzaam die voorzieningen en hulp aanbieden aan daklozen. Het aanbieden van maaltijden en het bieden van onderdak zijn de belangrijkste vormen van hulpverlening aan deze groep. Via deze kanalen is het mogelijk daklozen te bereiken en een aantal van hen te bevragen. Ook straathoekwerkers, wijkgezondheidscentra en opvangcentra kunnen ons in contact brengen met deze groep.

Wat het beleid met betrekking tot daklozen betreft, zijn het vooral NGO's en andere welzijnsorganisaties die diensten en hulp verlenen aan deze groep. Sinds de jaren '80 is dakloosheid een thema dat valt onder de bevoegdheid van de Gemeenschappen. De laatste jaren zijn ook OCMW's actiever geworden op het vlak van hulp- en opvangverlening aan daklozen. Een groot aantal OCMW's voorzien in transitwoningen waar mensen tijdelijk terecht kunnen en waardoor ze niet op straat belanden. Een andere maatregel waar de OCMW's bij betrokken zijn, is de installatiepremie die bestaat voor daklozen wanneer ze aan een aantal voorwaarden voldoen. In 2005 werden 2 204 installatiepremies toegekend (Jaarboek Armoede en Sociale uitsluiting, 2006, p. 397).

Via de OCMW's kunnen we personen bevragen die tijdelijk verblijven in een transitwoning of die een installatiepremie ontvangen hebben. Deze laatste personen zijn echter niet uitgesloten van het steekproefkader van de EU-SILC enquête en maken bijgevolg geen deel uit van de doelgroep voor bevraging.

2.5.4 Beleidsrelevantie

Er is al onderzoek rond dakloosheid verricht aan de hand van enquêtes in andere landen. Het Franse Institut National de la statistique et des études économiques (INSEE) voerde in 2001 (Brousse, Massé & de la Rochère, 2001) een grootschalige enquête uit bij daklozen en hebben zowel hun aanpak als resultaten uitvoerig beschreven. Het opzet van onderzoek over daklozen is niet altijd zo uitgebreid als in Frankrijk. In de meeste gevallen worden er kleinere onderzoeken opgezet om een profiel op te maken van de daklozenpopulatie of om te rammen hoeveel daklozen er zijn. Recente onderzoeken in Denemarken (Benjaminsen & Christensen, 2007) en Zweden (Socialstyrelsen, 2006) zijn hier een voorbeeld van.

Deze buitenlandse ervaringen kunnen aangewend worden als input voor dit onderzoeksproject. Ook in België is er al onderzoek gebeurd rond dakloosheid (Van Regenmortel et al., 2006; De Decker & Van Menxel, 2005; Van Menxel et al., 2003), maar niet altijd met een focus op de inkomens- en leefomstandigheden van daklozen. Een uitzondering hierop is het onderzoek van het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk. Bij dit onderzoek werd aan personen die beroep doen op de diensten voor de Centra voor Algemeen Welzijn een aantal vragen voorgelegd die geïnspireerd zijn op de EU-SILC enquête.

Ondanks de beperkte informatie die beschikbaar is over het aantal dak- en thuislozen, zijn er voldoende aanwijzingen dat zij een zwakke sociale groep vormen met een erg groot risico op armoede en sociale uitsluiting. Het feit dat er tot nog toe weinig kwantitatief onderzoek verricht is over hun leefomstandigheden, dat een deel van deze groep geen deel uitmaakt van het steekproefkader van de EU-SILC, en dat ook daklozen met een referentieadres de facto uitvallen voor bevraging motiveert de deelname van deze groep aan het SILC-CUT onderzoeksproject.

2.6 Personen zonder wettige verblijfspapieren

2.6.1 Afbakening van de doelgroep

Grofweg kunnen we twee verschillende trajecten onderscheiden die leiden tot een situatie waarin vreemdelingen zich zonder wettige verblijfspapieren bevinden (Kagné & Martinello, 2000). In het eerste geval beschikken de vreemdelingen over de vereiste documenten. Zij vestigen zich op legale wijze in dit land. Het is door het niet naleven van vooropgestelde termijnen dat zij in een situatie van illegaliteit terechtkomen. Deze groep bestaat uit personen die het land zijn binnengekomen met een toeristenvisum, tijdelijk werkvisum of studentenstatuut en die in het land blijven nadat de geldigheidstermijn verstreken is. Ook uitgeprocedeerde asielzoekers of gezinsherenigers kunnen tot deze groep gerekend worden. Deze personen hebben bij hun aankomst een aanvraag tot asiel ingediend met het oog op het verkrijgen van een permanente verblijfsvergunning en verblijven tijdens de procedure legaal in het land. Wanneer hun aanvraag niet ontvankelijk verklaard wordt, krijgen zij het bevel het land te verlaten. Indien ze hier niet op ingaan, zijn ze niet langer legaal in het land.

In het tweede geval hebben de vreemdelingen in kwestie nooit over de vereiste documenten beschikt. Zij hebben zich steeds in een situatie van illegaliteit bevonden. Ze hebben zich clandestien in dit land gevestigd, de zogenaamde clandestiene migranten. Deze groep bestaat veelal uit personen die nooit een aanvraag tot het verkrijgen van een administratief statuut hebben ingediend (asiel, regularisatie).

tie, gezinshereniging).⁴ In deze groep vinden we meestal personen die bewust naar België zijn gekomen om te werken; hun gebrek aan papieren zal hen echter dwingen om te werken in het informele circuit. Daarnaast vinden we in deze groep ook personen die in hun zoektocht naar een beter leven het slachtoffer geworden zijn van mensenhandel (en/of prostitutie). De onderzoeksploeg stelt voor om beide groepen op te nemen in het onderzoek.

2.6.2 Omvang

Wellicht vormen de personen die op Belgisch grondgebied verblijven en niet beschikken over de nodige wettige verblijfspapieren de moeilijkste doelgroep, zowel om hun aantal te schatten als om hen te bereiken voor bevraging. Een schatting van het aantal personen zonder wettige verblijfsvergunning, gebaseerd op gegevens van de laatste regularisatieronde bedraagt 87 000 (FOD WASO, 2006). Andere schattingen liggen hoger: 90 000 (IOM, 2003), Delaunay en Tapinos (1998) schatten het aantal illegale migranten in België op 140 000. Djajic (2001) houdt het dan weer op 100 000. Vermoedelijk ligt hun werkelijke aantal nog een stuk hoger. De groep van personen zonder wettige verblijfspapieren is heterogeen en bevat zowel mensen die illegaal het land zijn binnengekomen als mensen die legaal zijn binnengekomen maar waarvan het visum vervallen is (bv. buitenlandse studenten of werknemers met een visum voor beperkte tijd). Daarnaast is er de groep van personen die, nadat hun asielaanvraag is verworpen, het grondgebied toch niet verlaten hebben en nu illegaal in België verblijven.

2.6.3 Hoe deze groep bereiken en bevragen?

Aangezien er geen registers of databanken bestaan waarin personen zonder wettige verblijfspapieren worden opgenomen, kan er geen gebruik gemaakt worden van een klassieke steekproef die getrokken wordt uit een bestaand (administratief) register. Men kan echter verschillende kanalen combineren om deze groep te bereiken. Een eerste kanaal zijn organisaties die diensten aanbieden aan deze groepen en hun belangen behartigen. Een voordeel van deze aanpak is dat het gemakkelijker zal zijn om het vertrouwen te krijgen van deze groep. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie met deze organisaties is een noodzakelijke tussenstap alvorens hen uit te nodigen om een toeleidingsfunctie te vervullen. Een ander mogelijk kanaal zijn de OCMW's: ook zij vervullen immers een aantal functies voor deze groep.

⁴ Hierbij willen we wel opmerken dat de aanvraag tot regularisatie bij clandestiene migranten geen enkele invloed uitoefent op hun administratief statuut, namelijk dat zij nog steeds niet zullen beschikken over wettige verblijfspapieren en hun verblijf in dit land illegaal is. In de praktijk zal hun verblijf in dit land echter getolereerd worden. Dit kan weliswaar binnen de limieten van een gesloten opvangcentrum. Zolang de procedure loopt zal het echter zelden komen tot een effectieve deportatie.

Johnson (2004) stelde vast dat in de Verenigde Staten een groot aandeel van de illegale migranten samenleefde met legale huishoudens. Dit is in principe een mogelijke piste om deze doelgroep op te sporen en te bevragen. De vraag is echter of deze situatie zich in België voordoet: hoeveel gezinnen bieden onderdak aan deze personen? Indien dit zo is, dan zou deze groep in principe via de reguliere weg bereikt worden. Wanneer een huishouden wordt geselecteerd voor deelname aan de EU-SILC enquête zal de interviewer alle leden van dat huishouden bevragen. Op dat ogenblik kan de interviewer vaststellen dat er ook mensen zonder wettige verblijfspapieren verblijven op dat adres. Het is echter niet mogelijk om te achterhalen hoeveel gevallen er zo zijn. Het gaat dus veeleer om een theoretische mogelijkheid. Indien deze situatie zich al voordoet, zal het om een erg kleine groep gaan die niet toelaat om geldige uitspraken te doen over de leefomstandigheden van deze groep. Dus blijft een aanvullende bevraging wenselijk.

2.6.4 Beleidsrelevantie

Er is zeer weinig informatie beschikbaar over de socio-economische situatie van deze groep. Samen met het gebrek aan exacte cijfers over hun aantal resulteert dit in weinig (positieve) beleidsaandacht. Omdat hun aanwezigheid in het land niet wettelijk is, wil men het liefst de ogen sluiten voor de problemen van deze groep. De realiteit is echter dat heel wat van deze personen al vele jaren in België verblijven en zelfs kinderen hebben die hier school lopen en perfect geïntegreerd zijn. Over de dagelijkse problemen van deze groep is weinig bekend. Toch kunnen we vermoeden dat het armoedecijfer bij hen veel hoger zal liggen dan bij de gemiddelde Belg. Hun inkomen uit arbeid is beperkt en wisselvallig, en door hun illegaliteit hebben ze geen recht op uitkeringen. Ook op lange termijn zijn de gevolgen aanzienlijk. Wat met personen die jarenlang in het informele circuit hebben gewerkt, maar nooit pensioenrechten hebben opgebouwd? Wanneer ze de pensioenleeftijd bereiken of te oud geworden zijn om te werken, zullen ze niet kunnen terugvallen op een vervangingsinkomen. Aangezien ze niet over de nodige papieren hebben om te werken in de reguliere arbeidsmarkt, vormen ze een makkelijke prooi voor malafide werkgevers. Ze werken vaak in slechte en gevaarlijke omstandigheden zonder enige vorm van bescherming. Ook op de huizenmarkt zijn zij vaak het slachtoffer van huisjesmelkers die de precaire situatie van deze groep uitbuiten. Ze wonen vaak met velen in te kleine woningen, van bedenkelijke kwaliteit. De wet tegen de huisjesmelkerij probeert dit tegen te gaan, maar vaak zijn de bewoners het slachtoffer omdat de eigenaar niet de nodige aanpassingen wil doen en geen alternatief aanbiedt. Heel wat mensen verliezen zo hun woning zonder dat er een alternatief kan afgedwongen worden.

3. Besluit

We beschreven in dit hoofdstuk een aantal groepen die niet in de EU-SILC survey voorkomen en schetsten op basis van bestaande studies een beeld van hun armoederisico. Het gaat in de eerste plaats om groepen die buiten het steekproefkader van de EU-SILC vallen, met name:

- collectieve huishoudens (waaronder bejaarden in tehuizen, personen die in instellingen verblijven, gedetineerden, kloosterlingen). Met uitzondering van deze laatsten kunnen we wel stellen dat deze groepen een verhoogd armoederisico hebben;
- personen die niet in het Rijksregister (of verwante registers) zijn opgenomen. Dit laatste geldt voor personen zonder wettige verblijfsvergunning, waarvan wel een (zeer) hoog armoederisico vermoed wordt maar waarvan het aantal niet bekend is.

Naast groepen die ‘per definitie’ buiten het steekproefkader vallen zijn er groepen die zelden of nooit op hun wettelijk domicilieadres verblijven, en die bijgevolg niet bereikt worden. Hier gaat het bijvoorbeeld om dak- en thuislozen, maar ook om campingbewoners en trekkende bevolkingsgroepen.

Samen maken de bovenvermelde groepen 2 à 3% van de Belgische bevolking uit (210 000 à 320 000 personen). Vooral van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning lopen de schattingen sterk uiteen (van 30 000 tot 140 000). De impact van deze groepen op de ‘gecorrigeerde’ armoedekans in België is moeilijk te schatten, maar als benedengrens zouden we uitgaan van een totale omvang van 210 000 personen (2% van de totale Belgische bevolking) met een geschat armoederisico van 30%, wat resulteert in een additioneel globaal armoedepercentage van 0,6%. Als bovengrens kan de omvang van de ‘verborgen groep’ op 320 000 geraamd worden; met een veel hoger gemiddeld armoederisico (60%).⁵ Desgevallend zou het armoedepercentage van de Belgische bevolking met 1,7% moeten verhoogd worden. De totale impact van de verborgen armoede zou dus ergens tussen 0,6 en 1,7% kunnen liggen. Afgezien van hun kwantitatief belang, zijn deze groepen van belang omwille van hun specifieke leefomstandigheden (bv. campingbewoners of daklozen) of hun extreme deprivatie (bv. daklozen of mensen zonder papieren).

⁵ Van die 320 000 personen zijn er dan 140 000 mensen zonder wettige verblijfsvergunning, waarvan 90% beneden de armoedegrens leeft.

HOOFDSTUK 3

Ondervertegenwoordiging en uitsluiting in de EU-SILC survey: een kwantitatieve non-responsanalyse

Nadat de steekproef getrokken is, moeten de geselecteerde respondenten gecontacteerd kunnen worden en hun deelname aan de bevraging verlenen. Bovendien kunnen respondenten ook nog tijdens het interview afhaken – bij een gevoelige vraag bijvoorbeeld of wanneer het interview langer duurt dan verwacht. In het kader van panelstudies (d.w.z. herhaalde bevraging van dezelfde steekproef, zoals in de EU-SILC het geval is) rijst daarenboven het probleem dat proefpersonen meerdere malen bereikt en overtuigd moeten worden om mee te werken. Tussen opeenvolgende interviewgolven kunnen respondenten ‘uitvallen’. Dit wordt in het jargon attritie genoemd.

Non-respons kan gevolgen hebben voor de resultaten van een enquête. De mate van vertekening is afhankelijk van de grootte van de non-respons en de mate waarin de groep van niet bereikte respondenten of weigeraars afwijkt van de bereikte respondenten of niet- weigeraars. Wanneer de non-respons selectief is ten opzichte van de variabelen waarop het onderzoek gericht is, heeft dit gevolgen voor het onderzoek en dient men voorzichtig om te springen met de resultaten van het onderzoek.

Om na te gaan of de non-respons selectief is dient men te beschikken over de achtergrondgegevens van zowel de respondenten als de niet-respondenten. Dit is geen eenvoudige opgave omdat deze gegevens niet altijd beschikbaar zijn. Panelstudies hebben het voordeel dat de achtergrondgegevens uit de vorige golf gebruikt kunnen worden. Dit is ook de methode die wij zullen aanwenden in dit hoofdstuk.

Merken we nog op dat het bestuderen van attritie als een indicatie van non-respons zijn beperkingen heeft. Er kunnen namelijk geen uitspraken gedaan worden over de *initiële* uitval, noch qua omvang, noch qua oorzaken. Respondenten die in de initiële golf al deelgenomen hebben vormen een reeds geselecteerde groep van mensen die ‘ten minste niet altijd’ weigeren. Bovendien kunnen zij positief of negatief beïnvloed zijn door de eerste deelname.

In sectie 1 van dit hoofdstuk geven we een overzicht van wat eerdere non-responsanalyses hebben opgeleverd. We geven de bevindingen over de kenmerken van de groepen die moeilijk bereikt kunnen worden of weigeren deel te nemen. In

sectie 2 geven we de resultaten van onze eigen attritie-analyse van de EU-SILC. In sectie 3 gaan we nog even dieper in op één van de belangrijkste redenen van attritie, namelijk een verhuis tussen de twee interviewgolven in.

1. Literatuur over attritie

1.1 Niet-bereik en weigering

Specifiek in het kader van panelstudies rijst het probleem dat proefpersonen wel één of meerdere malen bereikt worden en participeren, maar bij een volgende golf om diverse redenen, zoals bijvoorbeeld ontbinding van een huishouden, overlijden, 'uitvallen'. Hier treedt attritie op door het *niet bereiken* van het huishouden. Verhuizing is wellicht de belangrijkste oorzaak van deze vorm van attritie. Bij panel surveys worden huishoudens gevolgd over een langere periode waardoor de kans op verhuizing toeneemt.

Ook kan het gebeuren dat de respondenten een zekere 'enquêtemoetheid' gaan vertonen en om die redenen afhaken. Hier is attritie gerelateerd aan een *weigering* (nog verder) deel te nemen. Pickery, Loosveldt en Carton (2001) zijn van mening dat eerdere ervaringen met een survey een invloed hebben op het latere deelnamegedrag van de respondenten. Indien de ervaringen met de bevraging als positief ervaren werden, zal men minder geneigd zijn te weigeren. Wanneer de bevraging echter negatieve gevoelens heeft opgewekt, is de kans groter dat men bij een nieuw contact niet langer wenst mee te werken en weigert. Algemeen kan echter aangenomen worden dat dit effect kleiner zal zijn bij een tweede golf dan bij een vierde golf.

1.2 Socio-economische achtergrond van respondenten en attritie

Onderzoek over attritie in surveys, focust vaak op de socio-economische achtergrondkenmerken van respondenten en hoe deze al dan niet de non-respons beïnvloeden (Groves & Couper, 1998; De Keulenaer, 2002; De Keulenaer & Levecque, 2004). De Keulenaer (2002) onderzocht dit in een Belgische context voor personen die niet deelgenomen hebben aan de tweede golf van de Panelstudie van Belgische Huishoudens (PSBH). De auteur ging na in welke mate kenmerken die vaak geassocieerd worden met armoede (lage scholingsgraad, slechte gezondheid, eigendomsstatus), een invloed hebben op al of niet deelname aan de tweede golf van de Belgische panelstudie. Haar analyse toonde aan dat volgende groepen een grotere kans hadden om niet bereikt te kunnen worden: alleenstaanden, jongere personen die aan het hoofd staan van het huishouden, niet-Belgische huishoudhoofden, gezinnen in het Brusselse Gewest en huishoudens die verhuisd zijn in de periode tussen de twee golven.

Kijken we naar twee monetaire armoede indicatoren - een laag beschikbaar inkomen (een inkomen dat zich in het eerste quintiel situeert) en een affirmatief antwoord op de vraag of het huishouden moeilijkheden heeft om de eindjes aan elkaar te knopen (subjectieve armoede indicator) - dan zien we dat beide indicatoren hoger scoren bij niet geslaagde contactnames (De Keulenaer & Levecque, 2004).

Ook huishoudens die huren of wonen in huisvesting met een gebrek aan basiscomfort zijn oververtegenwoordigd in de groep van huishoudens die niet gecontacteerd werden. Dit is in overeenstemming met de hypothese dat huurders vaker verhuizen en daardoor een grotere kans op niet-bereik hebben. Ook het woningtype kan positief gecorreleerd zijn met niet-bereik of weigering (Groves & Couper, 1998). Heerwegh, Abts en Loosveldt (2007: 7) rapporteren opvallend lagere scores voor contactname (3 keer minder) voor appartementen ten opzichte van huizen en dit ondanks meerdere contactpogingen.

Internationale studies over de relatie tussen socio-economische indicatoren en niet-respons leveren gemengde en niet altijd eenduidige resultaten op. De Maio (1980) en Smith (1983) observeerden een hogere non-respons bij de middenklasse dan bij de hogere en lagere inkomensklassen. Groves and Couper (1998) echter, vonden dat groepen met een lagere socio-economische status, een grotere waarschijnlijkheid hebben om deel te nemen dan de hogere. Een andere groep waar vaak aandacht aan wordt besteed in de literatuur over de moeilijk te bereiken groepen is de groep allochtonen. Wat de bevraging van allochtonen betreft, wordt er vaak gesuggereerd (Engelhard et al., 2006) dat zij vaker dan niet-allochtonen niet deelnemen aan survey onderzoek. Schmeets en van der Bie (2006) hebben deze hypothese onderzocht voor CBS-onderzoek en concludeerden dat de lage(re) respons slechts gedeeltelijk verklaard kon worden door de variabele herkomst. Doorslaggevende variabelen waren verstedelijkingsgraad en sociaaleconomische situatie. Allochtonen wonen doorgaans vaker in steden en hebben een zwakkere arbeidsmarktpositie dan niet allochtonen. Beide factoren hebben een negatieve invloed op de respons. Hun conclusie is dat het verband tussen herkomst, verstedelijkingsgraad en sociaaleconomische positie de niet-respons verhoogt en niet zozeer herkomst op zich.

Kortom, de onderzoeksresultaten zijn niet altijd eenduidig. Dit wijst erop dat attritie vaak survey specifiek is en de resultaten over de invloed van socio-economische factoren bijgevolg niet eenvoudig veralgemeend kunnen worden. Onderzoeksthema's kunnen ook een invloed hebben op het responsgedrag en een zekere selectiviteit met zich meebrengen. Zo heeft onderzoek aangetoond dat mensen met ernstige gezondheidsproblemen vaker dan mensen zonder gezondheidsproblemen deelnemen aan gezondheidsenquêtes en dat mensen met sterke politieke overtuigingen oververtegenwoordigd zijn bij de deelnemers aan verkiezingsonderzoek (Te Riele, 2002).

1.3 Gevolgen van attritie

Ten slotte kunnen we ons afvragen hoe bovenstaande vormen van non-respons of vertekening opgelost worden? Volgende suggesties kunnen worden aangehaald:

- indien het aangewende steekproefkader de oorzaak is van de niet-vertegenwoordiging van bepaalde groepen dan dient dit uitgebreid of aangepast te worden zodat ook de groepen waarover het survey oorspronkelijk geen uitspraken kon doen deel kunnen uitmaken van de steekproef en vervolgens kunnen deelnemen aan de bevraging;
- men kan inzicht verwerven in de oorzaken van het niet-bereik van bepaalde groepen en aan de hand hiervan maatregelen nemen die het niet-bereik kunnen reduceren (bv. langere bevragsingsperiode, meer contactpogingen, contactnames op alternatieve tijdstippen);
- daarnaast kan men ook inzicht verwerven in de oorzaken van weigering en maatregelen nemen die de kans op weigering verkleinen.

Methodologen hebben al geëxperimenteerd met een aantal van de bovenstaande maatregelen. In een studie over moeilijk te bereiken groepen, rapporteerde het Nederlands Centraal Bureau voor Statistiek (CBS) goede resultaten nadat het aantal contactnames was verhoogd bij respondenten met een allochtone achtergrond. Ook de verlenging van de bevragsingsperiode had een positieve invloed op de respons rate. Het effect van een hogere financiële prikkel was beperkter. Dit zijn maatregelen die betrekking hebben op de organisatie van de bevraging en kunnen bijdragen tot meer geslaagde contactnames en dus een lagere non-respons. Heerwegh, Abts en Loosveldt (2007) hebben de impact van extra contactpogingen om weigeraars toch over de brug te halen onderzocht. De meeste surveys werken met herinneringsbrieven in geval van schriftelijke bevragingen en soms worden interviewers ingezet om de weigeraars toch te overtuigen deel te nemen, eventueel in een face-to-face interview. Toch is het niet zeker dat een betere score voor contactname ook resulteert in minder fouten veroorzaakt door non-respons. Heerwegh, Abts en Loosveldt (2007) konden op basis van hun onderzoek wel besluiten dat meerdere contactpogingen resulteerden in een kleinere non-respons error, maar dat dit slechts een geringe verbetering was. De reden hiervan is het feit dat de overblijvende niet-gecontacteerden erg verschillen van de gecontacteerden en dat eerstgenoemde de kern uitmaken van de foutenmarge in het survey.

2. Analyse van attritie in EU-SILC

In deze sectie maken we een analyse van de non-respons in de EU-SILC survey, en gaan we na welke hiervan de determinanten zijn. Een vraag die bij deze oefening centraal staat is of arme huishoudens een grotere kans hebben om uit te vallen vergeleken met niet arme huishoudens.

In de inleiding van dit hoofdstuk werd reeds aangestipt dat, in het kader van panelsurveys, attritie makkelijker te onderzoeken is dan de initiële non-respons. Sectie 1 van dit hoofdstuk toonde aan dat dit dan ook een vaak aangewende methode is voor het uitvoeren van non-responsanalyses, ingegeven door de beschikbaarheid van data over achtergrondkenmerken. Ook wij zullen deze strategie toepassen. De gebruikte databronnen voor onze analyse zijn de eerste twee golven van de EU-SILC enquête. Dit zijn de bevragingen die gerealiseerd werden in 2005 en 2006 en verwijzen naar de inkomenssituatie in respectievelijk 2004 en 2005. In het jargon spreekt men van de golven van 2004 en 2005. De analyse werd uitgevoerd voor de groep respondenten die in initiële golf (2004) deelnam *en* in 2005 opnieuw geselecteerd werd voor bevraging: de zogenaamde 'longitudinale groep'. De achtergrondgegevens van deze groep werden geput uit de initiële bevraging van 2004 en gekoppeld aan de responsgegevens van 2005.

Voor een analyse van de non-respons op de initiële golf (2004) beschikken we voornamelijk over onvoldoende achtergrondkenmerken. Een koppeling met andere administratieve gegevens of de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ) zou deze oefening wel toelaten, maar we beschikken in het kader van deze onderzoeksopdracht niet over deze gekoppelde gegevens.

In sectie 2.1 maken we duidelijk dat we zullen ingaan op drie componenten van non-respons - niet-bereik, weigering en het afbreken van het interview - en formuleren we een aantal hypothesen in verband met de oorzaken van elk van deze vormen. In sectie 2.2 leggen we de methodologie van het onderzoek uit en in sectie 2.3 beschrijven we de voorhanden zijnde gegevens. Ten slotte bespreken we in sectie 2.4 de resultaten met betrekking tot het effect van socio-economische kenmerken van respondenten op de kans op non-respons.

2.1 Hypotheses

Voor de analyses wordt non-respons opgedeeld in drie verschillende categorieën, met name niet-bereik, weigering en 'andere redenen' die leiden tot afbreking of mislukking van het interview. Op basis van de literatuurstudie uit sectie 1 van dit hoofdstuk kunnen we volgende hypothesen formuleren over de verschillende determinanten van deze non-responscomponenten:

- niet-bereik: op basis van een aantal kenmerken die vaker toegeschreven worden aan arme huishoudens (grotere kans om werkloos te zijn, weinig of minder sociale contacten en deelname aan het verenigingsleven) zouden we als hypothese kunnen vooropstellen dat arme huishoudens vaker thuis aangetroffen zullen worden en dat het niet-bereik bij deze groep dus lager zou liggen. Omgekeerd zijn huurders, en appartementsbewoners in het bijzonder, moeilijker bereikbaar. Dit zou dan weer een positieve correlatie kunnen bewerkstelligen tussen armoede indicatoren en niet bereik, omdat arme huishoudens vaker van deze woontypes gebruik maken;

- weigering: een aantal van bovengenoemde factoren zullen ook een rol spelen bij de beslissing van de respondent om al dan niet deel te nemen aan de bevraging. Bovendien kunnen tewerkstellingsstatus en gezinssamenstelling ook een invloed hebben op deelname. Een voltijdse job of de aanwezigheid van kinderen, of de combinatie van de twee kan resulteren in een weigering om deel te nemen wegens gebrek aan tijd. In omgekeerde zin, zo bleek uit onze literatuurstudie, staan laaggeschoolden meer weigerachtig tegenover enquêtes. Arme huishoudens zijn bovendien vaak op hun hoede voor interviewers met vragenlijsten die ze misschien associëren met controle van overheidsinstellingen of sociale diensten. Het kan dan ook zijn dat dit soort bevraging hen angst inboezemt en dat ze daarom weigeren deel te nemen;
- afbreking/mislukking van het interview: een beperkte talenkennis kan een probleem vormen voor allochtonen of laaggeschoolden. Indien de talenkennis echt te beperkt is en er niemand in het huishouden kan vertalen of helpen, is de kans reëel dat het niet komt tot een succesvol interview.

2.2 De operationalisering van de non-responscomponenten en de analysemethode

Voor de schatting van attritie die optreedt tussen de eerste en tweede golf maken we gebruik van een logistische regressie. Deze methode berekent het effect van bepaalde onafhankelijke variabelen (bv. leeftijd, huishoudtype) op de kansverhouding van een afhankelijke variabele. Een kansverhouding verwijst naar de ratio tussen de kans op non-respons ten opzichte van de kans op respons. We onderscheiden drie types effecten: positief, negatief, of niet significant. De interpretatie van deze effecten is afhankelijk van de modellering van de kansverhouding.

In totaal worden er drie logistische regressieanalyses uitgevoerd, één voor elke component van attritie:

- de eerste variabele (*non_contact*) vat het resultaat van de contactname pogingen samen. Deze variabele krijgt de waarde 0 wanneer er contact was met de respondent (4 014, 99,1% van de observaties) en de waarde 1 indien er geen contact was (38 observaties, 0,9%). In de modellering van de kansverhouding worden de gecontacteerde respondenten genomen als referentiecategorie. De kans op niet-bereik wordt dus afgewogen tegen de kans op bereik;
- de tweede variabele (*resul_int*) vat het resultaat van de interviewpogingen samen. Deze variabele heeft enkel betrekking op die respondenten die reeds bereikt werden (m.a.w. de 4 014 gecontacteerde respondenten, zie tabel 3.3). Deze variabele krijgt de waarde 1 indien er een volledig interview werd afgenomen met de respondent (3 013 observaties, 75,1%), de waarde 2 indien de respondent weigerde deel te nemen (495 observaties, 12,3%) en de waarde 3 indien het interview met respondent mislukte of werd afgebroken (506 observaties, 12,6%). In de modellering van de kansverhouding worden de deelne-

mende respondenten als referentiecategorie genomen. Weigering en afbreking/mislukking van het interview worden dus ieder afzonderlijk afgewogen tegen deelname;

- de derde variabele (*non_respons*) vat de totale non-respons samen, ongeacht de concrete reden (niet-bereik, weigering of afbreking). De variabele krijgt de waarde 0 indien de respondent ook werkelijk deelnam aan het onderzoek (3 013 observaties, 74,4%) en de waarde 1 indien de respondent niet deelnam (1 039 observaties, 25,6%). In de modellering van de kansverhouding worden de deelnemende respondenten als referentiecategorie genomen. Niet-deelname wordt dus afgewogen tegen deelname.

2.3 Gehanteerde informatie

Een eerste variabele die gebruikt wordt is de variabele (DB120). Deze variabele geeft het resultaat van de contactpoging weer. Indien de contactname geslaagd is, krijgt deze de waarde 11 (adres werd gecontacteerd). Indien het adres niet gecontacteerd kon worden zijn er drie antwoordcategorieën mogelijk: het adres kon niet gelokaliseerd worden (waarde 21), het adres kon niet bereikt worden (waarde 22) of (waarde 23) het adres bestaat niet, het is een niet residentieel adres of het adres is onbewoond. In tabel 3.1 wordt het globale resultaat weergegeven voor contactname in de EU-SILC 2005. We zien dat bijna 98% van de contactpogingen slaagden.

Tabel 3.1 Contactname EU-SILC 2005 (variabele DB120)

	N	%
Gecontacteerden	8 529	97,9
Niet-gecontacteerden*	185	2,1
Totaal	8 714	100,0

* Geen contact betekent dat het huishouden niet gecontacteerd kon worden om één van de volgende redenen (de codes tussen haakjes verwijzen naar de coderingen die gebruikt worden in de EU-SILC bevraging): (21) het adres kon niet gelokaliseerd worden, (22) geen toegang tot adres (omwille van overstroming, geen wegen naar de woning), (23) adres bestaat niet (gebouw is afgebroken), niet-residentieel of de woonst werd leeg aangetroffen.

Bron: EU-SILC 2004-2005

De variabele (DB130) laat ons toe na te gaan of de vragenlijst volledig werd ingevuld of niet. Indien de vragenlijst volledig werd ingevuld krijgt deze variabele de waarde (11). Indien de vragenlijst niet volledig werd ingevuld; worden er verschillende antwoordcategorieën onderscheiden: er was een weigering om deel te nemen (21), het gehele huishouden is afwezig tijdens de veldwerkperiode (22), het

huishouden is niet in staat op de vragen te antwoorden (omwille van (niet tijdelijke) ziekte, onbekwaamheid). Ten slotte worden er nog een aantal redenen gegroepeerd in (24) andere redenen (respondenten kennen de taal niet, analfabeet en niemand anders uit het huishouden kan de vragen beantwoorden).

Voor de groep gecontacteerde respondenten (8 529) werd nagegaan of er al dan niet een interview werd afgenomen. Voor iets meer dan 60% van de gecontacteerde groep werd er inderdaad een interview afgenomen. 21,5% van de gecontacteerde huishoudens weigerde deel te nemen aan de bevraging. Daarnaast is er ook nog een restgroep van bijna 18% waarbij om diverse redenen geen interview kon worden afgenomen (tabel 3.1).

Tabel 3.2 Non-respons bij groep gecontacteerden (variabele DB130)

	N	%
Interview afgenomen	5 166	60,6
Geweigerd (totaal)	1 840	21,6
Drie andere redenen samen*	1 520	17,8
Totaal (gecontacteerden)	8 529	100,0

* Deze zijn (22) hele huishouden afwezig tijdens de veldwerkperiode, (23) huishouden niet in staat om deel te nemen (ziekte, handicap) (24) andere reden (bv. analfabeet, taalprobleem).

Bron: EU-SILC 2004-2005

Indien we enkel rekening houden met de groep respondenten van EU-SILC 2004 die in EU-SILC 2005 opnieuw geselecteerd werden voor bevraging, kunnen we een uitspraak doen over de non-respons bij de longitudinale groep.

Tabel 3.3 Golf 2 EU-SILC (2005): contact en medewerking van EU-SILC huishoudens uit golf 1 (2004)

	N	%
Contactname		
Totaal*	4 052	
Contact	4 014	99,06
Geen contact	38	0,94
Medewerking gegeven na contact		
Totaal	4 014	
Interview	3 013	75,06
Weigering	495	12,33
Drie andere redenen samen	506	12,61

* Graag willen we er wel op wijzen dat er voor deze variabele (DB120) een groot aantal ontbrekende waarden is, met name voor 98 observaties.

Bron: EU-SILC 2004-2005, longitudinale groep

Tabel 3.3 geeft aan dat de groep respondenten die in de golf van 2004 deelnamen aan de EU-SILC en ook voor de golf van 2005 gecontacteerd werden, 4 052 personen omvat. We zien wel dat hier het aandeel weigeraars in de 'longitudinale groep' slechts half zo groot is als in de totale steekproef: 12,3% tegenover 21,5%. Ook de restgroep (3 andere redenen samen) is kleiner. Alles bij elkaar genomen ligt de respons een flink stuk hoger bij de longitudinale groep, 75,1% tegenover 60,2% voor de volledige tweede golf van de EU-SILC.

2.4 Bevindingen

2.4.1 Model 1: resultaat contactname

In het eerste model wordt de waarschijnlijkheid op een niet-geslaagd contact geschat en wordt er nagegaan welke achtergrondkenmerken hiermee samenhangen. De eerste kolom van tabel 3.3 vat de resultaten samen. De coëfficiënten zijn in feite regressiecoëfficiënten. De enige regressiecoëfficiënten die ons echter aanbelangen, zijn diegenen die voor minstens 90% betrouwbaar zijn – alle coëfficiënten werden getest op drie significantieniveaus, met name 10%, 5% en 1%. Indien de relatie tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabele niet significant is, dan mag men stellen dat deze relatie onbestaande is. Positieve coëfficiënten houden in dat de kans op niet-geslaagd contact bij de desbetreffende subgroep groter is. Negatieve coëfficiënten wijzen op een kleinere kans op niet-geslaagd contact voor een bepaalde onafhankelijke variabele. Met andere woorden, de kans op een geslaagd contact wordt groter.

Alvorens de resultaten te interpreteren, willen we er eerst op wijzen dat het absolute aantal niet-gecontacteerde personen 38 bedraagt tegenover 4 014 gecontacteerde personen. Deze disproportionele verhouding heeft een weerslag op de uitvoering van een logistische regressie. Hoewel deze laatste uitgevoerd kan worden, zijn de resultaten niet steeds even betrouwbaar. De resultaten kunnen als volgt geïnterpreteerd worden:

- bij de onafhankelijke variabele *leeftijd* zien we dat huishoudens met een referentiepersoon jonger dan 25 jaar een kleinere kans hebben om bereikt te worden dan referentiepersonen uit de referentiecategorie (45 tot 64 jaar);
- voorts zien we dat ook het *gewest* waar de referentiepersoon woont een significante invloed heeft op de kans op een geslaagde contactname. Zo is de kans kleiner om een referentiepersoon die woont in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te bereiken dan een persoon in het Waalse Gewest. Referentiepersonen die wonen in Vlaanderen zijn daarentegen gemakkelijker te contacteren dan diegenen in Wallonië;
- ten derde blijkt ook de indicator '*monetaire armoede*' een significante impact te hebben op de waarschijnlijkheid van een geslaagde contactname. Zo blijkt het dat de referentiepersonen in armere huishoudens (huishoudens waarvan het inkomen onder de armoedegrens ligt) moeilijker te contacteren zijn dan de referentiepersonen van niet-arme huishoudens;
- tot slot heeft ook het *aantal inkomens uit werk* een significante invloed. Huishoudens waarin geen inkomen uit werk wordt gehaald zijn moeilijker te contacteren dan huishoudens waar twee of meer inkomens uit werk worden gehaald.

Tabel 3.4 Resultaten van de non-responsanalyse

	Model 1: Non-contact <i>Ref.: contact</i> (N=38)		Model 2a: Weigering <i>Ref.: deelname</i> (N=495)		Model 2b: Afbreking <i>Ref.: deelname</i> (N=506)		Model 3: Non-respons <i>Ref.: respons</i> (N=1 039)	
	Coëff.	St. fout	Coëff.	St. fout	Coëff.	St. fout	Coëff.	St. fout
Leeftijdscategorie								
-25 jaar	1,0532 ²	0,4599	-0,0273	0,2489	0,0329	0,2237	0,0941	0,1699
25-34 jaar	0,5231	0,3557	0,2669 ²	0,1241	0,3598 ³	0,1143	0,3130 ³	0,0885
35-44 jaar	0,1879	0,3836	0,1422	0,1170	0,0680	0,1158	0,0928	0,0862
64+ jaar	-0,5200	0,4575	-0,1308	0,1241	-0,1870	0,1247	-0,1930 ²	0,0921
<i>Ref.: 45-64 jaar</i>								
Opleidingsniveau								
Laag	0,0337	0,2879	0,3962 ³	0,0741	-0,0180	0,0783	0,1930 ³	0,0566
Midden	-0,3346	0,3007	-0,1282 ¹	0,0750	0,0725	0,0715	-0,0410	0,0545
<i>Ref.: Hoog</i>								
Huishoudtype								
Alleenstaande	1,4218	45,8214	-0,3243	0,2193	-0,1498	0,2179	-0,2218	0,1773
Koppel met kinderen	1,6433	45,8217	-0,3078	0,2167	-0,3282	0,2166	-0,3000 ¹	0,1760
Alleenstaande ouder	0,5859	45,8274	-0,5194 ²	0,2700	-0,5347 ²	0,2688	-0,5392 ³	0,2124
Andere	-6,1319	183,3	1,3692 ¹	0,7552	1,1097	0,7488	1,1746 ¹	0,6261
<i>Ref.: Koppel zonder kinderen</i>								
Bewoningstitel								
Huurder	0,2959	0,2315	-0,1003	0,0627	0,1244 ²	0,0605	0,0226	0,0459
<i>Ref.: Eigenaar</i>								
Regio								
Brussel	0,6335 ²	0,2883	0,4691 ³	0,0937	0,1817 ¹	0,0994	0,3464 ³	0,0725
Vlaanderen	-0,8667 ³	0,3201	-0,1849 ³	0,0714	-0,1761 ²	0,0742	-0,2037 ³	0,0545
<i>Ref.: Wallonië</i>								
Subjectieve armoede								
Ja	-0,2525	0,2175	0,0284	0,0555	0,0330	0,0565	0,0246	0,0419
<i>Ref.: Nee</i>								
Monetaire armoede								
Ja	0,4471 ²	0,2281	-0,0750	0,0750	-0,1060	0,0777	-0,0670	0,0564
<i>Ref.: Nee</i>								
# inkomens uit werk								
0	0,8525 ³	0,3035	-0,0177	0,1279	0,2436 ²	0,1169	0,1598 ¹	0,0898
1	-0,0252	0,2858	0,0040	0,0949	-0,1226	0,0941	-0,0730	0,0697
<i>Ref.: 2</i>								

1: $\alpha=10\%$ 2: $\alpha=5\%$ 3: $\alpha=1\%$

Bron: EU-SILC 2004-2005, eigen berekeningen

2.4.2 Model 2: resultaat interviewpoging

In het tweede model schatten we de waarschijnlijkheid op een bepaald interviewresultaat. Er worden drie verschillende resultaten onderscheiden, namelijk deelname, weigering en afbreking. De 'weigeraars' en 'afbrekers' worden afgewogen ten opzichte van de deelnemers. Positieve coëfficiënten wijzen dus op een grotere kans op weigering (model 2a) of afbreking (model 2b) dan deelname aan de enquête. Negatieve coëfficiënten wijzen op een grotere kans op deelname dan weigering of afbreking. Uit de tabel kunnen we het volgende afleiden:

- zowel voor weigering als mislukking/afbreking van het interview vindt men een *leeftijdseffect*. Meer in het bijzonder blijkt dat de kans op weigering zowel als afbreking van het interview groter is voor referentiepersonen in de leeftijdscategorie van 25 tot 34 jaar dan referentiepersonen van de leeftijdscategorie 45 tot 64 jaar;
- het *opleidingsniveau* van de referentiepersoon heeft enkel een effect op de weigering tot deelname. Meer bepaald zijn mensen met een lager opleidingsniveau meer geneigd om deelname te weigeren dan mensen met een hoog opleidingsniveau. Mensen met een middelmatig opleidingsniveau zijn op hun beurt meer geneigd om deel te nemen aan de enquête dan mensen met een hoger opleidingsniveau;
- het *huishoudtype* heeft een effect op zowel de weigering tot deelname als de mislukking/afbreking van het interview. De resultaten zijn echter niet volledig gelijklopend. Zo blijkt dat alleenstaande ouders minder kans hebben om deelname te weigeren of het interview af te breken dan koppels met kinderen. Huishoudens van het type 'andere' zijn daarentegen meer geneigd om een interview te weigeren dan koppels met kinderen (er is geen betekenisvolle relatie op het niveau afbreking/mislukking van het interview);
- de *bewoningstitel* heeft enkel een significante invloed op de afbreking/mislukking van het interview. Huurders zijn, met name, meer geneigd om het interview af te breken dan eigenaars;
- het *gewest* waarin de referentiepersoon van het huishouden leeft heeft een significante invloed op zowel de weigering tot deelname als de afbreking/mislukking van het interview. Zo zijn de Brusselse huishoudens meer geneigd om zowel deelname te weigeren als het interview af te breken dan Waalse huishoudens. Vlaamse huishoudens daarentegen zijn minder geneigd om deel te name te weigeren of het interview af te breken dan Waalse huishoudens;
- tot slot ziet men ook een significant effect van het *aantal inkomens uit werk*, maar dan enkel op het niveau van afbreking of mislukking van het interview. Meer in het bijzonder, huishoudens die geen inkomen halen uit werk zijn meer geneigd om het interview af te breken dan huishoudens die twee of meer inkomens hebben uit werk.

2.4.3 Model 3: non-respons

In het derde en laatste model groeperen we alle oorzaken van non-respons. In dit model duiden positieve coëfficiënten op een grotere kans op non-respons en negatieve coëfficiënten wijzen op een kleinere kans op non-respons:

- ten eerste onderscheiden we een *leeftijdseffect*. Zo is de kans op non-respons voor huishoudens waarvan de referentiepersoon tussen 25 en 34 jaren oud is groter dan als de referentiepersoon tussen 45 en 64 jaren oud is. Indien de referentiepersoon ouder is dan 64 jaren, is de kans op non-respons kleiner. Deze resultaten vertonen een zekere inconsistentie met de vorige twee modellen. Ten eerste blijkt het moeilijker bereik van referentiepersonen die jonger zijn dan 25 jaar niet door te wegen in de totale non-respons.⁶ Ten tweede is het leeftijdseffect van 65-jarigen en ouder eveneens inconsistent met de significante effecten van de vorige twee modellen. In deze laatste modellen merken we immers geen significant verschil in niet-bereik, weigering en afbreking/mislukking tussen 45-64-jarigen en 65-plussers;
- ten tweede onderscheiden we een effect van het *opleidingsniveau*. Meer bepaald blijkt de kans op non-respons groter voor laagopgeleide personen in vergelijking met hoogopgeleide personen. We merken ook op dat de lagere kans op weigering van personen met een middelmatig opleidingsniveau niet doorweegt in de totale non-respons;
- vervolgens is er een significant effect van het *huishoudtype*. Ten eerste blijkt de kans op non-respons groter voor alleenstaande ouders in vergelijking met koppels zonder kinderen. Voor huishoudens van het type 'andere' is de kans op non-respons dan weer groter. Een resultaat dat hier opvalt (omdat de relatie niet voorkomt in de twee vorige modellen), is dat non-respons bij koppels met kinderen ook significant lager is dan voor koppels zonder kinderen;
- het *gewest* van huisvesting heeft eveneens een significant effect. Deze relatie is gelijklopend met de relaties in de vorige modellen. Personen die in Brussel wonen hebben een grotere kans op een non-respons en personen die wonen in Vlaanderen hebben een kleinere kans in vergelijking met personen die wonen in Wallonië;
- tot slot is er een significant effect van het *aantal inkomens uit werk*. Meer bepaald is de kans op non-respons groter bij huishoudens die geen inkomen hebben uit werk in vergelijking met huishoudens die twee of meer inkomens halen uit werk.

⁶ We herinneren de lezer eraan dat we de resultaten van de non-contactanalyse met een zekere reserve geïnterpreteerd moeten worden. Het absolute aantal observaties waarop de analyse wordt uitgevoerd is immers klein genoeg om de betrouwbaarheid van de relaties tussen afhankelijke en onafhankelijke variabelen te beïnvloeden.

3. Een verhuisanalyse

Eén van de belangrijkste potentiële oorzaken van attritie is verhuizing van de proefhuishoudens. Binnen het EU-SILC team heeft men dit proberen op te vangen door na het interview te vragen of het huishouden verhuisplannen heeft en indien dit zo is of ze hun toekomstig adres al kennen en willen meedelen. Ondanks deze maatregelen zal verhuis de contactname bij de volgende bevestigingsronde wellicht blijven beïnvloeden, en des te meer onder kansarme huishoudens, die vaker verhuizen dan het gemiddelde huishouden.

Om dit na te gaan hebben we nagegaan welke de achtergrondkenmerken zijn van de groep die verhuisd is in het jaar volgend op de eerste bevestiging. In deze groep vinden we (significant) meer huurders en huishoudens beneden de armoedegrens terug.

Tabel 3.5 Kenmerken van de groep respondenten die verhuisd zijn (in %)

	Verhuisd
Huurders	15,1
Eigenaars	3,1
Onder de armoedegrens	10,5
Boven de armoedegrens	5,9
Problemen om de eindjes aan elkaar te knopen	8,6
Geen problemen om de eindjes aan elkaar te knopen	5,3
Eerste quintiel	9,8
Vijfde quintiel	4,8
0 inkomens uit arbeid in het huishouden	8,9
2 inkomens uit arbeid uit het huishouden	5,2

Bron: EU-SILC 2005, eigen berekeningen

Kijken we naar de bewoningstitel dan vinden we dat huishoudens die huren vaker verhuizen (15,1%) dan huishoudens die eigenaar zijn (3,1%). Huishoudens met een beschikbaar inkomen onder de armoedegrens treffen we ook vaker aan bij de groep die verhuisd is vergeleken met huishoudens die een beschikbaar inkomen hebben dat boven de armoedegrens ligt. Voor de subjectieve armoede indicator vinden we een gelijkaardig resultaat. Personen die aangeven het moeilijk te hebben om de eindjes aan elkaar te knopen, verhuizen vaker dan zij die zeggen hier geen probleem mee te hebben.

Ook andere inkomensgerelateerde indicatoren vertonen hetzelfde patroon. Huishoudens met een beschikbaar inkomen in het eerste quintiel verhuizen bijna twee keer zo vaak als huishoudens met een beschikbaar inkomen in het vijfde quintiel. Huishoudens zonder inkomen verhuizen ook vaker (8,9%) dan huishoudens waar twee inkomens aanwezig zijn (5,2%).

Deze inkomensindicatoren hangen natuurlijk ook sterk samen met bewoningstitel, lage inkomens zullen het moeilijker hebben een woning aan te kopen en zullen bijgevolg vaker huren.

4. Besluit

In dit hoofdstuk behandelden we de non-respons in de EU-SILC survey en gingen we op zoek naar de determinanten hiervan. Een vraag die bij deze oefening centraal stond was of sociaal uitgesloten huishoudens een grotere kans hebben om uit te vallen vergeleken met niet-arme huishoudens. We onderscheidden drie componenten van non-respons: niet-bereik van de respondenten, hun weigering om deel te nemen en het niet volledig beantwoorden van alle vragen.

Zoals vaak het geval is in studies over non-respons in panelsurveys, bestond ook onze strategie uit een analyse van attritie, met name van de uitval tussen de EU-SILC bevragingsgolven van 2005 en 2006. Meer bepaald gingen we na of de socio-economische eigenschappen van de respondenten uit de zogenaamde 'longitudinale groep' bevraagd in 2005 een positief of een negatief effect hadden op de kans op non-respons één jaar later.

De resultaten van deze analyse stellen ons in staat een inschatting te maken van de mogelijke vertekening van de resultaten van de EU-SILC enquête wat betreft indicatoren van sociale uitsluiting:

- *monetaire armoede* heeft weinig rechtstreeks effect op non-respons:
 - huishoudens in een situatie van monetaire armoede zijn moeilijker te contacteren dan personen in niet-arme huishoudens, ondermeer omdat ze vaker verhuizen;
 - monetaire armoede als dusdanig heeft geen effect op de andere componenten van non-respons (weigering of afbreken van het interview).
- andere indicatoren van *sociale uitsluiting* spelen echter wel een belangrijker rol in de kans op non-respons:
 - huishoudens waar geen inkomen uit werk aanwezig is, kunnen vaker niet gecontacteerd worden, hebben een grotere kans op afbreking of mislukking van het interview, en hebben een grotere kans op de totale non-respons;
 - huurders lopen een groter risico op afbreking of mislukking van het interview dan eigenaars, hoewel deze indicator geen significant effect had op de totale non-respons;
 - een lage scholingsgraad verlaagt de bereidheid tot medewerking en de totale non-respons.

Aangezien huren en een lage scholingsgraad gecorreleerd zijn met armoede, kunnen we dus aannemen dat er een selectieve uitval is van arme huishoudens uit de EU-SILC enquête.

Noteer dat onze non-responsanalyse eigenlijk alleen slaat op de kans op attritie, en niet op de initiële kans op non-respons. Deze laatste bedraagt een veelvoud van de attritiekans en ligt vermoedelijk eveneens hoger bij kansarme gezinnen, met als bijkomende belangrijke factor de taalbarrière bij allochtonen.

De vraag rijst dan hoe men voor dergelijke bronnen van vertekening in de steekproef kan corrigeren. In het geval van attritie is de correctie vrij eenvoudig: men kent immers de kans op uitval in functie van individuele karakteristieken van individuen. Het volstaat om elke effectieve respondent een gewicht toe te kennen dat evenredig is met zijn kans op uitval. Heeft iemand bijvoorbeeld op basis van zijn kenmerken een voorspelde kans van 40% om tussen twee opeenvolgende golven af te haken, dan bedraagt het gewicht van dit individu in de steekproef $1/(1-0,4)=1,67$.

Bij de initiële steekproef is een dergelijke correctie niet mogelijk, omdat men de individuele kenmerken niet eens kan kennen. Een mogelijk alternatief zou erin kunnen bestaan dat men buurtkenmerken gebruikt als proxy voor individuele kenmerken. Door koppeling van het adres van elke respondent aan een atlas van buurtontwikkeling kan men de kans op non-respons relateren aan buurtkenmerken (al dan niet in combinatie met kenmerken die men uit het rijksregister kan putten), om vervolgens opnieuw gewichten te berekenen voor elke respondent of buurt.

HOOFDSTUK 4

Selectieve non-respons in de EU-SILC: een kwalitatieve benadering

In dit hoofdstuk wordt de selectieve non-respons in de EU-SILC enquête verder toegelicht. Meer bepaald gaan we op zoek naar *oplossingen die kunnen worden aangewend ter bestrijding van selectieve non-respons (bij sociaal uitgesloten huishoudens)*.

In hoofdstuk 2 analyseerden we, aan de hand van een statistische analyse, welke socio-economische kenmerken van respondenten *oorzaak* kunnen zijn van een verhoogde kans op non-respons. In dit hoofdstuk gaan we in op de specifieke *redenen* die sociaal uitgesloten groepen hebben om niet aan de EU-SILC enquête deel te nemen of het antwoord op bepaalde vragen schuldig te blijven. Het is belangrijk een onderscheid te maken tussen de *oorzaken en de redenen* van non-respons. Terwijl de oorzaken van non-respons berusten op causale factoren die als ‘objectief’ bestempeld kunnen worden, berusten de redenen van non-respons op factoren die veel ‘subjectiever’ of persoonlijker van aard zijn. Inzicht in beide processen is noodzakelijk om aan de doelstelling van dit hoofdstuk tegemoet te komen. Vertrekkend van de specifieke omstandigheden waarin mensen niet bereikt worden, weigeren deel te nemen aan het onderzoek, of zich in een staat van onvermogen bevinden om een volledige vragenlijst af te leveren, wordt er gezocht naar meer algemene patronen van non-respons. Bovendien wordt er ook getracht concrete adviezen aan te reiken. Met andere woorden, als we de persoonlijke redenen kennen van respondenten in specifieke socio-economische omstandigheden wordt het mogelijk te zoeken naar algemeen toepasbare oplossingen voor het remediëren van non-respons.

Met deze doelstelling in het achterhoofd werden door het onderzoeksteam van het HIVA en de eenheid EU-SILC van de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI) focusgroepen georganiseerd met EU-SILC enquêteurs. De ervaringen van enquêteurs met het contacteren en overtuigen van respondenten tot deelname aan enquêtes, kunnen waardevolle inzichten verschaffen in redenen voor non-respons en in oplossingen hiervoor. De concrete doelstellingen van deze focusgroepen waren (1) inzicht krijgen in de inhoudelijk sterke en zwakke punten van de huidige EU-SILC bevraging, (2) inzicht krijgen in het proces van contactname met de respondenten en meer bepaald met moeilijke doel-

groepen, en (3) inzicht verwerven in selectieve unit- en item non-respons. Deze doelstellingen dienen als algemene leidraad van het onderzoek.

In sectie 1 overlopen we kort de methodologische aspecten van de analyse. We herinneren de lezer aan de componenten van non-respons die ons interesseren, we gaan wat dieper in op de aard van de focusgroepen en beschrijven hun verloop en samenstelling. In sectie 2 bespreken we de resultaten, met aandacht voor de drie concrete doelstellingen die we hierboven vernoemden.

1. Methodologische aspecten van het onderzoek

1.1 De componenten van non-respons

We herinneren er de lezer aan dat non-respons geen éénduidig concept is. De componenten die reeds werden gebruikt in de kwantitatieve non-responsanalyse van hoofdstuk 3 zijn dezelfde als die ons hier aanbelangen. *Non-contact* is non-respons ten gevolge van het niet-bereik van de geselecteerde respondent. *Unit non-respons* is de non-respons die het resultaat is van een expliciete weigering van de geselecteerde respondent. Tot slot slaat *item non-respons* op de weigering of het onvermogen van de respondent om bepaalde vragen of vraagbatterijen te beantwoorden.⁷ Binnen de groepen 'non-contact' en 'unit non-respons' wordt er nog eens een onderscheid gemaakt tussen initiële non-respons en attritie. De *initiële non-respons* omvat het niet-bereik of de weigering tot deelname van respondenten die voor de eerste maal geselecteerd werden voor de EU-SILC enquête. *Attritie* omvat non-contact en unit non-respons bij respondenten die reeds hebben deelgenomen aan vorige golven van het EU-SILC.

1.2 De aard van de focusgroepen

De gebruikte onderzoeksmethode is gekend als de focusgroep. Een focusgroep is een gestructureerde discussie onder een kleine groep van stakeholders (4-12 personen), begeleid door een gespreksleider. Tijdens een focusgroep wordt een gestructureerde discussie van een interactieve groep in een tolerante, geruimtelijke omgeving geobserveerd. Een focusgroep kan dus gezien worden als een combinatie van een gericht interview en een discussiegroep (Elliott et al., 2006, p. 135). Het gebruik van een topiclijst die werd opgesteld op basis van de drie voorvernoemde concrete doelstellingen van de focusgroepen (zie bijlage 1), waarin een aantal concrete te bespreken thema's worden opgesomd, is de weerspiegeling van deze combinatie tussen gericht interview en discussiegroep. Hoewel het belangrijk is de informatie te vergaren die een antwoord biedt op een aantal concrete problemen, is het evenzeer belangrijk de deelnemers aan de focus-

⁷ In tegenstelling tot de statistische non-responsanalyse, wordt non-respons ten gevolge van een ongediende vragenlijst slechts zijdelings benaderd.

groep de ruimte te laten om in groep deze vragen te beantwoorden. Antwoorden worden immers niet enkel verkregen uit de individuele communicatie van de deelnemers, maar ook uit de interactieve communicatie tussen de verschillende deelnemers.

De stakeholders voor de focusgroep waren voor dit onderzoek SILC-enquêteurs. De reden hiervoor is eenvoudig. Zij hebben ervaring in het contacteren en overtuigen van respondenten tot deelname aan onderzoek en de afname van enquêtes in een onderzoeksopzet dat gelijkaardig is aan het onderzoeksproject SILC-CUT. Dit maakt hun ervaringen bijzonder waardevol. Hoewel we als onderzoeksploeg de selectie van de deelnemende enquêteurs hebben overgelaten aan de eenheid SILC van ADSEI, werden op voorhand een aantal criteria vastgelegd. Aangezien de EU-SILC enquête een nationale enquête is, streefden we in eerste instantie naar regionale diversiteit en in tweede instantie naar taaldiversiteit. Met andere woorden, een vertegenwoordiging van enquêteurs die actief zijn in Vlaanderen, Wallonië of het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werd vooropgesteld. Bovendien verwachtten we voor Brussel een vertegenwoordiging van zowel Frans- als Nederlandstalige enquêteurs. Ten derde werd er ook een ervaringscriterium gehanteerd, gaande van geen tot veel ervaring.

Praktisch gezien, werden er twee focusgroepen georganiseerd, één in het Frans en één in het Nederlands. Dit was uiteraard zo om de communicatie tussen de deelnemers te vergemakkelijken. Voor beide focusgroepen werd een totaal van twaalf personen uitgenodigd (zes per focusgroep). Aangezien we streefden naar een gelijke vertegenwoordiging naar regio, werden vier enquêteurs uit Brussel uitgenodigd (twee Frans- en twee Nederlandstalige), vier uit Vlaanderen en vier uit Wallonië. We trokken een maximum van twee uur uit voor beide focusgroepen. Hoewel er geen schriftelijke voorbereiding werd verwacht van de deelnemers, kregen zij allen vooraf een 'gesprekshandleiding' (zie bijlage 1) zodat zij een zicht hadden op de concrete problematiek. Tijdens de focusgroep nam de onderzoeksploeg de rol van gespreksleider op zich. Deze rol is van passieve aard. De bedoeling is niet direct tussen te komen in het groepsgesprek, maar eerder de te discussiëren topics aan te reiken en in geval van dwaling, het gesprek weer in de juiste richting te sturen. Een verantwoordelijke van de eenheid SILC van ADSEI was ook aanwezig, als observator. De (passieve) deelname van deze laatste kan enige methodologische reserves oproepen, meer in het bijzonder op het vlak van de sociale wenselijkheid van de antwoorden van de deelnemende enquêteurs. Het is echter zo dat deze verantwoordelijken geen direct contact hebben met de enquêteurs. In dit opzicht worden zij ook niet noodzakelijkerwijs beschouwd als 'controleurs'. Bovendien wierp een kennismakingsronde aan het begin van de focusgroep een licht op de rol en de positie van iedereen rond de tafel. De focusgroepsgesprekken werden opgenomen op een geluidsband. Aanvullend op deze geluidsband werden er ook notities genomen.

1.3 Het verloop van de focusgroepen en de eigenschappen van de deelnemers

In deze eerste paragraaf geven we het verloop en de samenstelling van de focusgroepen weer. Let wel, het is niet de bedoeling om het profiel van de deelnemers zelf systematisch te analyseren.

De focusgroepen zijn verlopen binnen de grenzen van de verwachtingen. Hieronder verstaan we ten eerste dat de duur van beide focusgroepen aanvaardbaar is gebleven. Met een maximumduur van ongeveer drie uur, werd de limiet wel overschreden. Hoewel tekenen van vermoeidheid zich begonnen voor te doen bij de deelnemers, heeft dit onzes inziens de informatievergaring niet in gevaar gebracht. De topiclijst is steeds in zijn volledigheid overlopen geweest. Ten tweede is het onze indruk dat de aanwezigheid van een verantwoordelijke van de eenheid SILC in geen geval het verloop en de openheid van de focusgroep heeft beïnvloed.

Tabel 4.1 geeft een overzicht van de voorgestelde en de effectief behaalde quota's inzake de regionale verdeling van de deelnemers. Hieruit kan men besluiten dat er een lichte ondervertegenwoordiging is van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, en meer bepaald van de Nederlandstalige enquêteurs in Brussel. De Nederlandstalige focusgroep telde vijf enquêteurs die actief zijn in de regio Vlaanderen en slechts één in de regio Brussel. Deze regionale verdeling kan verder opgesplitst worden naar provincie. Hieruit kunnen we afleiden dat de provincies Limburg, Namen en Waals-Brabant niet vertegenwoordigd zijn.

Tabel 4.1 Verdeling enquêteurs naar regio van onderzoeksactiviteit

	Vooropgesteld	Effectief
Brussel	4	3
Vlaanderen	4	5
Wallonië	4	4
Totaal	12	12

In tabel 4.2 hieronder wordt een overzicht gegeven van de jaren waarin de deelnemers aan de focusgroepen zijn begonnen met de EU-SILC bevraging. Uit de tabel kan men afleiden dat deze ervaring de grootte-orde van enkele maanden tot enkele jaren heeft. Nochtans kan men opmerken dat het merendeel van de enquêteurs reeds enkele jaren ervaring heeft kunnen opdoen. Bemerkt wel dat in deze tabel enkel de jaren als SILC-enquêteur gevaloriseerd worden. Indien men de ervaring als enquêteur, ongeacht het onderzoek, bevraagt, kan men vaststellen dat deze enkele maanden tot vijftien jaren kan beslaan.

Tabel 4.2 Verdeling enquêteurs naar beginjaar van deelname aan de EU-SILC enquête

	Aantal
2002	5
2003	2
2004	1
2005	0
2006	2
2007	0
2008	2
Totaal	12

2. Resultaten

In dit hoofdstuk willen we zoals vermeld (1) inzicht krijgen in de inhoudelijk sterke en zwakke punten van de huidige EU-SILC bevraging, (2) inzicht krijgen in het proces van contactname met de respondenten en meer bepaald met moeilijke doelgroepen, en (3) inzicht verwerven in selectieve unit- en item non-respons. Het geheel van deze analyse moet ons toelaten een antwoord te bieden op de volgende vraag: *welke oplossingen kunnen worden aangewend ter bestrijding van selectieve non-respons?*

2.1 Inhoudelijk sterke en zwakke punten van de huidige EU-SILC enquête

In deze sectie worden de sterke en zwakke punten besproken vanuit drie invalshoeken. Het gaat dan met name om (1) de technische aspecten van de EU-SILC bevraging, (2) de vragenlijst zelf, en (3) de vergoeding aan de respondenten.

Op het niveau van de *technische aspecten* bestaat er onder de enquêteurs een consensus over een viertal knelpunten. Zo wijzen zij ten eerste op de moeilijkheden rond de *aanvullende documentatie*, zowel voor de enquêteurs zelf als voor de potentiële respondenten. De interviewers krijgen ieder jaar, voor de aanvang van het veldwerk, een aantal briefingdocumenten die dienen als handleiding tijdens het veldwerk. Over het algemeen vinden zij deze te omslachtig en niet gemakkelijk te raadplegen in geval van moeilijkheden. Daarom stellen de enquêteurs voor om deze documentatie in te korten en gebruiksvriendelijker te maken. We merken wel een verschil tussen de nieuwe en ervaren enquêteurs. De nieuwe enquêteurs vinden deze informatie over het algemeen zeer bruikbaar terwijl ze bijna overbodig is geworden voor de ervaren enquêteurs. Ook de respondenten krijgen vóór de start van het veldwerk een introductiebrief. De enquêteurs stellen echter voor om deze qua taalgebruik aan te passen. Het taalgebruik is te complex en daardoor moeilijk te lezen voor veel respondenten. Het uiteindelijke resultaat is dat de respondenten

vaak nog verrast zijn door het bezoek van een enquêteur terwijl deze introductiebrief hen juist zou moeten voorbereiden op dit bezoek.

Ten tweede bestaan er bij de enquêteurs specifieke verwachtingen betreffende de *intervieweropleiding*. Over het algemeen zijn de enquêteurs tevreden over de opleiding. Deze is uitgebreid genoeg, en de nadruk op wijzigingen in de vragenlijst ten opzichte van het jaar voordien wordt in dank afgenomen. Nochtans bestaan er bij de enquêteurs specifieke verwachtingen die niet worden ingevuld. Meer in het bijzonder bestaat de behoefte om meer specifieke trainingen rond bepaalde (terugkerende) knelpunten in de vragenlijst. Hoewel specifieke trainingen over alle thema's in de vragenlijst praktisch gezien onmogelijk zijn, zou een specifieke training over inkomensbronnen wenselijk zijn (op expliciete vraag van de enquêteurs). Het gaat hier immers om het kernthema van de vragenlijst waarvan de complexiteit niet onderschat kan worden (bv. verschillen tussen arbeiders, bedienden, ambtenaren en zelfstandigen; interpretatie van loonfiches en belastingsbrieven).

Ten derde verwijzen de enquêteurs naar problemen in de *programming* van de vragenlijst. Deze bevat steeds een aantal fouten. Zo merken de interviewers op dat de doorverwijzingen in de vragenlijst soms foutief zijn of dat ondanks doorverwijzingen overbodige vragen nog steeds gesteld worden. Het gaat hier uiteraard om een beperkt aantal gevallen. Deze fouten hebben geen invloed op de betrouwbaarheid van de vragenlijsten, maar kunnen wel kleine irritaties veroorzaken, zowel bij de enquêteurs als bij de respondenten.

Ten slotte is er ook discussie over de *timing van het veldwerk*. Interessant is dat er geen consensus bestaat over de beste periode om het veldwerk te doen. De meeste enquêteurs menen dat de beste periode om het veldwerk te doen de lente en de zomer is, omdat het dan langer licht is. Dit vergemakkelijkt de contactname met de potentiële respondenten. Sommige enquêteurs wijzen er dan er dan weer op dat veldwerk tijdens de zomer niet wenselijk is aangezien vele gezinnen, zeker diegenen met kinderen, tijdens deze periode op vakantie zijn en dus afwezig kunnen zijn. Andere enquêteurs wijzen erop dat de veldwerkperiode beter op het einde van het jaar zou gebeuren omdat dit de betrouwbaarheid van de informatie ten goede kan komen. Hierbij dacht men concreet aan de situatie van zelfstandigen. Het is voor deze mensen gemakkelijker hun inkomen (van het jaar voordien) in te schatten op het einde van het jaar wanneer alle administratieve formaliteiten afgerond zijn.

Op het niveau van de *vragenlijst* zelf kunnen we ook een aantal knelpunten identificeren, met name de terminologie in de vragenlijst, de formulering van de vragen en de weerstand die bepaalde vragen zullen oproepen. Op het vlak van de *terminologie* kunnen verschillende problemen onderscheiden worden. De grootste problemen situeren zich echter op het niveau van de thema's 'inkomen' en 'uitgaven' (bv. kredietkaarten, kadastraal inkomen). De gebruikte begrippen in deze onderdelen van de vragenlijst worden niet altijd even goed begrepen door de respon-

denten. Merk op dat de weerstand die deze vragen oproepen niet te onderschatten is. Het is niet altijd mogelijk de moeilijkheid om begrippen te verstaan te onderscheiden van de aarzelend of onwil om bepaalde te vragen te beantwoorden. Bovendien dienen we een onderscheid te maken tussen het onvermogen van de enquêteurs om bepaalde begrippen te verstaan en het onvermogen van de respondenten. De sleutel tot de oplossing ligt bij de enquêteurs. Indien de interviewers zelf genoeg vertrouwd zijn met de terminologie in de vragenlijst (zie de boven vernoemde specifieke intervieweropleidingen), kunnen zij de nodige vertaling voorzien aan de respondenten die moeilijkheden hebben met de begrippen in de vragenlijst. Sommige enquêteurs suggereren ook de respondenten op voorhand te verwittigen van alle mogelijke documentatie (bv. belastingspapieren, energiefacturen) die nodig is om de vragen in verband met inkomen en uitgaven correct te beantwoorden.

Ten tweede identificeren de enquêteurs de *formulering van de vragen* als een mogelijk knelpunt. Desalniettemin is de grootte-orde ervan zeer beperkt. Over het algemeen zijn de enquêteurs het er over eens dat de formulering en opbouw van de vragenlijst zeer zorgvuldig is. Toch maken ze gewag van een aantal onvolkomenheden. Zo worden bv. dubbele negaties in de formulering van sommige vragen beter vermeden. Aangezien het referentiekader waarin vragen dienen beantwoord te worden voordurend wijzigt (bv. laatste 12 maanden t.o.v. vorig kalenderjaar), dient, ten tweede, de referentieperiode van bepaalde vragen verduidelijkt te worden. Tot slot stemmen de antwoordcategorieën van bepaalde vragen niet volledig overeen met realiteit. Vragen in verband met verzekeringen of belastingen informeren naar de kostprijs per maand terwijl deze vaak op jaarbasis betaald worden. Daarom stellen de interviewers voor om in de antwoordcategorieën de mogelijkheid toe te voegen of deze uitgaven op jaar- of maandbasis betaald worden.

Tot slot vormen vragen die *weerstand* oproepen bij respondenten een derde knelpunt. Hoewel weerstand bij bepaalde vragen een heel individuele aangelegenheid kan zijn, merken we ook een gedeelde weerstand bij bepaalde vragen. De vragen over de inkomensbronnen wekken zulk een gedeelde weerstand, zoals in het bijzonder de vragen naar bijkomende inkomensbronnen zoals spaargelden, beleggingsfondsen, obligaties (bij de respondenten bij wie dit van toepassing is). Nochtans merken sommige enquêteurs op dat er in deze gedeelde weerstand een zeker cultuurverschil bestaat. Zo zouden sommige culturen (bv. de Amerikaanse) een grotere openheid cultiveren op het vlak van inkomsten en uitgaven dan andere (bv. de Europese). De enquêteurs hebben de indruk dat een mogelijke oplossing voor dit probleem ligt in het gebruik van schijven (bv. €0-249; €250-499).

Tot slot is er de kwestie van de *vergoeding*. Ieder huishouden dat deelneemt aan de EU-SILC enquête krijgt een vergoeding van €30. Eén van de belangrijkste redenen om deze vergoeding te geven, is de positieve invloed die het zou hebben op de (verdere) deelname van arme(re) huishoudens. Deze vraag werd dan ook voorge-

legd tijdens de focusgroepen. De enquêteurs stellen vast dat de vergoeding over het algemeen geen noemenswaardige invloed heeft op deelname aan de enquête. De reacties zijn meestal neutraal, maar men kan toch opmerken dat bij arme huishoudens de vergoeding één van de redenen kan zijn waarom men meedoet, in tegenstelling tot rijke huishoudens die eerder onverschillig zijn ten aanzien van de vergoeding. In feite moet de vergoeding beschouwd worden als één van de argumenten (in een lijst van argumenten) die men kan gebruiken om mensen te overtuigen tot deelname. Zo zijn sommige interviewers ervan overtuigd dat de kans om zijn mening te uiten of een positief contact met de enquêteur veel belangrijker zijn als motivatoren voor deelname. Bovendien is het tijdsinterval tussen de afname van de enquête en het ontvangen van de vergoeding te groot, en de afhandeling te bureaucratisch. Desondanks is de attitude van de interviewers tegenover de vergoeding globaal positief: ze geeft immers aan de enquête een formeel karakter.

Ondanks de expliciete bespreking van de zwakke punten, moeten we er wel op wijzen dat de enquêteurs over het algemeen zeer tevreden zijn over de huidige EU-SILC enquête. Velen hebben ervaring met verschillende enquêtes, en de EU-SILC bevraging behoort tot één van hun favorieten. Dit heeft zowel inhoudelijke als vormelijke redenen. Inhoudelijk brengt het onderwerp van het onderzoek hen in contact met de sociale extremen in onze maatschappij en wordt het in die zin een leerrijke ervaring voor de enquêteurs. Vormelijk scoort het EU-SILC onderzoek goed omdat het zeer goed is voorbereid, hetgeen het veldwerk des te gemakkelijker maakt.

De bespreking hierboven van de sterke en zwakke punten blijft echter beperkt en fragmentarisch. Tijdens de focusgroepen was er niet voldoende ruimte om alle specifieke problemen aan bod te laten komen. Tijdens de eerste focusgroep werd er bv. een grotere betrokkenheid van de enquêteurs bij de voorbereidingsfase van het onderzoek voorgesteld (bv. uittesten van de programmering van de vragenlijst, formulering van de vragen). Hoewel deze stelling niet verder werd uitgewerkt, kan dit voorstel, mits de nodige uitwerking, de basis zijn voor een verdere verbetering van de EU-SILC enquête. Men kan zich bijvoorbeeld een representatief expertenpanel of focusgroep inbeelden waarin de enquêteurs, mits de nodige arrangementen, inspraak krijgen in de opstelling van de vragenlijst, de technische aspecten van de vragenlijst, en dergelijke.

2.2 Het proces van contactname

In hoofdstuk 3 werd reeds (mits enige reserves) vastgesteld dat het niet-bereik samenhangt met de leeftijd, het gewest van bevraging, monetaire armoede en het aantal inkomens uit werk binnen het huishouden. Zo zijn personen jonger dan 25 jaar moeilijker te bereiken, evenals mensen die in Brussel wonen, mensen die onder de armoedegrens leven en mensen die in een huishouden wonen waar geen

inkomens zijn uit betaalde arbeid. Mensen die in Vlaanderen wonen zijn daarentegen gemakkelijker te bereiken. Hoewel deze resultaten niet concreet werden besproken in de focusgroepen, wijzen de observaties van de enquêteurs in een gelijkaardige richting. Zo ervaren de enquêteurs ten eerste dat er een samenhang is tussen niet-bereik en leeftijd. De ervaringen van de niet-ervaren enquêteurs zijn hier een getuigenis van. In feite vindt men dezelfde observaties bij de ervaren enquêteurs met het verschil dat zij deze observaties reeds geïntegreerd hebben in concrete oplossingen. Met andere woorden, het leeftijdseffect veroorzaakt bij de niet-ervaren enquêteurs voor niet-bereik terwijl dit veel minder het geval is bij de ervaren enquêteurs. Een tweede effect is dat van armoede. De enquêteurs hebben de indruk dat niet-bereik systematisch vaker voorkomt bij arme(re) huishoudens. Overeenstemmend met onze eigen verhuisanalyse (cf. supra), wijten de (ervaren) enquêteurs dit aan het proportioneel groter aandeel verhuizers onder de arme huishoudens. Hier geldt wederom dat bij niet-ervaren enquêteurs het niet-bereik groter is dan bij de ervaren enquêteurs omdat zij nog geen concrete oplossingen hebben ontwikkeld voor deze problemen. Een vergelijking tussen de gewesten is, ten slotte, helaas niet mogelijk want de enquêteurs waren slechts actief in één gewest.

De oplossingen die werden aangebracht hielden verband met het moment, de methode van de contactname, de kledij, de taal en genderspecten. Enquêteurs zijn unaniem over het feit dat er niet zoiets bestaat als het ideale *contactmoment*. Dit betekent uiteraard niet dat de procedures die men aanleert en opgenomen zijn in de briefingdocumenten - in het bijzonder dat men minstens één contactpoging 's avonds moet ondernemen en minstens één in het weekend - waardeloos zijn. Wel zijn deze procedures niet algemeen toepasbaar. Het moment van contactname wordt sterk beïnvloed door de situatie waarin de respondenten leven. De belangrijkste factoren die de enquêteurs onderscheiden zijn leeftijd en de gezinssituatie. De enquêteurs wijzen op het belang van het contactmoment voor twee leeftijdscategorieën. Ten eerste zijn er gepensioneerden. Men mag hen in geen geval 's avonds, wanneer het donker is, contacteren. Zij zijn immers van nature wantrouwer en nachtval voert dit wantrouwen verder op. Men kan hen het best overdag contacteren. Goede dagen zijn meestal zaterdag en zondag. De tweede leeftijdscategorie is breder. Het gaat met name om de personen op arbeidsactieve leeftijd, dus personen tussen 15 (20) en 64 jaar. Het is moeilijk voor zulk een brede groep het ideale contactmoment te identificeren. Er is echter een interactie tussen de leeftijd en de gezinssituatie, de tweede bepalende factor. Het onderscheid ligt hier voornamelijk tussen gezinnen met (afhankelijke) kinderen en gezinnen zonder (afhankelijke) kinderen. In beide gevallen is het moeilijk om een ideaal contactmoment af te bakenen. Gezinnen met kinderen kan men echter best contacteren op een avond in de werkweek. De kans is immers groter om heel het gezin aan te treffen. Overdag is de kans groter dat één of beide ouders zijn gaan werken en dat de kinderen naar school zijn (hetgeen problematisch is indien de kinderen 16 jaar of ouder zijn). In het weekend kan men mogelijks geconfronteerd worden met de

drukke agenda die ouders of kinderen hebben. Voor gezinnen zonder kinderen is de avond van een werkdag ook een goed contactmoment, maar ook het weekend kan mogelijk een goed moment zijn, voornamelijk zondag.

Ten tweede is de *methode* waarmee men potentiële respondenten tracht te benaderen van belang. De twee belangrijkste methodes ter beschikking van de enquêteurs zijn de telefonische en de face-to-face contactname. De EU-SILC procedures stellen dat men de steekprofeenheden minstens één maal face-to-face moet benaderen. De enquêteurs zijn het er over eens dat deze methode van benadering over het algemeen de beste is. Ze voelen deze methode als beter aan omdat men zich fysiek presenteert aan de respondent waardoor zij sneller geneigd zijn om mee te werken. Met andere woorden, het is gemakkelijker om neen te zeggen aan de telefoon dan wanneer men de persoon die de vraag stelt tegenover zich heeft staan. Bovendien heeft de face-to-face benadering, in vergelijking met de telefonische contactname, het voordeel dat men een beter overzicht krijgt op het sociale milieu van de potentiële respondenten. Men kan dus beter inspelen op allerlei situaties die zich kunnen voordoen bij contactname. Nochtans spreken de enquêteurs ook in het voordeel van de telefonische benadering, in eerste instantie de enquêteurs die actief zijn in landelijke gebieden. Het gebruik van de telefoon heeft voor deze enquêteurs het voordeel dat zij niet onnodig lange afstanden moeten afleggen. Bovendien is telefonische contactname, zoals de face-to-face benadering, een kunde die met ervaring ook geperfectioneerd kan worden. Eén van de enquêteurs maakt melding van het regelmatige gebruik van de telefonische contactname. Aangezien deze persoon reeds jarenlang ervaring heeft met een dergelijke vorm van benadering, bespeurde hij geen merkwaardig verschil tussen de face-to-face en de telefonische contactname. Bij telefonisch contact moet men echter een onderscheid maken tussen het vast toestel en de GSM. Via het vast toestel wordt men sneller geconfronteerd met enquêtemoeheid. De respondenten worden immers heel het jaar door gecontacteerd via hun vast toestel voor allerlei (commerciële) enquêtes. Dit doet zich veel minder voor bij GSM. Nochtans kan het meer persoonlijke aspect van de GSM ook in het nadeel spelen van de enquêteurs (bv. inbreuk op de privacy). Er is nog een derde, minder gebruikte vorm van contactname, namelijk de visitekaartjes. Deze worden doorgaans gebruikt wanneer een eerste contactname mislukt. Over de efficiëntie van deze methode bestaat enige onenigheid onder de deelnemers van de focusgroepen. Het is doorgaans niet zeker of de respondenten zullen reageren op dit visitekaartje, hoewel er wordt geobserveerd dat het visitekaartje beter werkt in landelijke gebieden dan in stedelijke gebieden. Een verklaring hiervoor hebben de enquêteurs niet. Een mogelijkheid om reactie uit te lokken is de respondenten te wijzen op de onvermijdelijke terugkeer van de enquêteur. Dit kan echter een averechts effect hebben omdat de enquêteurs dan onmiddellijk kunnen worden afgewezen.

Ten derde wijzen de enquêteurs op het belang van *kledij, taalgebruik en genderaspecten* bij de eerste benadering van respondenten. Afhankelijk van het sociale milieu van de respondenten, passen sommige enquêteurs hun kledij en taalge-

bruik aan. De Brusselse enquêteurs vermelden hier als voorbeeld de Europese wijken ten opzichte van de volkse en/of migrantenwijken. In de Europese wijken zal de benadering van respondenten veel formeler zijn, bijvoorbeeld door het gebruik van 'correct' Frans of Nederlands en door zich formeel te kleden (das en pak). In de volkse of migrantenwijken zal de contactname informeler zijn, bijvoorbeeld door het gebruik van dialect (argot) en informele kledij (sportschoenen, T-shirt, jeans, ...). Genderaspecten zijn voornamelijk van belang in samenhang met de etniciteit van de respondent. In sommige etnische groepen kan het proces van contactname zeer moeizaam verlopen afhankelijk van het geslacht van de persoon die men aantreft in het huishouden. Dit probleem wordt acuut indien de enquêteur en de respondent niet van hetzelfde geslacht zijn. Hoewel dit praktisch gezien niet altijd mogelijk is, dient men in dergelijke gevallen enquêteur en respondent qua gender op elkaar af te stemmen.

Samenvattend kan men stellen dat één van de belangrijkste aspecten van contactname, het *aanpassingsvermogen* - in de woorden van de enquêteurs, geduld, empathie en intuïtie - van de enquêteurs is. Het is belangrijk dat de enquêteurs zich inleven in de situatie van de potentiële respondenten en niet omgekeerd. Voor de enquêteurs bestaat de kunst erin om te *anticiperen* op de gedachten en houdingen van hun respondenten. Aangezien de enquêteurs doorgaans worden toegewezen aan dezelfde respondenten van de vorige golf, is de mogelijkheid tot anticipatie geen probleem bij panelrespondenten. EU-SILC is echter een roterend panel. Een deel van de steekproef wordt dus jaarlijks vervangen door nieuwe steekproefeenheden. De mogelijkheid tot anticipatie is bij deze groep enorm beperkt. De enige gegevens waarover de enquêteurs vooraf beschikken zijn de gegevens die worden overgenomen uit het rijksregister zoals geslacht, leeftijd, leden van het huishouden en dergelijke. Het is echter praktisch onmogelijk om over meer informatie te beschikken zonder daarmee een inbreuk te plegen op de privésfeer van de huishoudens. De enquêteurs tasten dan ook grotendeels in het duister en dienen de beperkte informatie om te zetten in een concrete benadering. Nochtans kan men soms op basis van de rijksregistergegevens een zekere indicatie hebben van het sociale milieu. Zo kan men op basis van het adres van het huishouden achterhalen welke de ruimtelijke omgeving is van de potentiële respondenten, bijvoorbeeld urbane ten opzichte van suburbane en rurale gebieden, arme ten opzichte van rijke wijken, en dergelijke meer. Op basis van de naam van de referentiepersoon in het huishouden kan men soms achterhalen tot welke etnische groep de persoon behoort.

2.3 Selectieve unit en item non-respons

Men kan zich herinneren uit hoofdstuk 3 dat unit non-respons (weigering) samenhangt met leeftijd, opleidingsniveau, huishoudtype en het gewest van bevraging. Ook hier weer vinden we een zekere congruentie met de resultaten uit de kwalita-

tieve benadering van de enquêteurs – ondanks het feit dat de resultaten uit de statistische analyse niet met hen werden besproken. De belangrijkste parallele bevinding is het ontbreken van een directe samenhang tussen (financiële) armoede en de weigering tot deelname aan het onderzoek. Minder begoede gezinnen hebben minder moeite met vragen naar het inkomen dan rijkere respondenten. Het feit dat de vragen omtrent persoonlijk en huishoudelijk inkomen vaker onbeantwoord blijven bij armere huishoudens heeft echter te maken met de complexiteit van de vragen en het lagere opleidingsniveau bij arme huishoudens. Aangezien we geen systematische analyse van de item non-respons hebben uitgevoerd, kunnen we deze stelling niet hard maken. Nochtans zien we (in tabel 3.4) dat personen met een laag opleidingsniveau meer geneigd zijn om deelname tot het onderzoek te weigeren, en dat de totale non-respons ook relatief groter is bij deze groep. In die zin is de stelling van de enquêteurs dan ook plausibel.

De meeste enquêteurs merken anderzijds op dat ook bij de hogere inkomenssegmenten er een weigerachtige attitude bestaat ten opzichte van vragen over hun inkomen. In tegenstelling tot de armere huishoudens, weigert een subgroep van de hogere inkomenssegmenten expliciet om op de inkomensvragen te antwoorden. Sommige enquêteurs definiëren deze subgroep in culturele termen. Meer bepaald wordt er een onderscheid gemaakt tussen een ‘Europese’ en een ‘Amerikaanse’ cultuur. Informatie omtrent de financiële situatie ligt veel gevoeliger binnen de Europese dan de Amerikaanse cultuur. Dit verschil in cultuur laat zich vooral voelen bij de vragen over de bijkomende financiële middelen zoals aandelen en obligaties (beursproducten).⁸

Op het vlak van unit non-respons wijzen de enquêteurs nog op het bestaan van andere significante relaties. Ten eerste wijzen zij op het verschil in non-respons tussen autochtonen en allochtonen. De enquêteurs in Brussel merken op dat weigeringen tot deelname vaker voorkomen bij de autochtone gezinnen. Bij allochtonen (niet-EU) heeft men veel vaker de indruk dat zij blij zijn om hun verhaal te kunnen doen. Nochtans wijzen de enquêteurs ook op het relatieve karakter van deze instemming. De taalbarrière blijft namelijk belangrijk bij allochtone gezinnen. Sommige respondenten begrijpen niet of nauwelijks Frans, Nederlands, Engels of Duits. Vertaling door familieleden of kennissen kan dit probleem deels verhelpen. Er blijft echter steeds een probleem met privacy (bv. wanneer de kinderen de vertaling doen voor hun ouders) en de daaraan gekoppelde sociale wenselijkheid. De respondenten zijn niet altijd geneigd om even accuraat te antwoorden wanneer een derde persoon de vertaling doet. Dit is natuurlijk afhankelijk van hoe gevoelig de informatie voor de respondent is.

Ten tweede kan men ook differentiëren tussen bewoners van appartementen enerzijds en alleenstaande of rijhuizen anderzijds. De samenhang met weigering

⁸ Naar aanleiding van de financiële crisis van 2008, kan het interessant zijn om de item non-respons op de vragen over beursproducten voor deze crisis te vergelijken met item non-respons na de crisis. Sommige enquêteurs zijn immers van mening dat respondenten veel opener zullen zijn nu zij geld hebben verloren.

tot deelname is welgekend, namelijk dat appartementsbewoners meer geneigd zijn om deelname te weigeren. De voornaamste reden hiervoor is dat de initiële communicatie tussen interviewer en respondent verloopt via parlo- of videofoon. Weigeringen komen ook vaker voor bij alleenstaande en rijkhuizen wanneer er een parlo- of videofoon aanwezig is. Contactname via dergelijke toestellen kan min of meer gelijkgesteld worden aan telefonisch contact. Er is geen direct contact tussen interviewer en enquêteur waardoor het gemakkelijker is deelname aan het onderzoek te weigeren. De oplossing van dit probleem ligt voornamelijk in de totstandkoming van een face-to-face contact. Het is echter zeer moeilijk dit te bewerkstelligen. Eén enquêteur gebruikt het voorwendsel dat hij de persoon slecht verstaat via de parlo- of videofoon en lokt hem of haar zo naar de inkomhal waardoor er een face-to-face contact ontstaat. In dergelijke situaties is het moeilijker om deelname te weigeren. Het relatief grotere aantal weigeraars onder de appartementsbewoners is dus voornamelijk te wijten aan het type bewoning en niet zozeer aan de attitude van de respondenten. Er is wel sprake van een klein attitudeverschil wanneer men de mate van urbanisatie als parameter gaat gebruiken. Hoewel de enquêteurs geen gevolgen trekken uit hun observaties (qua weigeringen), kan men differentiëren tussen plattelandsbewoners, bewoners van suburbane en urbane gebieden. Bewoners van suburbane gebieden zijn door de band genomen wantrouwiger dan plattelandsbewoners en stedelingen. Hoewel dit niet noodzakelijk leidt tot een grotere non-respons bij bewoners van suburbane gebieden, is er toch wel sprake van een dergelijke tendens. Het verschil tussen plattelandsbewoners en stedelingen is veel minder duidelijk. Het is moeilijk om op basis van de observaties van de enquêteurs hier een uitspraak over te doen, maar onze eigen analyse (zie tabel 3.4) wijst in de richting van een grotere weigering bij stedelingen dan plattelandsbewoners – de unit non-respons is significant groter in (het stedelijke) Brussel.

Het belangrijkste middel ter bestrijding van unit en item non-respons is wederom het eerder besproken aanpassingsvermogen van de enquêteurs. Omdat het contact al gevestigd is, wordt de mogelijkheid tot anticipatie voor deze vormen van non-respons uitgebreid. Voornamelijk face-to-face contact vergroot de kans op deelname, maar is hier absoluut nog geen garantie voor. Eenmaal het contact met potentiële respondent tot stand is gekomen, dient men zich in de eerste plaats redelijk op te stellen. Veel personen zijn aanvankelijk weigerachtig ten opzichte van deelname. In deze situatie mag men zich in geen geval opdringerig opstellen. Dit heeft meestal een averechts effect. In vele gevallen zullen de respondenten allerlei argumenten aanhalen die hun weigering onderbouwen. Het is belangrijk als interviewer tegenargumenten te formuleren. Zo zullen de potentiële respondenten vaak wijzen op de irrelevantie van hun situatie. Zoals in de briefingdocumenten van ADSEI te lezen valt, is het belangrijk de mensen te wijzen op het belang van iedere mening. Het gaat immers om een enquête waarmee men onder andere een zicht tracht te krijgen op de armoede in ons land. Zeer behulpzaam zijn voorbeelden van concrete toepassingen van de EU-SILC enquête. De enquêteurs

wijzen er echter op dat men moet vermijden in discussie te treden met de potentiële respondenten. De communicatie bereikt dan immers een te persoonlijk niveau en opent de mogelijkheid tot zeer emotionele reacties. Ten tweede dient men zich als enquêteur flexibel op te stellen. Respondenten halen immers vaak gebrek aan tijd aan als reden om niet te participeren. Het gaat dus niet om een expliciete weigering, maar eerder de onmogelijkheid om op dat moment te participeren. Dan dient men met de persoon een datum af te spreken waarop men alsnog het interview kan afleggen. De enquêteurs wijzen er echter wel op dat deze afspraak zo snel mogelijk moet volgen op het eerste contact. Hoe verder deze twee data verwijderd zijn van elkaar, hoe groter de kans wordt dat de potentiële respondenten hun afspraak zullen annuleren. Ten derde is het belangrijk zeer duidelijk te zijn over de concrete thema's (bv. vragen over de inkomens) die besproken worden in de vragenlijst. Het is niet noodzakelijk deze introductie te geven bij het eerste contact, maar dit moet zeker voor de aanvang van het interview besproken worden. De enquêteurs wijzen er immers op dat verrassingen tijdens het interview kunnen leiden tot item non-respons en in de meest extreme gevallen zelfs tot afbreking van het interview.

2.4 Non-respons bij panelrespondenten

In dit deel willen kort ingaan op attritie. Volgens de enquêteurs wensen panelrespondenten niet meer deel te nemen omdat hun situatie ongewijzigd is gebleven in vergelijking met het jaar voordien. De respondenten willen in dit geval de hele vragenlijst niet meer overlopen omdat ze dit beschouwen als tijdsverlies. Nochtans is een deel zeer gemakkelijk te overtuigen om alsnog deel te nemen. Deze respondenten beschouwen de afname van de vragenlijst als tijdsverlies voor de enquêteurs en minder voor zichzelf. Over het algemeen zijn de respondenten die omwille van deze redenen weigeren deel te nemen, niet al te moeilijk te overtuigen. Er zijn immers altijd wijzigingen in situaties, hoe klein deze ook zijn – en ieder detail heeft zijn waarde binnen de EU-SILC. Bovendien bevatten de EU-SILC vragenlijsten regelmatig nieuwe modules en daarom is het belangrijk dat de respondenten alsnog deelnemen. Opvallend is dat de enquêteurs geen direct verband leggen tussen attritie en armoede of sociale uitsluiting. Er is wel sprake van een indirect verband, namelijk de eerder vermelde grotere tendens tot verhuizen bij armere huishoudens waardoor zij voor volgende golven van de EU-SILC soms onbereikbaar worden. Verder speelt de persoonlijke situatie van de respondenten ook een grotere rol bij attritie. In het huishouden is er bijvoorbeeld een kind geboren, een sterfgeval geweest, de arbeidssituatie van één van partners veranderd, etc. De enquêteurs komen om deze of andere gerelateerde redenen ongelegen en daarom is er sprake van attritie. In die gevallen willen de respondenten wel vaak deelnemen het jaar nadien. Het tijdstip van het veldwerk komt dat jaar gewoonweg niet goed uit – zelfs afspraken kunnen niet gemaakt worden. Tot slot is enquêtemoedigheid ook één van de redenen waarom panelrespondenten niet meer

deelnemen. De interviewers hebben echter de indruk dat deze moeheid slechts in zeer beperkte mate voorkomt. Volgens hen leiden voornamelijk telefonische enquêtes tot enquêtemoeheid. Face-to-face benadering is dus het beste wapen tegen deze moeheid. Bovendien bouwen de enquêteurs een 'band' op met de respondenten die herhaaldelijk bevraagd worden. Een vorig contact dat correct en in vertrouwen verlopen is, vergemakkelijkt het volgende contact.

3. Besluit

In dit hoofdstuk gingen we in op de specifieke *redenen* die sociaal uitgesloten groepen hebben om niet aan de EU-SILC enquête deel te nemen of het antwoord op bepaalde vragen schuldig te blijven. Doel was te zoeken naar algemeen toepasbare oplossingen voor het remediëren van non-respons. Met deze doelstelling in het achterhoofd werden in samenwerking met de eenheid EU-SILC van ADSEI focusgroepen georganiseerd met EU-SILC enquêteurs. De resultaten van deze analyse stellen ons in de mogelijkheid om inzicht te krijgen in de *inhoudelijk sterke en zwakke punten van de huidige EU-SILC bevraging*:

- de aanvullende documentatie is nog wat te omslachtig voor zowel voor enquêteur als respondent. Er wordt voorgesteld deze in te korten en gebruiksvriendelijker te maken;
- de interviewertraining is uitgebreid genoeg, maar bijkomende informatie over specifieke thema's zoals inkomensbronnen is wenselijk;
- concepten met betrekking tot inkomens en uitgaven worden niet altijd begrepen door de respondent. Deze vragen wekken ook weerstand;
- de programmering van de vragenlijst bevat nog enkele fouten;
- er bestaat geen consensus over de timing van het veldwerk doorheen het jaar. Het voordeel van lange dagen en de belemmering omwille van zomerse activiteiten moeten tegen elkaar afgewogen worden;
- wat de formulering van de vragen betreft, werden geen grote struikelblokken gerapporteerd;
- de vergoeding van de respondent kan arme huishoudens overhalen mee te werken.

De enquêteurs hebben ook heel wat ervaring omtrent het *proces van contactname* - meer bepaald met moeilijke doelgroepen - wat bijkomende inzichten oplevert bij de non-responsanalyse uit vorig hoofdstuk:

- het niet bereik van bepaalde leeftijdsgroepen en gezinnen met kinderen hangt samen met het moment van contactname;
- een face-to-face contactname verhoogt de kans op deelname, omwille van het directe contact met de respondent en de mogelijkheid voor de enquêteur om de specifieke situatie in te schatten en hierop in te spelen;

- de aanpassing van kledij en taalgebruik aan het verwachte profiel van de respondenten komen de medewerking ten goede. Ook genderaspecten van de interactie spelen een rol;
- ervaren enquêteurs slagen erin creatieve oplossingen voor te stellen om medewerking te stimuleren en het bereik te verhogen waardoor non-respons bij hen lager is dan bij jongere collega's met minder ervaring.

Ten slotte leveren de focusgroepen diverse inzichten op met betrekking tot *selectieve unit- en item non-respons*:

- er is een samenhang tussen welvaart van het huishouden en specifieke item non-respons, maar de aard ervan is variabel;
- taalbarrières spelen een grote rol bij complexe items, waardoor allochtone gezinnen minder antwoorden op bepaalde vragen;
- de mogelijkheid tot anticipatie van de enquêteur op de sociale situatie is uitgebreider aangezien het contact al gevestigd is.

HOOFDSTUK 5

Het SILC-CUT dataverzamingsproces

Eén van de doelstellingen van het SILC-CUT project bestond erin, bij wijze van experiment, aanvullende bevestigingen te organiseren bij groepen die in de EU-SILC enquêtes niet of zeer slecht vertegenwoordigd zijn. In dit hoofdstuk bespreken we het verloop van de dataverzameling bij deze groepen, met name bij dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Deze dataverzameling werd georganiseerd met de hulp van een interdisciplinair team bestaande uit het onderzoeksteam van het HIVA, het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, en het interviewersteam van het enquêtebureau Ipsos, met een afzonderlijke financiering van BELSPO, het Federaal Wetenschapsbeleid. De enquête werd uitgevoerd in verschillende fasen. In een eerste voorbereidende fase werd, met het oog op de 'vertaling' van de EU-SILC vragenlijst naar de geselecteerde doelgroepen toe, beroep gedaan op de expertise en ervaringen van organisaties die contact hebben met personen zonder wettige verblijfspapieren (PZWV) enerzijds en dak- en thuislozen anderzijds.

In een tweede fase, tussen mei en juni 2008, hebben medewerkers van het Steunpunt een pilootenquête afgenomen. Naast het afnemen van de enquête zelf, werden ook instrumenten ontwikkeld om de bevestigingsprocedure en de kwaliteit van de bevestigingen te evalueren. Het ging over een communicatieblad om de respons en selectieprocedure van de respondenten te evalueren, een evaluatie van elk interview door de betrokken interviewer, en een evaluatie van de vragenlijst door het interviewerteam. Deze instrumenten werden ook tijdens de eigenlijke bevestiging gebruikt. Zij worden samen met de vragenlijsten opgenomen in bijlage 3 van dit rapport.

Op 19 juni 2008 vond een debriefing met de interviewers van het Steunpunt plaats. De nadruk lag enerzijds op de contactname en selectieprocedure van de respondenten en de meewerkende organisaties en anderzijds op het verloop en de inhoud van de vragenlijst.

In januari 2010 begon de definitieve enquêteperiode met de selectie en de opleiding van het Ipsos-interviewerteam en een proefperiode in februari van ongeveer drie weken waarin het interviewerteam van kortbij werd gevolgd om het proces

van de bevraging zo nodig te kunnen bijsturen. De verdere bevraging volgde deze proefperiode zonder onderbreking op. De duur van de bevraging was geraamd op vier maanden, maar werd verlengd tot 6 maanden toen bleek dat de vooropgestelde quota niet konden worden gehaald binnen het oorspronkelijke tijdsbestek. De enquête liep uiteindelijk van 1 februari 2010 tot 31 juli 2010. In totaal werden 445 interviews afgenomen, waarvan 277 bij de doelgroep dak- en thuislozen en 170 interviews bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning.

Ten slotte volgde op 9 november 2010 een debriefing voor alle enquêteurs. Tijdens deze bijeenkomst kregen de enquêteurs de resultaten van de enquête en zowel methodologische als inhoudelijke feedback. Op 30 november werd een eerste voorstelling van de resultaten georganiseerd voor de deelnemende hulporganisaties.

In dit hoofdstuk bespreken we in detail elk van deze fases. In sectie 1 nemen we de resultaten van de focusgroepen ter voorbereiding van de enquête door. In sectie 2 bespreken we de kwantitatieve bevraging. De pilootenquête wordt niet afzonderlijk besproken. Wel verwijzen we er naar bij de uiteenzetting van de verschillende aspecten van de enquête.

1. De voorbereidende fase van de dataverzameling: focusgroepen

In de voorbereidende fase van het onderzoek konden verschillende organisaties door middel van 2 focusgroepen input leveren voor zowel de (praktische) organisatie van de enquête als voor de inhoud van de vragenlijst. Deze focusgroepen vonden plaats in samenwerking met het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting te Brussel. Op 19 oktober 2007 vond de focusgroep plaats voor organisaties die werken met en rond PZWV; en op 3 december 2007 voor organisaties die werken met dak- en thuislozen. Een lijst van deelnemers is opgenomen in bijlage 2. Dit hoofdstuk rapporteert de belangrijkste bevindingen van deze focusgroepen.

1.1 Belang van bijkomend onderzoek over de leefomstandigheden van de doelgroepen

1.1.1 Personen zonder wettige verblijfspapieren (PZWV)

Tijdens de focusgroep over personen zonder wettige verblijfspapieren kwam duidelijk naar voor dat meer onderzoek over de problemen en de leefomstandigheden van PZWV absoluut noodzakelijk is. Deze groep wordt door beleidsmakers immers vaak beschouwd als een onzichtbare groep die er eigenlijk niet *mag* zijn. Deze houding heeft ook gevolgen voor het gevoerde beleid. Er is slechts weinig

beleid dat zich specifiek richt tot deze groep. Beleidsmakers zijn immers bang om electoraal afgerekend te worden wanneer ze zich (te actief) zouden inzetten.

“De groep PZWW mag er niet zijn, dus zien we ze ook niet.”

Deze uitdrukking vat volgens veldwerkers de houding van heel wat beleidsmakers samen. Daarom is het volgens hen belangrijk om dit taboe te doorbreken. Meer onderzoek kan beleidsmakers misschien sensibiliseren en hopelijk ook mobiliseren om aandacht te hebben voor de problemen van deze groep en vervolgens concrete initiatieven uit te werken. Eén van de deelnemers formuleerde het als volgt:

“Hoe verhoudt een overheid zich op een respectvolle manier tot deze groep?”

Indien er meer kennis komt over de problemen en leefomstandigheden van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, kunnen beleidsmakers niet alleen beter geïnformeerd worden, maar ook met hun neus op de feiten worden gedrukt. Tot nog toe zijn er al wel een aantal onderzoekspogingen geweest - vaak beperkt in omvang - maar een constructief maatschappelijk debat bleef grotendeels uit. Er bestaat ook cijfermateriaal, verzameld door verschillende instanties (Kind en Gezin, Arbeidsinspectie, Dienst Vreemdelingenzaken) maar ook op dit niveau zijn er nog maar weinig pogingen ondernomen om dit materiaal verder te ontginnen of samen te brengen.

“De beschikbare gegevens worden echter niet gebruikt omwille van struisvogelpolitiek. We leven op een maatschappelijke tijdbom die we niet willen zien.”

“Iemand zou met gezag deze cijfers moeten durven opvragen en samenbrengen.”

Onderzoek over deze groep kan ook helpen om de vele misvattingen die de ronde doen te weerleggen of in een ander daglicht te plaatsen. Zowel media als beleidsmakers brengen vaak verhalen over mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning die niet altijd stroken met de werkelijkheid. Dit is ook de ervaring van de mensen op het terrein.

“Er bestaan heel wat misvattingen over de groep.”

“De stijging van het budget voor dringende medische hulp werd in eerste instantie toegeschreven aan een toegenomen instroom van mensen zonder papieren, België werd overspoeld door mensen zonder papieren. Bij nader onderzoek (in samenwerking met OCMW's) bleek dat het ging om mensen die hier al jaren waren, maar voordien nooit hun rechten hadden laten gelden. Het was een betere kennis over de rechten die bijgedragen had tot de stijging van de uitgaven en niet zozeer een toename van het aantal personen zonder papieren.”

“Hoe en waar leven deze mensen? We weten er niet veel over, we weten wel dat deze mensen zeker niet opgenomen zijn in de officiële armoedecijfers, men kan zich dan ook vragen stellen

bij de accuraatheid van deze cijfers. Meer kennis over de leefomstandigheden van deze groep kan hiertoe bijdragen en is belangrijk."

"De problematiek is ook belangrijk omdat er heel wat kinderen in die 'rechteloze' situatie zitten en wanneer ze ouder worden goed gaan beseffen dat ze geen rechten hebben, dit is een ernstig probleem."

1.1.2 Dak- en thuislozen

Ook hier wordt gewezen op het belang van cijfermateriaal als blikopener voor beleidsmensen en de publieke opinie. Weliswaar steekt één van de deelnemers aan de focusgroep niet onder stoelen of banken dat hij vragen heeft bij de verschillende universitaire onderzoeken die al gevoerd werden rond daklozen.

"Wat levert dit onderzoek op voor de daklozen zelf? Haalt het iets uit voor het beleid, verandert er iets op beleidsvlak? Soms krijgt men een gevoel van 'we hebben genoeg van dit soort onderzoek'."

Er wordt vermeld dat heel wat opinies van daklozen terug te vinden zijn op de website van de verschillende 'Espaces Paroles' die in Brussel en Wallonië opgericht zijn.

Vanuit het straathoekwerk wordt het nut van dit onderzoek veel minder in vraag gesteld. Men heeft ook niet het gevoel dat er een overbevraging van de dak- en thuislozen is. Vaak bereiken de vragen de doelgroep niet en dat is een ander probleem. Wat er in de 'Espaces Paroles' aan thema's behandeld wordt is anders dan de vragen die in dit onderzoek aan bod zullen komen. Het is echter wel belangrijk dat de definitieve vragenlijst nuttig is voor de doelgroep. Die moet ook kunnen zien wat er met de vragenlijst gebeurt: waar willen de onderzoekers met de vragenlijst naartoe? Er is zeker en vast een bereidheid bij de doelgroep om hun verhaal te vertellen, maar de mensen moeten dit wel kunnen doen in een context waarin ze zich op hun gemak voelen. Je kan deze groep het best benaderen via contactpersonen die het vertrouwen hebben van de dakloze. Op die manier zal men tot betere resultaten kunnen komen.

Een welkom bijproduct van het onderzoek zou eenvoudig meetinstrument voor een recurrente monitoring van dakloosheid kunnen zijn. Er wordt wel opgemerkt dat indien het zou komen tot een dergelijke monitoring, het belangrijk is om dezelfde referentieperiode te nemen bij de verschillende deelnemende organisaties.

1.2 Ervaringen met onderzoek en registratie van gegevens

1.2.1 Personen zonder wettige verblijfsvergunning

De aanwezige organisaties hebben allemaal in meerdere of mindere mate een registratiesysteem opgezet en verzamelen en beheren op deze manier een aantal basisgegevens over hun cliënten.

Alle Vlaamse CAW's registreren door middel van een uniform systeem een aantal basisgegevens over de personen aan wie ze dienstverlening hebben verstrekt. Bij deze registratie wordt ook opgetekend of een persoon al dan niet wettig in België verblijft en of de persoon over een kaart voor dringende medische hulpverlening beschikt.

Het is echter niet duidelijk of de registratie van verblijfsstatus mee overgenomen gaat worden in het nieuwe registratiesysteem. In Oostende, een provinciestad van 70 000 inwoners heeft de helft van de 900 geregistreerde personen bij het CAW geen wettige verblijfspapieren.

Artsen Zonder Grenzen heeft al 15 jaar ervaring met het registreren van gegevens tijdens de medische consultaties die ze houden in enkele Belgische steden. Al 10 jaar lang vormt de groep zonder wettige verblijfspapieren een meerderheid van hun patiënten. Aan de hand van gegevens van het OCMW weten ze dat hun dienstverlening slechts 10 à 15% uitmaakt van alle dringende medische hulpverlening in Brussel. De registratie is ook enkel een momentopname: eens de mensen weten waar ze naartoe kunnen en hoe het systeem werkt, komen ze niet meer naar de AZG-consultaties.

1.2.2 Dak- en thuislozen

Voor organisaties die werken met daklozen is het niet altijd eenvoudig om gegevens te verzamelen. In de meeste gevallen is de informatie beperkt tot een naam, het geslacht van de persoon en soms ook de leeftijd. Indien de persoon over een identiteitskaart beschikt, wordt het iets makkelijker. De identiteitskaart heeft trouwens ook een belangrijke functie omdat ze de persoon in staat stelt een beroep te doen op de Bank van de Post. Daklozen hebben het vaak moeilijk om hun rechten te laten gelden als ze hun identiteitskaart kwijt zijn.

1.3 Hindernissen en aandachtspunten in het onderzoeksopzet

1.3.1 De heterogeniteit van de groep mensen zonder wettige verblijfsvergunning

De hulpverleners en stafmedewerkers wijzen erop dat de groep van personen zonder wettige verblijfsvergunning een zeer heterogene groep is die gekenmerkt wordt door verschillende gebruiken en gewoonten. Dit heeft ook invloed op hun houding ten aanzien van de hulp- en dienstverlening. Niet iedereen doet een

beroep op de aangeboden dienstverlening of consultaties. Deze groep gaat men dan ook niet bereiken als men opteert voor een bevraging via organisaties die fungeren als tussenpersonen om met de doelgroep in contact te komen.

“Op onze consultaties zien we weinig mensen met een Aziatische of Arabische achtergrond. Af en toe zien we Chinese personen, dit contact wordt vergemakkelijkt omdat we een sociaal assistente hebben die Chinees spreekt, maar ondanks deze inzet blijven het er weinig. Ook de Indische en Pakistaanse gemeenschap maken minder vaak gebruik van onze consultaties en doen wellicht een beroep op hun gemeenschap.”

“Bij een kleinschalig onderzoek rond drugsgebruik zijn grote verschillen tussen gemeenschappen aan het licht gekomen. Zo stelde men vast dat er minder solidariteit is rond deze problematiek bij de Marokkaanse gemeenschap vergeleken met de Turkse.”

In hoeverre het land van herkomst een rol speelt in het al dan niet beroep doen op hulp, varieert van stad tot stad. In Oostende heeft de medewerkster van het CAW de indruk dat de dienst alle aanwezige nationaliteiten bereikt.

“We hebben niet de indruk dat nationaliteiten uit Azië minder snel beroep doen op hulp. We hebben immers veel Afghanen, Nepalezen en Buthanezen onder ons cliënteel. Eens de eerste contacten zijn gelegd en er vertouwen is, verspreidt het nieuws zich en vinden de mensen ons. De moeilijkste groep om te bereiken is de Roma groep, maar ook hen zien we regelmatig.”

Hoe kan deze heterogeniteit aan bod komen in het onderzoek? Dit is een belangrijke vraag, maar ook een uitdaging voor het onderzoeksopzet, aldus de mensen op het terrein.

“De verschillen naar land van herkomst zijn groot, ook als het gaat over hun economische situatie. Hoe representatief is het onderzoek als men enkel focust op de meest zichtbare groepen?”

“Zullen de verschillende nationaliteiten vertegenwoordigd worden (haast onmogelijke opdracht) of opteert men voor een groter onderzoek bij één of een paar nationaliteit(en)?”

1.3.2 Wantrouwen

1.3.2.1 Personen zonder wettige verblijfspapieren

Er is veel wantrouwen bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Toch zijn de veldwerkers positief over de kans op slagen van het onderzoek. De verschillende organisaties die met de groep in contact staan, kunnen immers optreden als tussenpersoon. Hierdoor zal het gemakkelijker zijn om het vertrouwen van de doelgroep te winnen en hen te overtuigen om deel te nemen aan het onderzoek.

Het is echter belangrijk om een duidelijke motivatie te geven aan de mensen die deelnemen: waarom is het belangrijk dat ze deelnemen aan de enquête? Men moet benadrukken dat het de bedoeling is dat door het onderzoek het beleid naar hen toe zal verbeteren.

Men zou zeker ook een terugkoppelingsmoment moeten voorzien om aan de deelnemers te vertellen wat er met hun bijdrage gebeurd is en welke de resultaten van het onderzoek zijn.

Om vertrouwen te scheppen dient men ook een aantal dingen duidelijk te stellen voorafgaand aan de bevraging.

“Het is belangrijk om duidelijk te maken dat je geen journalist bent.”

Bij de selectie van interviewers is het zinvol om te opteren voor blanke interviewers, deze zullen het meeste vertrouwen inboezemen bij de ondervraagden. Kiezen voor een interviewer met een allochtone achtergrond wordt door een deelnemer niet gezien als een voordeel, zeker niet bij groepen met een andere allochtone achtergrond dan de allochtone interviewer.

“Een blanke interviewer heeft de beste kansen om aanvaard te worden door de verschillende nationaliteiten en zal ook het meeste vertrouwen wekken.”

1.3.2.2 Dak- en thuislozen

Ook bij dak- en thuislozen zal men eerst het vertrouwen moeten winnen vooraleer ze bereid zullen zijn om hun verhaal te doen. Het wordt onwaarschijnlijk geacht dat ze hun verhaal willen vertellen aan een volslagen vreemde. Een mogelijke oplossing is een beroep te doen op een vertrouwenspersoon van de dakloze en deze het interview te laten bijwonen. Aan een vreemde zullen ze waarschijnlijk niet hun hele (vaak pijnlijke) verhaal vertellen, ze zullen bepaalde dingen weglaten of proberen de dingen beter voor te stellen. Het is ook belangrijk om hen niet verder te culpabiliseren. Er zit vaak al een groot schuldgevoel bij deze groep.

1.4 Aanbevelingen over de inhoud van de vragenlijst per thema

Het uitgangspunt voor de vragenlijst is zoals vermeld de bestaande EU-SILC vragenlijst. De thema's die in deze vragenlijst aan bod komen zullen overgenomen worden en enkel waar nodig aangepast worden. Daarnaast voorzien we de mogelijkheid om de vragenlijst aan te vullen met vragen die beleidsrelevante informatie kunnen opleveren over de doelgroep.

1.4.1 Inkomen

De vraag naar inkomen en uitkeringen is volgens het veld zinvol en zal ook zonder al te grote problemen beantwoord kunnen worden. Hoewel theoretisch gezien

personen zonder wettige verblijfsvergunning enkel recht hebben op dringende medische hulp, wijzen de deelnemers aan de focusgroepen erop dat een aantal onder hen een uitkering ontvangen van het OCMW. Het is zeker zinvol om dit na te gaan in de vragenlijst.

De inkomenssituatie is sterk verschillend. Sommigen zullen beschikken over een redelijk inkomen, terwijl anderen helemaal geen inkomsten hebben. Een vraag die peilt naar de regelmaat van het inkomen is belangrijk, want dit is vaak een probleem. De meeste mensen zonder wettige verblijfsvergunning sturen volgens de hulpverleners in onze focusgroepen geld naar hun familie in het thuisland. Sommigen ontvangen ook geld uit het buitenland of van vrienden en kennissen. Zinvol zou ook een vraag kunnen zijn die peilt naar de levensstandaard die de persoon/het gezin had in het land van herkomst.

“Dit is belangrijk voor hen en het is ook een manier om te laten zien dat ze het goed hebben hier (ook al is dat niet zo): men wil het imago hoog houden.”

Sommigen krijgen financiële of materiële steun. In heel wat gevallen zullen ze die hulp gebruiken voor hun familie in het land van herkomst of om voor zichzelf wat te sparen. Men suggereert ook om te peilen naar de manier van betaling: ontvangen ze een cheque? Hier kunnen ze soms niets mee als ze geen bankrekening hebben.

Er wordt uiteraard ook in het zwart gewerkt. Om een idee te krijgen over het bedrag dat men verdient is het raadzaam om niet naar een concreet bedrag te vragen. Op een dergelijke vraag gaat er waarschijnlijk geen antwoord komen. Om dit probleem te ontwijken kan men bijvoorbeeld vragen naar de uren die men werkt per dag en vervolgens naar het uurloon.

Een vraag over bedelen zal erg beledigend overkomen en kan best vermeden worden. Een (alternatieve) manier om dit toch te bevragen is door aan de persoon te vragen of het al eens is voorgekomen dat men geen geld meer had en wat men toen heeft gedaan om deze periode te overbruggen (bv. heb je toen je het financieel erg moeilijk had, hulp gekregen van familie, vrienden, derden, organisaties of andere? Heb je deze hulp zelf gevraagd?).

1.4.2 Huisvesting

De meeste vragen die in de EU-SILC vragenlijst gesteld worden over huisvesting en het comfort van de woning zijn relevant voor personen zonder wettige verblijfsvergunning en vereisen weinig hertaling. Ook de vragen over comfortartikelen (TV, wasmachine, telefoon, ...) kunnen aansluitend worden gesteld voor deze doelgroep. Er zijn wel enkele complementaire vragen die nuttig kunnen zijn. Zo wordt er opgemerkt dat de doelgroep erg vaak verhuist. Een vraag die peilt naar de verhuisfrequentie wordt daarom zinvol en relevant geacht. De referentieperi-

ode voor deze vraag wordt best niet te lang genomen (zeker minder dan 1 jaar) omdat de frequentie waarmee de groep verhuist echt wel hoog is.

“Hoeveel keer bent u in de voorbije 6 maanden verhuist?” “Wat was de reden voor de verhuis?”

Wat huurprijzen betreft, komt het regelmatig voor dat eigenaars klussen laten opknappen door de huurders. Indien de eigenaars meerdere eigendommen bezitten, worden de mensen ook daar ingezet.

“Voert u klussen uit in uw woning/of andere woningen van de eigenaar in ruil voor een huurvermindering of kosteloos wonen?”

“Heeft de eigenaar u al gevraagd klusjes uit te voeren in ruil voor huurvermindering of kosteloos wonen?”

“Is er een huurcontract?”

De aanwezigheid van een huurcontract biedt ook bescherming aan mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Toch is het voor hen niet eenvoudig hun rechten ook effectief te laten gelden. Er is immers altijd een zekere angst aanwezig om aangegeven te worden.

“Hoe dicht kan men bij instanties komen zonder uitgewezen te worden?”

Dit is niet enkel een probleem dat zich voordoet op het vlak van huisvesting, maar ook op andere domeinen.

“Slachtoffers van geweld of aanranding durven vaak geen aangifte te doen bij de politie uit angst uitgewezen te worden. Ook voor hulpverleners is dit niet altijd een makkelijke situatie. Zij vragen dan aan de politie om geen stappen te ondernemen om de uitzettingsprocedure te starten, maar deze garantie wordt niet altijd gegeven.”

Voor dak- en thuislozen zal het luik over huisvesting vervangen worden door vragen over de opvanginstelling/nachtopvang waar men verblijft. Voor de buitenslapers kunnen er een aantal vragen gesteld worden over de toegang tot toiletten, douches en de redenen waarom men niet langer een beroep wenst te doen op opvangvoorzieningen of andere dienstverlening ten aanzien van daklozen.

1.4.3 Sociale netwerken

Omdat armoede niet enkel een probleem is van financiële middelen, maar ook kan resulteren in uitsluiting op andere domeinen (deelname aan maatschappelijk debat, lid zijn van verenigingen, contacten hebben met anderen) wordt er in de EU-SILC vragenlijst ook gepeild naar aspecten van sociale participatie en integratie.

Volgens het veld is de vraag over sociale contacten en netwerken een belangrijke en relevante vraag. Er wordt echter ook op gewezen dat er rekening gehouden moet worden met een aantal gevoeligheden.

Vragen over sociale contacten kunnen immers erg confronterend zijn omdat mensen zich op het moment van de vraagstelling misschien realiseren dat ze helemaal niemand hebben waarbij ze hun hart kunnen luchten of bij wie ze terecht kunnen in geval van nood. Daarom is het raadzaam om enige voorzichtigheid in te bouwen bij deze vraag omdat een sterke emotionele reactie op deze vraag een weerslag kan hebben op het verdere verloop van het interview. Hoe gaat de interviewer hier mee om? Kan hij/zij een zwaar emotioneel aangeslagen respondent aan? Met dit aspect dient zeker rekening gehouden te worden bij de selectie van de interviewers en tijdens hun training.

Enige voorzichtigheid is ook aangewezen bij de informatie die verstrekt wordt. Wat is de aard van de netwerken? Er kan ook sprake zijn van uitbuiting. Hoe noemen ze deze personen? Het kan best zijn dat ze deze personen 'Mon ami, mon frère' noemen. Uitbuiting kan ook plaats vinden in de directe omgeving. Hier zal de interviewer attent moeten zijn en eventueel bijkomende vragen stellen.

Personen zonder wettige verblijfspapieren zullen vaker afhankelijk zijn van hun gemeenschap: in veel gevallen kennen ze niet veel mensen buiten hun gemeenschap. Dit kan voor problemen zorgen wanneer die contacten wegvallen: komen ze dan in een isolement terecht?

Ook de instabiliteit van hun leefsituatie is belastend en heeft een impact op hun netwerken. Men voelt zich vaker onveilig; de voortdurende angst om opgepakt te worden resulteert soms in een ontwijkinggedrag (bv. geen gebruik durven maken van het openbaar vervoer uit angst voor controles).

Het is mogelijk ook zinvol om te vragen naar hun ervaringen met politie en/of advocaten. Deze mensen zitten voortdurend in een procedure. Dit brengt niet enkel emotionele spanningen en stress met zich mee, maar heeft ook gevolgen voor hun inkomenssituatie. Afpersing en uitbuiting door advocaten komen helaas geregeld voor.

1.4.4 Gezondheid en toegang tot gezondheidszorg

Vragen over de gezondheidssituatie zijn net zoals vragen over sociale netwerken gevoelig.

AZG weet op basis van een kleinschalige bevraging dat gezondheid geen prioritair thema is voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Werk, papieren en huisvesting staan bovenaan hun prioriteitenlijst. Medische zorgen en doktersbezoeken worden bijgevolg vaak uitgesteld en dit heeft soms tot gevolg dat de gezondheidssituatie van de betrokkene verslechtert. Er zijn voorbeelden van personen die jaren met diabetes leven zonder behandeling. Ook bij zwangere vrouwen ziet men dat ze een bezoek aan een arts zo lang mogelijk proberen uit te stellen.

“Ze zoeken pas hulp als de bevalling nakend is en er wel echt iets geregeld moet worden of wanneer ze zich zorgen beginnen maken over de bevalling.”

Het merendeel van de ervaringen met gezondheidszorg verloopt voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning via het systeem van dringende medische hulp. Dit is een zeer complex systeem dat zowel voor de mensen zonder wettige verblijfsvergunning als voor de hulpverleners moeilijk te doorgronden is.

“Het systeem van dringende medische hulp is een moeilijk systeem, niet erg doorzichtig. Ook niet voor sociale werkers. Het systeem is echt niet te doen, voor medicatie is het nog ingewikkelder.”

Er is een trend tot onevenwichtig gebruik van zorg. Sommigen zullen (door een gevoel van stress en isolement) vaak een beroep doen op een dokter en voor hen is dit een strategie om uit hun sociaal isolement te treden. Dit is ook iets dat zich voordoet bij andere mensen in armoede. Anderen zullen dan weer te lang wachten om een beroep te doen op een arts.

Vaak resulteren de ervaren stress en onzekerheid ook in fysische symptomen. Doorverwijzen naar een psycholoog/psychiater is niet eenvoudig voor de hulpverleners. Heel wat mensen doen ook een beroep op alternatieve geneeswijzen of op hun gemeenschap bij medische problemen.

Dak- en thuislozen zorgen niet goed voor zichzelf. Hulp zoeken bij een dokter of op de dienst spoedgevallen doen ze slechts in uiterste nood. Ze willen ook liever niet horen dat ze een ernstig gezondheidsprobleem hebben. Zij die lijden aan een ernstige chronische ziekte of aandoening kiezen er vaak voor om de ernst van hun aandoening te ontkennen en ze niet langer te verzorgen. Er is ook een groot probleem met hygiëne omwille van een gebrek aan douches: dit heeft ook gevolgen voor de gezondheidssituatie van daklozen.

Er is de voorbije jaren een toename merkbaar van het aantal daklozen met psychologische en soms ook ernstige psychische problemen. Er is een schrijnend tekort aan opvang voor deze groep en zij kunnen op zeer weinig plaatsen terecht. Ook de spoeddiensten weten vaak niet hoe ze met deze groep moeten omgaan. Deze mensen zorgen ook voor problemen in de opvang/crisisopvang en in de meest extreme gevallen vergezelt men de persoon naar een spoeddienst psychiatrie, waar men vaak met de nodige achterdocht wordt ontvangen.

Het systeem van dringende medische hulpverlening is complex. Verschillende OCMW's hanteren verschillende systemen of hebben verschillende gebruiken, wat het vaak ingewikkeld maakt voor de betrokken hulpverleners en daklozen. Een uniformisering van het systeem zou zeker nuttig zijn.

Het systeem van wijkgezondheidscentra lijkt goed te werken en maakt deel uit van het netwerk van heel wat daklozen, maar er blijft toch ook een restgroep die men niet (langer) bereikt.

Dokters zijn vaak wantrouwig om bepaalde geneesmiddelen te bezorgen aan daklozen, zelfs op verzoek van de hulpverleners. Aan de hand van de geneesmiddelen die een dakloze bij zich heeft, kan de hulpverlener een inschatting maken van het gezondheids- of psychisch probleem.

1.4.5 Huidige dagelijkse activiteiten

In dit luik wordt onder meer gepeild naar de werksituatie en het beroepsverleden van de persoon en komen eveneens vragen over de opleiding aan bod.

Binnen de groep personen zonder wettige verblijfspapieren, is er een groep die tewerkgesteld wordt als huispersoneel. Dit is een specifieke groep met een eigen problematiek: bijvoorbeeld Filippijnse vrouwen die inwonen bij hun werkgever.

Personen zonder wettige verblijfspapieren hebben een eigen netwerk voor het vinden van werk. Jobs worden vaak aan elkaar doorgegeven.

Het kan zinvol zijn om na te gaan waarom een vroegere tewerkstellingsperiode tot een einde kwam (waren er uitbetalingsproblemen, misbruik?).

Wat opleiding betreft, zien de hulpverleners volgende aandachtspunten:

“Recht op onderwijs geldt voor kinderen tot 18 jaar. Wat gebeurt er daarna? Vroeger konden mensen zonder papieren deelnemen aan een lessenreeks Nederlands voor anderstaligen, de kostprijs hiervan is echter flink opgetrokken ondermeer om deze groep eruit te krijgen.”

Indien er gepeild wordt naar het hoogst behaalde diploma in het thuisland, moet men proberen zo goed mogelijk te achterhalen om welk diploma het precies gaat. Een universitair diploma ginder komt niet altijd overeen met een universitair diploma hier.

Wat daklozen betreft, zal volgens de veldwerkers slechts een kleine minderheid af en toe een aantal klussen opknappen, weliswaar in het zwart. Sommige daklozen proberen om via interimkantoren werk te vinden, maar het leven op straat heeft ook in grote mate hun karakter gevormd en dit karakter komt vaak in botsing met werkgevers. De meeste daklozen zullen weinig ‘souplesse’ hebben ten aanzien van de werkgever en dit leidt vaak tot conflicten (of een snel ontslag).

“Het werk dat ze kunnen krijgen is vaak vuil en gevaarlijk werk en werkgevers geven hen niet altijd waar ze recht op hebben (bv. gevarenpremie).”

Er zijn er ook een aantal die tewerkgesteld worden onder Artikel 60. Dit zijn vaak weinig uitdagende jobs, en de mensen hebben de (valse) indruk dat ze het nadien beter zullen hebben, want dan komen ze opnieuw in aanmerking voor een werkloosheidsuitkering. In de praktijk blijkt echter dat ze dan een aantal voordelen verliezen en het slechter hebben dan voordien. Dit werkt demotiverend voor diegenen die aan een activeringstraject moeten beginnen.

1.5 Adviezen betreffende de omgang met respondenten

Uit de focusgroepen zijn een aantal mogelijke knelpunten en hindernissen naar voor gekomen die zich kunnen voordoen bij het organiseren van een bevraging. Voor een succesvol verloop van de bevraging is het belangrijk om hier rekening mee te houden, zowel bij het opstellen van de vragenlijst als bij de rekrutering, opleiding en briefing van de interviewers. Deze sectie biedt een overzicht van de hindernissen en de maatregelen die bij de organisatie van de proefenquête genomen zijn om de impact van de hindernissen zo beperkt mogelijk te houden.

1.5.1 Het verkrijgen van medewerking

Daklozen en personen zonder wettige verblijfspapieren zijn twee groepen die in de literatuur beschreven worden als 'moeilijk' te bereiken groepen. Dit is niet enkel zo voor het vinden en contacteren van deze personen, maar ook voor het verkrijgen van hun medewerking. Voor beide groepen dient rekening gehouden te worden met een zekere reserve voor het verstrekken van hun medewerking aan het onderzoek is. De reden voor deze reserves zijn echter verschillend voor beide groepen.

Voor dakloze personen is het niet zozeer angst om aangegeven te worden die kan resulteren in een weigering tot deelname, maar factoren zoals ongenoegen over de maatschappij, schaamte en/of een negatief zelfbeeld of psychologische problemen. Daklozen die al lang in een uitzichtloze situatie zitten en zich hierbij neergelegd hebben zullen nog moeilijk te overtuigen zijn van het nut van een onderzoek/bevraging en hoe dit concreet kan bijdragen tot een verbetering van hun situatie. In veel gevallen zullen deze daklozen een erg onverschillige houding aannemen ten aanzien van de maatschappij. Er werd ook gesignaleerd dat er steeds meer daklozen zijn die met ernstige psychologische problemen af te rekenen hebben. Deze problemen kunnen er ook voor zorgen dat ze niet op een coherente manier kunnen antwoorden op de vragen en dat hun antwoorden niet betrouwbaar zijn. Personen zonder wettige verblijfsvergunning zullen in eerste instantie bang zijn dat hun deelname aan het onderzoek voor hen een gevaar inhoudt. Kunnen ze de interviewer vertrouwen? Gaat hij/zij hen niet aangeven bij de politie of bij de dienst vreemdelingenzaken? Voor deze groep is het dan ook erg belangrijk om duidelijk te maken dat er geen gevaar is voor aangifte. Dit kan wellicht het best gebeuren voorafgaand aan het eerste contact met de interviewer. Aangezien we zullen samenwerken met organisaties om de doelgroep te bereiken, is het mogelijk om in samenspraak met een vertrouwenspersoon binnen die organisatie de personen vooraf te informeren over het onderzoek. Naast het scheppen van een vertrouwensrelatie is het ook belangrijk om het onderzoek te motiveren en aan te tonen waarom de medewerking aan dit onderzoek belangrijk is. Hier zal extra aandacht aan besteed worden tijdens de briefing van de interviewers.

Voor personen zonder wettige verblijfspapieren is het zeker geraadzaam om hun anonimiteit te waarborgen. Bij een kleinschalig onderzoek in Brussel bij Bulgaren die niet legaal in het land verbleven (Paspalanova & Swyngedouw, 2007) werd anonimiteit bij de start van het onderzoek gegarandeerd en waren er weinig problemen met respondenten die bang waren om aangegeven te worden. Let wel dat de selectie van respondenten in dat onderzoek is gebeurd aan de hand van een sneeuwbalsteekproef en dus niet verliep via organisaties. Het betrof ook één enkele groep, Bulgaren zonder papieren die misschien niet de zwakste economische groep zijn onder de groep mensen zonder papieren en daarom misschien minder wantrouwig zijn.

De gewone EU-SILC enquête voorziet een financiële vergoeding van 30 euro voor deelnemers aan de bevraging. De bemiddelende organisaties vinden dat deze financiële beloning in principe ook voorzien moet worden voor de geselecteerde doelgroepen en dat het meer dan waarschijnlijk een gunstig effect zal hebben op hun bereidheid om mee te werken. Over deze beloning dient openlijk gecommuniceerd te worden aan het begin van het interview. Toch is het vermelden van de financiële vergoeding niet zonder problemen. Het kan immers perverse effecten hebben op de kwaliteit van de resultaten. Misschien doen sommige mensen enkel mee omwille van de vergoeding en zullen ze niet waarheidsgetrouw antwoorden. Een financiële vergoeding aanbieden aan maatschappelijk kwetsbare groepen kan ook de indruk wekken dat men ze met de vergoeding wil 'lokken'. Om dit soort problemen te voorkomen, werd bij de pilootenquête besloten om de verloning pas te vermelden nadat de betrokkenen hun medewerking hadden toegezegd. Eén organisatie wilde slechts deelnemen aan de pilootenquête op voorwaarde dat er geen vergoeding werd uitgekeerd aan de respondenten, omdat de vrees bestond dat dit wrevel zou veroorzaken binnen de groep. De vergoeding werd in dit geval uitbetaald aan de organisatie. Bij de uiteindelijke survey zou het budget helaas ontoereikend blijken om de respondenten te vergoeden. Enkele bemiddelende organisaties besloten om hen een kleine attentie in natura aan te bieden (gratis drankje, gratis maaltijd, klein geschenkje).

1.5.2 Gevoelige vragen

Bij het opstellen van een vragenlijst zijn er altijd vragen die gevoelig zijn. Dit is zeker waar voor vragenlijsten die peilen naar de financiële situatie van een persoon. Gezondheid is ook een erg persoonlijk onderwerp waar mensen niet zo graag over praten. Vragen over familie en sociale relaties lijken in eerste instantie niet erg bedreigend, maar kunnen ook grote emoties losmaken bij bepaalde groepen en bij onze doelgroepen in het bijzonder.

Voor personen zonder papieren kan het ondergaan van een interview negatieve herinneringen opwekken, velen onder hen zijn vroeger ondervraagd door de

dienst vreemdelingenzaken en een nieuwe interviewsituatie kan de stress van dat moment opnieuw opwekken.

Dakloosheid is een situatie waar in de meeste gevallen een lang proces aan vooraf gegaan is en dat sporen heeft nagelaten bij de dakloze. Met deze voorgeschiedenis dient rekening gehouden te worden bij de bevraging. In veel gevallen zijn er spanningen geweest binnen de familie en is het gekomen tot een al dan niet volledige breuk met de familie. Wanneer de interviewer dan vragen stelt over die familie, kan dit negatieve gevoelens opwekken bij de respondent. Het is onmogelijk om elke individuele reactie in te schatten, maar de interviewer dient rekening te houden met een mogelijk boze, emotionele reactie of zelfs een weigering om deze vraag te beantwoorden. Omdat dit ook gevolgen kan hebben voor het verdere verloop van het interview, en omdat het ijs tussen enquêteur en respondent in de loop van het interview geleidelijk gebroken wordt, is het beter deze gevoelige vragen niet aan het begin van het interview te stellen, maar veeleer in het midden of op het einde. Het slot van het interview mag dan ook weer niet te zwaar zijn.

Ook voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning kunnen vragen over de familie of sociale contacten emoties losmaken. De meeste mensen zonder wettige verblijfsvergunning hebben familie achtergelaten in het thuisland en de kans is reëel dat ze dit als een gemis ervaren. Afhankelijk van de duur van hun verblijf in België hebben ze al dan niet een sociaal netwerk uitgebouwd. Vragen over het sociale netwerk zullen het meest confronterend zijn wanneer de persoon slechts over een beperkt netwerk beschikt. Een vraag hierover zal de betrokkene extra confronteren met die situatie en mogelijk een emotionele reactie opwekken.

Om de effecten van gevoelige vragen op te vangen, is het belangrijk om de respondent de kans te geven niet te antwoorden op vragen die voor hem of haar te moeilijk zijn en wat tijd te laten tussen de vragen zodat de respondent zijn/haar verhaal kan doen.

2. Het verloop van de SILC-CUT enquête

Na het verzamelen van de nodige informatie over de doelgroepen van de enquête via focusgroepen bij organisaties, werden hun aanbevelingen in de praktijk omgezet in een pilootenquête (mei-juni 2008). Deze diende eveneens om de voorlopige vragenlijst nog bij te schaven. In februari 2010 begon de definitieve enquêteperiode die, na een verlenging van 2 maanden, liep tot het einde van juli 2010. In totaal werden 445 interviews afgenomen, waarvan 277 bij de doelgroep dak- en thuislozen en 170 interviews bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning.

In deze sectie bespreken we het praktische verloop van deze bevraging. We maken hierbij gebruik van de instrumenten ontwikkeld om de bevragingsprocedure en de kwaliteit van de bevragingen te evalueren: een communicatieblad dat moet toelaten inzicht te krijgen in mogelijke vertekeningen van de steekproef, een

evaluatie van de bevragsingsprocedure en vragenlijst door de interviewer. Bovendien werd het proces van de dataverzameling van zeer kortbij gevolgd en werd op continue basis informatie uitgewisseld tussen het interviewerteam, het Steunpunt en het onderzoeksteam. Dit was ons inziens het sleutelement voor het slagen van de onderneming.

Merken we ten slotte nog op dat we de pilootenquête en de uiteindelijke bevraging niet apart bespreken. We refereren naar de pilootenquête in zoverre deze heeft bijgedragen tot bepaalde beslissingen tijdens de uiteindelijke bevraging, of wanneer er een frappant verschil bestaat tussen de twee procedures van dataverzameling.

2.1 Het interviewerteam

In totaal werden bij aanvang 14 interviewers ingeschakeld om het veldwerk te realiseren. Bij hun rekrutering werden volgende voorwaarden in acht genomen: respect voor minderbedeelden, rijpe persoonlijkheden, 40 à 50 jaar, contactvaardig, diplomatisch, geduldig. Twee interviewers werkten in de regio Brussel, 9 in Vlaanderen, verdeeld over Antwerpen (2), Gent (1), Oostende (2) en Hasselt/Genk (2), en 4 in Wallonië, verdeeld over Charleroi, Namen, Luik en Eupen. De voorkeur werd gegeven aan een stabiel team om de ervaring tijdens het interviewen te valoriseren en de kwaliteit van de interviews te bevorderen. Omdat de opdracht onverwacht verlengd werd met 2 maanden, werkten de 14 interviewers echter niet gedurende de hele veldwerkperiode. Ongeveer de helft van de interviewers waren niet langer beschikbaar in deze tweede veldwerkperiode.

Ter voorbereiding van de enquête werd in januari een opleiding georganiseerd waarin de interviewers uitleg kregen over de doelstelling van het onderzoek en over de definitie van en de kennis over de doelgroepen. Ook kwamen de ervaringen aan bod die de respondenten en de meewerkende organisaties tijdens de pilootenquête en de focusgroepen met betrekking tot de contactname en selectieprocedure hadden opgedaan. Ten slotte werd ook de inhoud van de vragenlijst met hen overlopen.

Tijdens de enquêteperiode werd echter duidelijk dat het psychosociale aspect van de opleiding en de begeleiding van het interviewteam onderschat was. Tijdens persoonlijke gesprekken lieten verscheidene interviewers verstaan dat de confrontatie met de erbarmelijke leefomstandigheden en de soms dramatische levenservaringen van de doelgroepen hen diep raakten. Dikwijls voelden zij zich geroepen om te helpen en daarop volgde een gevoel van machteloosheid. Slechts één interviewer haakte af, maar velen hadden moeite om de met de situatie om te gaan. Bovendien kregen zij te maken met dreigingen tot zelfmoord, criminele praktijken, politie-interventies en gevallen van misbruik vanwege hulporganisaties – situaties waarin steun en advies aan de interviewer zelf ook nodig waren. Het lijkt ons ten stelligste aangeraden in toekomstige enquêtes de nodige voorbereiding hierop en begeleiding van interviewers te voorzien.

2.2 Het bereik van de doelgroep

Om de doelgroep te bereiken, werd gebruik gemaakt van verschillende kanalen: doelgroeporganisaties, straathoekwerkers en de sneeuwbalmethode. Het merendeel van de respondenten werd gecontacteerd via bemiddeling van een hulporganisatie (79%). Straathoekwerkers bleken dan weer een weinig efficiënt kanaal te zijn.⁹ De sneeuwbalmethode leverde 5% van de afgewerkte interviews op. In 15% werd echter beroep gedaan op nog andere rekruteringskanalen zoals het interviewen op straat, in stations, in kraakpanden. Deze ‘andere’ contactnames deden zich vooral voor bij daklozen (23%). Het gaat hier om het aanspreken van daklozen tijdens het bedelen of op ‘traditionele’ vindplaatsen zoals bruggen en stations.

Tijdens de bijeenkomst van de organisaties die hun medewerking hadden verleend aan de enquête, na afloop daarvan (op 30 november 2010), drukten enkelen hun verbazing uit over het relatief groot aandeel mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning die werden gevonden via bemiddeling van organisaties. Zij wezen ons op ‘andere kanalen’ die we hadden kunnen aanboren zoals kerken en informele, maar sterke netwerken van mensen van dezelfde nationaliteit die elkaar onderdak bieden. Het gebruik van deze kanalen zou het totale bereikte aantal mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning verhoogd hebben en een mogelijke vertekening van de resultaten hebben vermeden.

Tabel 5.1 Verdeling van de steekproef naar toeleider/zoeckanaal, in %

	Totaal dak- en thuislozen	Daklozen	Thuislozen	Mensen zonder wettige verblijfs- vergunning
Bemiddeling organisaties	79	67	86	74
Bemiddeling straathoekwerkers	1	1	0	2
Sneeuwbal	5	9	4	6
Andere	15	23	10	18
Totaal	100 (275)	100 (64)	100 (211)	100 (270)

De bemiddeling door organisaties en straathoekwerkers werd vergemakkelijkt door tussenkomst van het Steunpunt bij de eerste telefonische en schriftelijke contactname. De organisaties kennen het Steunpunt en zijn medewerkers, wat de communicatie en het vertrouwen in de hand werkten. We wijzen erop dat de definitieve toezegging tot medewerking aan het onderzoek soms op zich liet wachten. Dit was niet te wijten aan een gebrek aan bereidwilligheid van de doelgroeporganisaties, maar aan het beslissingsproces dat zij moesten doorlopen alvorens de

⁹ Ook uit de pilootenquête was gebleken dat straathoekwerkers wel een mogelijk kanaal vormden, maar in de praktijk bleken de doelgroepen moeilijk langs deze weg te bereiken.

medewerking verleend kon worden. Dit proces nam een zekere tijd in beslag, soms 2 tot 3 weken. Dit leidde tot enige vertraging in het veldwerk.

Het Steunpunt gaf de gegevens over de organisaties die hun medewerking toezegden door aan het interviewerteam. De interviewer nam vervolgens rechtstreeks contact op met de organisaties om afspraken te kunnen vastleggen voor interviews ter plaatse. In totaal verleenden 62 hulporganisaties hun medewerking - 27 in Vlaanderen, 21 in Wallonië en 17 in Brussel.

Het contacteren van de organisaties door het interviewerteam liep niet altijd van een leien dakje. Bij de contactname door de interviewers, was de contactpersoon aangesproken door het Steunpunt niet altijd aanwezig. De aanwezige medewerker was dikwijls niet op de hoogte en de interviewer werd dan verzocht later opnieuw te proberen. Dit kon verschillende keren gebeuren en op deze manier ging soms vrij veel tijd verloren. Bovendien volstond het aantal organisaties dat oorspronkelijk gecontacteerd werd door het Steunpunt niet om het totale aantal vooropgestelde respondenten te bereiken. Dit was vooral het geval in Wallonië en bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, waardoor er periodes waren waarop interviewers niet konden werken. De moeilijkheid om organisaties te mobiliseren in Wallonië werd ook al tijdens de pilootenquête gemeld. Het Steunpunt ging op zoek naar en contacteerde nieuwe organisaties. In Wallonië werd de steekproef ook geografisch uitgebreid naar andere, oorspronkelijk niet voorziene regio's.

Eens de toestemming tot interviewen van de hulporganisaties was verkregen, waren organisaties heel behulpzaam. Bijna alle organisaties stonden zeer positief tegenover het project. Dit werd wellicht in de hand gewerkt door de voorafgaande voorlichting over de enquête door het Steunpunt.

De organisaties verleenden hun medewerking op het vlak van:

- selectie van de respondenten: sommige organisaties hebben geholpen bij de selectie van de respondenten die voldeden aan een bepaald profiel (voor het behalen van de quota);
- het ter beschikking stellen van een lokaal;
- het aanbieden van maaltijden of drank aan enquêteur en respondent.

Anderzijds legden organisaties ook beperkingen op:

- qua tijd die in een centrum mag worden doorgebracht, aangezien de aanwezigheid van een interviewer mensen zou kunnen afschrikken het centrum te gebruiken;
- bij de selectie van bepaalde respondenten.

Uit getuigenissen van het interviewerteam blijkt dat de medewerking van organisaties zeer belangrijk is voor het bereiken van de respondenten en de afname van de interviews. De eerste contacten met de doelgroep verlopen heel stroef. Het gaat er om ingang te vinden en het is daar dat de organisatie het ijs kan breken door

een eerste of enkele ‘meer toegankelijke’ respondenten aan te duiden. De eerste afspraken waren dikwijls al door de organisaties gemaakt voor de interviewer ter plaatse kwam. Eens de interviewers enkele dagen in het centrum hadden doorgebracht, verliepen de contacten met de doelgroepen vlotter en werden de enquêteurs door de respondenten voorgesteld aan nieuwe respondenten.

2.3 De verdeling van de steekproef en de respons

Op basis van voorkennis uit de literatuur en uit de pilootenquête werden een aantal selectiecriteria vooropgesteld die de representativiteit van de steekproef moesten bevorderen. Voor dak- en thuislozen hebben deze criteria betrekking op de geografische spreiding tussen Vlaanderen, het Brussels gewest en Wallonië, op geslacht en op leeftijd. Voor mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning hebben deze criteria betrekking op dezelfde geografische spreiding en regio’s van herkomst. Om verschillende redenen werden deze quota niet altijd gerespecteerd.

Tabel 5.2 Vooropgestelde/gehaalde quota voor de doelgroep van dak- en thuislozen, stapsgewijs volgens geografische spreiding, geslacht en leeftijd

Dak- en thuislozen								
Vlaanderen			Brussel			Wallonië		
91 / 141			71 / 68			88 / 68		
Man		Vrouw	Man		Vrouw	Man		Vrouw
61 / 89		30 / 52	57 / 41		14 / 27	64 / 38		24 / 30
Dakloos		Thuisloos	Dakloos		Thuisloos	Dakloos		Thuisloos
13 / 19		78 / 120	11 / 19		60 / 49	13 / 26		75 / 42
< 30j.	30-50j.	>50j.	< 30j.	30-50j.	>50j.	< 30j.	30-50j.	>50j.
47 / 50	31 / 66	13 / 21	30 / 15	29 / 37	12 / 16	37 / 17	36 / 39	15 / 10

Tabel 5.3 Vooropgestelde/gehaalde quota voor de doelgroep van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, stapsgewijs volgens geografische spreiding en herkomst

Mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning											
Vlaanderen				Brussel				Wallonië			
110 / 88				68 / 30				72 / 50			
Afrika	Amerika	Azië	Europa	Afrika	Amerika	Azië	Europa	Afrika	Amerika	Azië	Europa
28 / 49	5 / 2	40 / 30	37 / 6	18 / 22	2 / 1	25 / 3	23 / 4	19 / 33	3 / 0	26 / 8	24 / 11

2.3.1 Geografische spreiding

Aangezien het een federaal onderzoeksproject betreft, dienden alle landsdelen aan bod te komen. Aan de hand van cijfergegevens uit verschillende bronnen (SAW, La Strada, Feantsa, ...) werden quota per regio opgesteld zoals voorgesteld in tabellen 5.2 en 5.3. Links van de schuine streep vinden we de vooropgestelde quota, rechts de behaalde quota. De quota voor Vlaanderen zijn hoger dan deze voor Wallonië omdat in dit sterk verstedelijkte gebied zowel de dak- en thuisloosheid als de aanwezigheid van mensen zonder een wettelijke verblijfsvergunning hoger liggen. Er werd ook rekening gehouden met het feit dat in de pilootenquête binnen het Waalse Gewest geen personen zonder wettige verblijfsvergunning konden ondervraagd worden.

Noch wat betreft de dak- en thuislozen, noch wat betreft mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning werden de opgelegde quota gehaald. Voor de dak- en thuislozen werden de quota voor Vlaanderen overschreden, terwijl het aantal interviews in Wallonië er ver beneden bleef. In de loop van het veldwerk waren er meer organisaties in Vlaanderen dan in Wallonië waar er kon worden geïnterviewd. Dit is een gedeelte van de verklaring. Het surplus voor Vlaanderen wordt vooral verklaard door het laattijdig insturen van ingevulde vragenlijsten (na het signaal om de enquêtes daar stop te zetten). Dit zorgde voor een vertekening van de reële stand van zaken van het veldwerk.

Wat betreft de mensen zonder verblijfsvergunning stellen we vooral een sterke ondervertegenwoordiging vast van respondenten in Brussel.

2.3.2 Geslacht

Voor Vlaamse dak- en thuislozen was onze steekproef gestratificeerd op basis van de cijfers van het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk waaruit bleek dat de populatie aan het vervrouwelijken was. Omdat deze gegevens enkel betrekking hebben op Vlaanderen en bovendien op personen die beroep hebben gedaan op de dienstverlening van het SAW, blijft deze gevolgtrekking echter niet onprobleematisch.

In de pilootenquête was er in elk geval bij de dak- en thuislozen een duidelijke oververtegenwoordiging van mannen. Vooral in Brussel waren er in de bezochte opvangtehuizen zeer weinig vrouwen aanwezig: er werden vier keer meer mannen geïnterviewd. In Vlaanderen en Wallonië werden iets meer dan twee keer zoveel mannen als vrouwen geïnterviewd. Deze verhouding werd als streefdoel gehanteerd in de definitieve enquête. Aangezien voor mensen zonder papieren de veronderstelling van evenredige verdeling tussen mannen en vrouwen niet problematisch bleek, werd dit criterium niet opgenomen bij de stratificatie van deze steekproef.

De onevenredige verdeling tussen mannen en vrouwen bleef in de eigenlijke enquête verantwoord hoewel er ten opzichte van wat voorzien was een andere

verhouding werd gerealiseerd. Dit geldt vooral voor Brussel (man/vrouw: vooropgestelde verhouding 80/20% versus gerealiseerde verhouding 60/40%) en Wallonië (man/vrouw: vooropgesteld 73/27% versus gerealiseerd 56/44%). Er waren voor deze regio's naar verhouding dus meer interviews met vrouwen dan aanvankelijk voorzien.

2.3.3 Leeftijd

De volgende verdeling werd vooropgesteld voor dak- en thuislozen: 40% <30 jaar, 40% 30-50 jaar, 20% >50 jaar. In alle regio's stellen we echter een oververtegenwoordiging vast van 30- tot 50-jarigen ten opzichte van -30-jarigen. Een mogelijke reden hiervoor is dat jongeren minder gebruik maken van reguliere opvangthuizen of inloopcentra. Het lagere aandeel van jongeren is ook mogelijk te wijten aan de rijpere leeftijd van het interviewerteam dat hierdoor onbewust meer mensen van de eigen leeftijdscategorie contacteerde. Het kan ook zijn dat door de rijpere leeftijd van het interviewteam jongeren minder geneigd waren mee te werken.

Voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning was er geen vooropgestelde verdeling naar leeftijd. De verdeling naar herkomst werd verkozen boven een verdeling naar leeftijd. Beide opnemen in de quota zou tot een te grote complexiteit hebben geleid.

Merken we ten slotte nog op dat, in tegenstelling tot geslacht, de leeftijd niet gekend is vóór de aanvang van het interview. Het was ook voor de interviewers niet altijd even gemakkelijk om een inschatting te maken van de leeftijd. Dit is des te meer het geval bij dak- en thuislozen die er doorgaans ouder uitzien dan ze werkelijk zijn door het leven op de straat.

2.3.4 Dakloosheid versus thuisloosheid

In Brussel en Wallonië werden verhoudingsgewijs meer *daklozen* geïnterviewd dan bij de aanvang van de enquête was voorzien. Bij aanvang gold voor beide regio's een 15%-85% verhouding, voor de eigenlijke enquête werd een 28%-72% gerealiseerd voor Brussel en een 38%-62% voor Wallonië.

2.3.5 Regio van herkomst van mensen zonder wettige verblijfsvergunning.

Wat betreft de regio van herkomst van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, was een bepaalde verdeling naar werelddelen in de enquête vooropgesteld. De quota werden opgesteld aan de hand van kennis over het aantal asielaanvragen en algemene migratiestromen.

De quota voor Afrika werden ruim overschreden, zowel in Vlaanderen als in Wallonië en in Brussel, terwijl de quota voor de andere regio's (Latijns-Amerika, Azië en Europa) niet werden gehaald. De voornaamste reden hiervoor is de taalbarrière die, zoals we later zullen zien, heel moeilijk te overbruggen is.

2.4 De selectie en het bereiken van de respondenten in de organisaties

Voor de selectie van de respondenten die beroep doen op de doelgroeporganisaties, werd gevraagd zoveel mogelijk gebruik te maken van een 'random-selectie-procedure'. De pilootenquête had duidelijk gemaakt dat het gebruik van de in organisaties aanwezige lijsten delicaat was en dat bij vele organisaties een dergelijke lijst niet aanwezig was. Daarom werd de (in de pilootenquête geteste) methode van selectie via tijdsintervallen aan de enquêteurs aangeraden. Deze bestaat erin zich op een plaats op te stellen en elke persoon die passeert op een bepaald tijdstip (bijvoorbeeld elke 15 minuten) of op een bepaalde sequentie (elke tiende persoon), te ondervragen. Bovendien dienden de interviewers gebruik te maken van een selectie- en communicatieblad waarop de contactname per geslacht en leeftijdsgroep worden genoteerd, alsook de uitkomst ervan (afname van het interview, weigering of afspraak) en de reden van non-respons.

Net als in de pilootfase hebben een aantal interviewers geen gebruik gemaakt van het selectie- en communicatieblad omdat dit te omslachtig is in gebruik. Bovendien wekt de random-selectie procedure argwaan op en plaatst deze de interviewer in een ongemakkelijke situatie. Een van de interviewers stelde het zo:

"Iemand die bij de ingang van het centrum staat 'niets te doen', mensen aanspreekt en dan van alles op een blad schrijft, wekt niet veel vertrouwen op."

De selectie van de respondenten gebeurde de facto meestal door de medewerkers van de hulporganisaties zelf. Soms regelden de organisaties de afspraken met de respondent zelf, soms stelden ze selectiecriteria op, zoals: geen ondervragingen onder dronkenschap of invloed van drugs en geen ondervragingen van mensen in slechte (geestelijke) gezondheidstoestand. Waar de organisatie deze criteria niet oplegde, deden interviewers dit zelf omwille van praktische en ethische overwegingen.

Hierdoor werd ook het nut van de contactbladen voor de registratie van non-respons in twijfel getrokken. Het feit dat volgens de gegevens van de contactbladen 445 van de 536 geregistreerde contacten (70%) tot een afgewerkt interview leidden, bevestigden dit. Slechts 29% van de contacten leidden tot non-respons en 1% eindigde op de status 'afspraak'. De meesten weigerden omdat ze 'geen interesse hebben', 'geen tijd' of 'zonder reden' (70%). De bereidheid tot medewerking neemt af met de leeftijd (76% voor 18- tot 35-jarigen ten opzichte van 68% voor 36- tot 50-jarigen en 63% voor 51- tot 65-jarigen). Naar geslacht is er geen verschil.

De taal van de respondent legde ook beperkingen op aan de 'random-selectie'. In de pilootenquête was dit probleem acuut, omdat er geen tolken ter beschikking stonden. Dit was wel het geval tijdens de uiteindelijke enquête. Dit bleek echter slechts een gedeeltelijke oplossing te bieden. De anderstaligen werden eerst aangesproken zonder tolk. Nadat bleek in welke taal het interview moest gebeuren, moest een (nieuwe) afspraak worden gemaakt waarbij de tolk aanwezig zou kunnen zijn, wat de non-respons drastisch verhoogde. In de praktijk werkten de inter-

viewers bijna niet met een tolk, maar deden ze beroep op bereidwilligen uit de doelgroep zelf die zowel de taal van de interviewer als die van de respondent machtig waren. De interpretatieproblemen werden via deze procedure echter vergroot.

Ten slotte wijzen we erop dat het de respondenten niet aan motivatie ontbrak. Deze motivatie ging uit van de hoop dat 'er nu misschien toch iets zou veranderen'. Respondenten - en organisatie - waren erg benieuwd naar de resultaten en wilden vooral weten wat ermee zou gedaan worden. Bij de disseminatie van het onderzoek worden dan ook de deelnemende organisaties op de hoogte gesteld van de resultaten en de wijzen waarop het onderzoek verder zal worden gebruikt.

2.5 De vragenlijst

De aanpassing van de EU-SILC vragenlijst voor het SILC-CUT project houdt spanningsvelden in. Enerzijds willen we specifieke informatie verzamelen over de leefomstandigheden zijn van mensen zonder wettige verblijfsvergunning en dak- en thuislozen. Anderzijds wil dit onderzoek een aanvulling zijn op de reguliere EU-SILC die peilt naar diezelfde leefomstandigheden bij mensen die wel deel uitmaken van het steekproefkader. Om de vergelijking met EU-SILC te vrijwaren, zijn de structuur en vele vragen overgenomen uit het EU-SILC. De EU-SILC vragen en structuur zijn echter niet altijd compatibel met de leefomstandigheden van de doelgroepen. Daartegenover staat dat te grote aanpassingen de vergelijking met de EU-SILC in het gedrang zouden brengen. De uiteindelijke vragenlijst is een compromis tussen deze twee doelstellingen.

Zoals de EU-SILC vragenlijst bestaat deze van SILC-CUT uit twee delen: een huishoudvragenlijst en een individuele vragenlijst. Over het algemeen bracht deze opsplitsing geen problemen met zich mee, hoewel de meeste dak- en thuislozen alleenstaand zijn en zowel respondent als interviewer daarom de indruk kregen dat sommige vragen overlaptten. Dit geldt onder andere voor de demografische gegevens van de respondent en het gezinshoofd, die bijna altijd samenvallen. Gemiddeld duurde het afnemen van de huishoudvragenlijst 53 minuten en het afnemen van de individuele vragenlijst 49 minuten. De vragenlijsten werden in 3 talen voorzien, Nederlands, Frans en Engels.

Er werd gekozen voor een gemeenschappelijke basisvragenlijst voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning enerzijds en dak- en thuislozen anderzijds - weliswaar met specifieke modules naargelang de doelgroep. Er is immers een zekere overlapping tussen beide doelgroepen en met een dergelijke vragenlijst wordt vermeden dat men halverwege het interview van vragenlijst zou moeten veranderen. Dit maakte het ontwerp van de vragenlijst er natuurlijk niet gemakkelijker op. Goede doorverwijzingen in de vragenlijst worden belangrijker om het vlot verloop van het interview te kunnen garanderen.

Om de vragenlijst te kunnen evalueren vroegen we aan het interviewerteam bij afloop van de bevraging een evaluatieformulier in te vullen over verschillende

aspecten van de vragenlijst. Tien interviewers vulden dit evaluatieformulier in. Hieronder bespreken we de resultaten van deze evaluatie. De vragenlijsten, evenals de evaluatieformulieren zijn terug te vinden in bijlage 1 van dit rapport.

2.5.1 De identificatie van de doelgroepen

Er werd verondersteld dat de interviewer de doelgroep vooraf zou identificeren aan de hand van informatie verschaft door hulporganisaties of door middel van de context waarin de respondent zich bevindt.

Tijdens de proefperiode van de enquête ondervonden we dat er verwarring heerste over de identificatie van de twee doelgroepen door het interviewerteam. Vooral in geval van dak- en thuisloosheid bleek de identificatie niet altijd gemakkelijk te verlopen. Het stellen van een directe vraag naar de woonsituatie aan het begin van de enquête of naar wettige verblijfspapieren werd echter vermeden omdat dit gevoelige vragen zijn die het verdere verloop van de bevraging kunnen verhinderen. Na de proefperiode bleek het probleem bij de interviewers bovendien weg te ebben omdat zij leerden 'op informele wijze' de nodige informatie te verkrijgen.

2.5.2 De formulering van vragen en antwoordcategorieën

8 van de 10 interviewers die deelnamen aan de evaluatie vonden de formulering van de vragen over het algemeen duidelijk. Dit was eveneens het geval voor de formulering en het aantal gebruikte antwoordcategorieën. Anderzijds stelden de meeste interviewers dat er vaak bijkomende uitleg moest worden verschaft of dat de vraag moest geherformuleerd worden vóór ze door de respondent konden worden beantwoord. Bovendien meldden 7 interviewers dat er bij sommige antwoordcategorieën toch problemen waren, bijvoorbeeld bij de bepaling van het onderwijsniveau. Ook de pilootbevraging had al problemen blootgelegd met de formulering van bepaalde vragen, met inconsistente antwoorden als gevolg (zie ook hoofdstuk 6). Tijdens de debriefing met de medewerkers van het Steunpunt in die fase werden een aantal redenen opgesomd voor deze formuleringsproblemen: begrip van grammatica, vertaling van de vragenlijst naar het Frans en de aanwezigheid van taalbarrières bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning.

2.5.3 Terminologie en sleutelconcepten

De vragen bevatten soms een te moeilijke woordenschat. In dat geval traden de enquêteurs op ter verduidelijking van de concepten. Dit was mogelijk omdat het interviewerteam kon terugvallen op ruime ervaring en zelf goed thuis was in de gehanteerde woordenschat, en omdat hieraan ruime aandacht was besteed tijdens de briefing aan het begin van de bevraging.

Het concept 'huishouden' is zonder meer het belangrijkste voorbeeld, dat zonder duidelijke toelichting vanwege de interviewer tot vertekening van de resultaten zou kunnen leiden. Binnen de EU-SILC wordt het huishouden gedefinieerd als een eenheid bestaande uit één of meer personen, meestal met een onderlinge familieband, die op hetzelfde adres wonen en een economisch-consumptieve eenheid vormen. Zowel 'op hetzelfde adres wonen' als een 'economisch-consumptieve eenheid' vormen, zijn geen eenduidige begrippen voor dak- en thuislozen. De situatie vóór thuisloosheid is namelijk voor hen vaak totaal verschillend van de situatie op het moment van het interview. Dit kan invloed hebben op de antwoorden over de huishoudsamenstelling en het gezinsinkomen en dus leiden tot een vertekening van het armoedebeeld. In hoofdstuk 6 gaan we dieper in op de kwaliteit van deze data.

2.5.4 Evaluaties per module

Box 5.1 geeft een overzicht van vragen en modules waarbij het interviewerteam bijzondere weerstand of interpretatieve moeilijkheden ondervond. De hoofdletters aan het begin van elk fragment verwijzen naar de desbetreffende module van de vragenlijst. Ook de pagina waarop de vraag is terug te vinden wordt aangegeven.

Box 5.1 Problematische onderdelen van de vragenlijst

HD 44 - Gebruiksvoorwerpen: Vragen over het bezit van wagen, TV, vaste telefoonlijn, etc. worden beschouwd als beledigend door de respondenten. De enquêteurs waren terughoudend om deze vragen te stellen. Bovendien resulteren ze in zeer weinig variabiliteit.

IG 84 - Relaties en sociale contacten: Deelname aan activiteiten zoals sport, beroepsvereniging, artistieke vereniging. Bij deze vragen stellen zich gelijkaardige problemen als HD 44.

HE 67 - Huishoudelijk inkomen, subjectieve items: Items zoals jaarlijks een week op vakantie gaan, 1x per maand familie of vrienden ontvangen, 1x per maand naar de film gaan. Bij deze vragen stellen zich gelijkaardige problemen als HD 44.

HF 71 - Huishouden: Voor dak- en thuislozen bestaat er verwarring tussen (vroegere) gezinsrelaties en het (huidige) huishouden.

ID 23-45 - Gezondheid en toegang tot gezondheidszorg: Sommige enquêteurs vermoeden onoprechte antwoorden over alcohol en druggebruik.

IE 68-69 - Opleiding: Zonder hulp kennen vele dak- en thuislozen hun onderwijsniveau niet. Bij mensen zonder papieren is de moeilijkheid dat de systemen in de thuislanden verschillen van het Belgische systeem.

IE 71-72 - Opleiding: De respondenten kenden niet altijd het onderwijsniveau van de ouders en het beroep van de ouders. Dit werd mede in de hand gewerkt door de onstabiele gezinssituatie en beroepssituatie van de ouders.

HE 50 - Biografische informatie: Vragen in verband met kinderen liggen zeer gevoelig.

IE 51-63 - Biografische informatie: Vragen in verband met gevolgde procedures voor het verkrijgen een verblijfsvergunning komen bedreigend over.

HE 47-66 - *Huishoudelijk inkomen*: Vragen in verband met inkomen worden ontweken.

IC 12-22 - *Huidige dagelijkse activiteiten*: Bij de bevraging naar arbeid wordt geen vermelding gemaakt van informele activiteiten zoals het verzamelen van afval, ruilhandel, verkopen van kleinigheden, bedelen, ... (Occasioneel) zwartwerk wordt niet vermeld.

Het interviewerteam wees erop dat de overname van sommige vragen uit de EU-SILC enquête leidde tot moeilijkheden bij de bevraging van dak- en thuislozen en mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Bijna geen enkele dakloze bezit materiële goederen zoals TV- of internetaansluiting, en deelname aan sport of artistieke activiteiten zijn zaken die ver af staan van hun leefwereld. De vragen hiernaar leidden tot verontwaardiging bij de respondenten en sterke terughoudendheid bij het interviewerteam. Hetzelfde geldt voor items zoals 'jaarlijks een week op vakantie gaan', of 'vrienden ontvangen'.

Het thema gezondheid blijkt gevoelig te liggen, zowel bij dak- en thuislozen als bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Vooral het gebruik van alcohol en andere verdovende middelen wordt vermoedelijk ondergerapporteerd.

Verder meldde het interviewerteam moeilijkheden bij het rapporteren van het onderwijsniveau. Zonder hulp van de interviewer kenden de meeste dak- en thuislozen hun juiste onderwijsniveau niet. Bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning leidde het verschil tussen het onderwijssysteem van het thuisland en dat van België tot verwarring. Er werd gezocht naar een zo adequaat mogelijke omzetting van de niveaus van het ene naar het andere systeem.

Merken we verder op dat de vraag over het onderwijsniveau van de ouders nog meer problemen opleverde. Dit was door velen niet of met onzekerheid gekend. Dit was eveneens het geval voor het beroep van de ouders. De vraag naar het beroep van de ouders wanneer de respondent 14 was, wordt bemoeilijkt door de onstabiele gezinssituatie van de respondent als kind en van de frequent wisselende beroepssituatie van ouders.

Het gevoeligste deel van de vragenlijst betreft waarschijnlijk de kinderen. Soms leven de kinderen bij de respondent zelf, maar meestal, zo stelden de interviewers vast, verbleven ze bij familie of werden ze geplaatst. Zelfs eenvoudige vragen naar het aantal kinderen of hun leeftijd wekten schuldgevoelens en groot verdriet op bij de respondenten.

Vragen over procedures voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning wekten volgens het interviewerteam het meest argwaan. Respondenten bleken zich hierdoor bedreigd te voelen. Deze vaststelling werd eveneens gedaan in de piloot-enquête waardoor deze vragen in de eigenlijke enquête naar het einde zijn verschoven.

Ten slotte merkte het interviewerteam op dat respondenten de vragen naar inkomen en inkomensbronnen ontweken of niet altijd naar waarheid schenen te antwoorden. Velen wensten hierop ook niet te antwoorden.

Hetzelfde geldt voor de vraag naar betaalde arbeid. Er was een grote terughoudendheid voor het rapporteren van zwartwerk. Het interviewerteam legde de nadruk op de betrouwbaarheid van de informatie en trachtte door de nadruk te leggen op verschillende types werk de informatie toch zo accuraat mogelijk te verkrijgen. Anderzijds werd erop gewezen dat activiteiten zoals bedelen, ruilhandel of 'petty trade' en occasioneel werk niet specifiek in de enquête aan bod kwamen, terwijl deze activiteiten vermoedelijk een belangrijke (bijkomende) inkomensbron zijn.

3. Besluit

In dit hoofdstuk gaven we een gedetailleerde beschrijving van de concrete aanpak van onze aanvullende enquête bij dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in het kader van het SILC-CUT project. Deze (deels overlapende) fasen betreffen (a) een raadpleging van hulporganisaties over hun kennis van de doelgroepen en hun standpunten over het nut van de bevraging; (b) de aanpassing van de EU-SILC vragenlijsten; (c) de pilootenquête; (d) de steekproef-trekking en contactprocedure om de respondenten te benaderen en (e) de eigenlijke bevraging.

Het veldwerk werd op de voet gevolgd om, waar nodig, gaandeweg bijgestuurd te kunnen worden. Er werden bovendien ook formele instrumenten gebruikt om het enquêteproces te kunnen bestuderen zoals een evaluatie van de selectieprocedure, van de interviews en van de vragenlijst alsook tussentijdse en een finale debriefing met de interviewers. Het geheel van deze elementen stelt ons in de mogelijkheid een accurate beoordeling te maken van de dataverzameling, met aandacht voor positieve aspecten en knelpunten, die toelaten aanbevelingen te formuleren voor toekomstige enquêtes.

Een survey bij dak- en thuislozen en bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning is een intensieve oefening waarbij de inzet en samenwerking van verschillende partijen onontbeerlijk is:

- een gemotiveerd en ervaren interviewerteam dat voorbereid is op de methodologische aspecten van de enquête (contactname- en selectieprocedure, de bevragsmethode, ...), maar eveneens op de psychosociale dimensie ervan. Steun tijdens de enquêteperiode is aangewezen;
- de medewerking van hulporganisaties. Zij zijn niet alleen het belangrijkste kanaal voor het bereiken van de doelgroepen en voor het bekomen van hun medewerking. Zij hebben ook kostbare suggesties gedaan voor de aanpassing van de vragenlijsten. Later zal ook blijken dat zij belangrijke achtergrondinformatie leveren voor de interpretatie van de enquêteresultaten. Noteer dat de hulporganisaties als 'gatekeepers' ook de toegang tot de doelgroep kunnen belemmeren indien zij niet overtuigd zijn van het nut van de enquête. Het is

dan ook cruciaal om voldoende tijd te voorzien voor sensibilisering en overleg met deze toeleiders;

- het Steunpunt Armoedebestrijding. Met zijn kennis van het terrein, van onderzoek en van beleid fungeerde het als een schakel tussen de hulporganisaties en het team. Het Steunpunt speelde een belangrijke rol bij de organisatie van de focusgroepen, bij de uitvoering van de pilootenquête en bij het verkrijgen van de medewerking van hulporganisaties aan de uiteindelijke bevraging.

De aanpassing van de EU-SILC vragenlijst aan de meest gemarginaliseerde groepen blijkt een absolute must te zijn. In dit project werd de vragenlijst enerzijds drastisch vereenvoudigd. Anderzijds werd er per doelgroep een specifieke module ingelast om doelgroepspecifieke aspecten te bevragen. De enquêteurs werden zorgvuldig geselecteerd, goed getraind en continu opgevolgd. Toch bleven er diverse knelpunten bij de bevraging spelen:

- de vereiste tijdsinvestering: de bevraging zelf duurde 6 maanden, met daarenboven een voorafgaande periode voor het contacteren en sensibiliseren van de hulporganisaties en een opleiding van het interviewerteam;
- het bereiken van de doelgroepen. Vooral mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning waren moeilijk bereikbaar, omdat we slechts konden rekenen op een beperkt aantal doelgroeporganisaties, alsook door taalbarrières en wantrouwen bij de respondenten. Het vooropgestelde aantal respondenten werd dan ook niet bereikt. Bij dak- en thuislozen waren de belangrijkste obstakels de schaamte en het zwakke concentratievermogen (door verslaving, depressie of andere psychische problemen);
- de complexiteit van een gestratificeerde steekproef. De respondenten werden in de meeste gevallen door de hulporganisaties geselecteerd. Door hoofdzakelijk via hulporganisaties te interviewen, zijn respondenten die in onthaalhuizen verblijven mogelijk oververtegenwoordigd. Andere kanalen waren moeilijker te gebruiken, en sommige werden over het hoofd gezien. Verder sluit de taalbarrière vele respondenten uit. Tenslotte kunnen we, door gebrek aan achtergrondinformatie over de doelgroepen, niet zeker zijn van de validiteit van de vooropgestelde quota volgens regionale spreiding, geslacht, leeftijd en herkomst. In het algemeen kunnen we voorzichtig stellen dat Vlaanderen in onze steekproef oververtegenwoordigd is ten opzichte van Brussel en Wallonië; dat vrouwelijke dak- en thuislozen oververtegenwoordigd zijn ten opzichte van mannen; dat daklozen beter bereikt werden dan thuislozen; dat jongeren ondervertegenwoordigd zijn; en dat MZWV van Aziatische en Latijns-Amerikaanse herkomst ondervertegenwoordigd zijn;
- de interpretatie van EU-SILC concepten en vragen. Bepaalde concepten en vragen uit de EU-SILC vragenlijst, die zonder twijfel relevant zijn voor het grootste deel van de bevolking, leiden tot verwarring of zelfs wrevel bij de doelgroepen van de SILC-CUT enquête. Voorbeelden hiervan zijn het concept huishouden of vragen betreffende materiële deprivatie, maar ook bijvoorbeeld;

- voor vreemdelingen - de indeling van diplomaniveaus. Verder zijn ook inkomen, (zwart)werk, sociale contacten en gezinssamenstelling erg gevoelige thema's.

In het algemeen kan de SILC-CUT enquête echter een succes genoemd worden. De betrokkenheid van de partijen was groot. Organisaties *en* respondenten waren bijzonder bereidwillig in hun medewerking. Dit hangt samen met de hoop dat onze enquête (zelfs al gaat het om een louter cijfermatig onderzoek) 'een verschil' zou kunnen maken. Daarom is het ons inziens noodzakelijk de betrokkenen duidelijk in te lichten over de draagwijdte van het opzet. Bovendien werden momenten voorzien voor een terugkoppeling van de bevindingen en beleidsimplicaties naar de hulporganisaties en zo ook naar de doelgroepen zelf.

HOOFDSTUK 6

Evaluatie van de datakwaliteit

In dit hoofdstuk trachten we een idee te krijgen van de kwaliteit van de enquête-resultaten en de factoren die hierop een invloed hebben. We gaan hiervoor als volgt tewerk. Ten eerste werden bij de enquête 2 formulieren gevoegd die door het interviewerteam dienden ingevuld te worden na het afnemen van elk interview. Hiermee evalueren we het verloop van het interview en de mogelijke invloed van problemen hierin op de kwaliteit van de data. Ten tweede maken we een analyse van ontbrekende antwoorden en van inconsistenties binnen en tussen de antwoorden.

1. Evaluatie van de antwoordcapaciteit van de respondenten

Aan het einde van de huishoudvragenlijst en aan het einde van de individuele vragenlijst was een formulier gevoegd ter beoordeling van de algemene kwaliteit van het interview. Dit werd telkens door de interviewer ingevuld vlak na de bevraging. De resultaten van deze beoordelingen worden samengevat in boxen 6.1 en 6.2.

Bij aanvang van het interview toonde 36% van de respondenten een zeker wantrouwen ten opzichte van het interview en de interviewer. Bij 6% was dit wantrouwen zeer sterk. Gedurende het interview ebde dit wantrouwen bij velen weg: meer dan 80% toonde geen wantrouwen meer. Slechts bij één enkele respondent (minder dan 0,5%) bleef de achterdocht sterk. Het merendeel van de respondenten, 83,5%, was bovendien erg gemotiveerd om mee te werken. Anderzijds rezen er twijfels over de capaciteit van een deel van de respondenten om correct op de vragen te antwoorden. Dit was het geval voor ongeveer 37%. Het probleem werd blijkbaar grotendeels opgevangen door bijkomende uitleg vanwege de enquêteurs. Er werden overigens weinig concentratieproblemen gemeld (5,4%) en de antwoorden waren voor de interviewers bijna altijd duidelijk (95,5%).

De overgang naar het tweede deel van het interview - de individuele vragenlijst - wakkerde het wantrouwen bij enkele respondenten (25%) opnieuw aan, maar dit verminderde opnieuw en aan het einde van het was er geen argwaan meer bij 88%

van de respondenten. De capaciteit en motivatie bleven constant ten opzichte van de huishoudvragenlijst en ook de concentratie kon worden aangehouden. Bij minder dan 4% van de respondenten waren de antwoorden niet helemaal duidelijk.

Over het algemeen kunnen we besluiten dat aan de condities voor kwaliteitsvolle interviews voldaan was. Bovendien waren de interviewers voorbereid op het ondervragen van een 'moeilijke' doelgroep, waardoor extra aandacht werd besteed aan de correcte interpretatie van de vragen, het gerust stellen van de respondent en dus aan het verkrijgen van juiste informatie.

Box 6.1 Evaluatie van de respondenten bij de afname van de huishoudvragenlijst

6,3% was heel wantrouwig bij de aanvang en 64,0% helemaal niet wantrouwig.
 0,4% was wantrouwig na afloop en 81,1% helemaal niet wantrouwig.
 83,6% toonde motivatie tot grote motivatie en 2,7% helemaal geen motivatie.
 62,9% had voldoende capaciteit om te antwoorden; 34,6% 'tussenin' en 2,4% onvoldoende.
 5,4% was weinig geconcentreerd.
 Bij 4,5% waren de antwoorden op de vragen niet altijd duidelijk en/of volledig.

Box 6.2 Evaluatie van de respondenten bij de afname van de individuele vragenlijst

3,1% was heel wantrouwig bij de aanvang en 75,7% helemaal niet wantrouwig.
 0,7% was wantrouwig na afloop en 88% helemaal niet wantrouwig bij afloop.
 84,93 toonde zich gemotiveerd tot heel gemotiveerd en 2,2% niet of helemaal niet gemotiveerd.
 63,8% had voldoende capaciteit om te antwoorden en 33,9% 'tussenin'.
 5,4% had niet voldoende concentratie en 35% 'tussenin'.
 Bij 3,6% waren de antwoorden op de vragen niet altijd duidelijk en/of volledig.

2. Analyse van ontbrekende antwoorden

In deze sectie gaan we voor enkele sleutelvariabelen de ontbrekende antwoorden na. Indien het aantal aanzienlijk is, gaan we ook na welke respondenten de grootste tendens vertonen tot non-respons. De variabelen die we onder de loep nemen zijn de woonsituatie van de respondent, het gezinsinkomen, arbeid en werkloosheid, en gezondheid.

2.1 De woonsituatie van de respondenten

Tabel 6.1 Onbekende antwoorden op de vraag naar de woonsituatie (HC1)

	Ontbrekend antwoord	Geen van deze opties	In twee categorieën	Totaal
Dak- en thuislozen	2	5	7	275
PZ WV	2	10	2	170

Voor vier respondenten hebben we geen antwoord op de vraag of zij in een instelling, op straat of in een woning wonen. Ook op de vierde categorie 'geen van deze opties' gaven zij geen antwoord. Vijf dak- en thuislozen beweerden noch in een huis, noch op straat, noch in een woning te wonen. Dit was ook het geval voor tien mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Anderzijds gaven zeven dak- en thuisloze respondenten aan dat zij twee woonsituaties (een opvangcentrum en op straat) combineerden, en dit was ook het geval voor twee mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Dit is best mogelijk aangezien de opvang in een centrum per definitie tijdelijk is.

Tabel 6.2 Wekelijkse frequentie van het verblijf in een opvangcentrum - vergeleken met het totaal aantal respondenten dat verblijft in een instelling (HC29)

	Niet elke nacht in het opvangcentrum	Ontbrekend antwoord	Totaal
Dak- en thuislozen	20	2	221
PZ WV	5	5	45

Op de vragen over de eigenschappen van het verblijf in de instelling werd bijna altijd antwoord gegeven, zowel door dak- en thuislozen als door mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Slechts 3 (op 88) mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning antwoordden niet op de vragen betreffende de eigenschappen van de woning (het aantal kamers en het aantal personen in de woning).

We kunnen besluiten dat de informatie over de woonsituatie van zowel dak- en thuislozen als van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning vrij volledig is, zowel wat de woonsituatie zelf betreft als de meer specifieke eigenschappen ervan.

2.2 Het gezinsinkomen van de respondenten

Om het inkomen van de respondenten te schatten werd gebruik gemaakt van twee vragen. Deze eerste meting vraagt op directe wijze naar het gezinsinkomen tijdens de maand voor de enquête (HE47), aangevuld door een vraag naar inkomenscategorieën indien op de respondent zijn exacte inkomen niet kent of niet wil geven. Een tweede meting van het gezinsinkomen wordt gedaan door afzonderlijk te vragen naar het inkomen uit (1) arbeid (HE55), (2) uitkeringen zoals werkloosheid, pensioen, het leefloon of andere uitkeringen van het OCMW, ziekte of andere (HE57), (3) uit transfers (HE62) of (4) andere bronnen (HE66).

Tabel 6.3 Onbekende antwoorden op de directe vraag naar het gezinsinkomen (HE47)

	Weet het niet	Wil het niet zeggen	Geen antwoord	Totaal onbekende antwoorden	Totaal
Dak- en thuislozen	13	2	29	44 (16%)	275
PZWW	5	1	50	56 (29%)	170

Bij de dak- en thuislozen beweren 13 respondenten hun inkomen niet te kennen, 2 willen het niet zeggen, en 29 hebben niet geantwoord. Van de mensen zonder papieren beweren 5 hun inkomen niet te kennen, 1 persoon wil het niet zeggen en 50 geven geen antwoord. Met andere woorden, van 16% van de dak- en thuislozen en 29% van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning kennen we het inkomen niet. Niettemin konden 9 van de 13 dak- en thuislozen die hun inkomen niet exact kenden, zichzelf wel binnen een inkomenscategorie plaatsen. Dit was ook het geval voor twee mensen zonder wettelijke verblijfsdocumenten.

Om de inkomsten uit diverse bronnen te bepalen werd er eerst gevraagd of iemand uit het huishouden een inkomen ontvangt uit een bepaalde bron en dan pas naar het *bedrag* ervan. Tabel 6.4 geeft de onbekende antwoorden weer op het eerste deel van de vraag.

Tabel 6.4 Aantal respondenten met minstens één onbekend antwoord op 'Had u of iemand uit uw huishouden inkomsten voor, ...': alle bronnen samen (HE55, HE57, HE62, HE66)

	Onbekend antwoord		Totaal
Dak- en thuislozen	73	(26,5%)	275
PZWW	27	(15,8%)	170

Meer dan een kwart van de dak- en thuislozen hebben voor het al dan niet ontvangen van minstens één van de bronnen geen antwoord gegeven. Voor mensen

zonder wettelijke verblijfsvergunning is dit het geval bij 15,8% van de respondenten. Op het tweede deel van de vraag, naar de eigenlijke waarden van het inkomen, zien we dat er nog 2 bijkomende onbekende antwoorden waren bij dak- en thuislozen en nog 6 bijkomende onbekende antwoorden bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Tabel 6.5 leert ons dat de ontbrekende antwoorden voor het overgrote deel te wijten zijn aan de weigering te antwoorden op de vraag naar uitkeringen. Het aantal ontbrekende antwoorden is vergelijkbaar voor de 5 items van deze vraag.

Tabel 6.5 Aantal respondenten met minstens één onbekend antwoord op 'Had u of iemand uit uw huishouden inkomsten voor, ...': volgens bron

	Arbeid	Uitkeringen (5 items)	Transfers (3 items)	Andere
Dak- en thuislozen	0	64	9	2
PZWW	2	16	11	1

Tot slot kunnen we ons afvragen of alle respondenten dezelfde tendens tot non-respons vertonen. Tabel 6.6 geeft aan dat het aantal ontbrekende antwoorden bij dak- en thuislozen vergelijkbaar is tussen mannen en vrouwen. Bij de mensen zonder wettige verblijfsvergunning concentreren ze zich echter meer bij mannen.

Tabel 6.6 Verschil in het aantal onbekende antwoorden volgens geslacht, in %

	Mannen	Vrouwen
Dak- en thuislozen	27	24,2
PZWW	17	8,0

Tabel 6.7 leert ons dat het risico op een ontbrekend antwoord eveneens evenredig verdeeld is tussen thuislozen (in een instelling) en daklozen die op straat leven. Bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning vinden we de laagste non-respons terug bij respondenten die een woning hebben en de hoogste bij daklozen.

Tabel 6.7 Verschil in het aantal onbekende antwoorden volgens woonsituatie, in %

Woonsituatie	Instelling	Op straat	Woning
Dak- en thuislozen	26,3	25	0,0
PZWW	17,0	28	10,2

2.3 Betaalde arbeid en werkloosheid

Over betaalde arbeid is een reeks vragen opgenomen om na te gaan of de respondent werkte tijdens de referentieweek voorafgaand aan het interview (IC12), het type contract ervan (IC13), de werktijd (IC15) en de verloning (IC16). Tabel 6.8 toont dat het aantal onbekende antwoorden bijzonder klein is. Enkel de vraag over de verloning werd door een deel van respondenten niet beantwoord.

Tabel 6.8 Ontbrekende antwoorden in vragen over betaalde arbeid

Onbekende antwoorden	Betaalde arbeid (IC12)	Type contract (IC13)*	Werktijd (IC15)*	Verloning (IC16)*
Dak- en thuislozen	2	1	0	3 (7,8%)
PZWW	0	1	1	5 (15,0%)

* Berekend op de 38 werkende dak- en thuislozen en de 33 mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning.

Tabel 6.9 Ontbrekende antwoorden in vragen over werkloosheid en zoekgedrag

	Duur (IC18)	Zoekinitiatief (IC19)	Zoekgedrag (IC20,5 items)
Dak- en thuislozen	9 (3,8%)	5 (2,1%)	1
PZWW	10 (7,2%)	7 (5,1%)	1

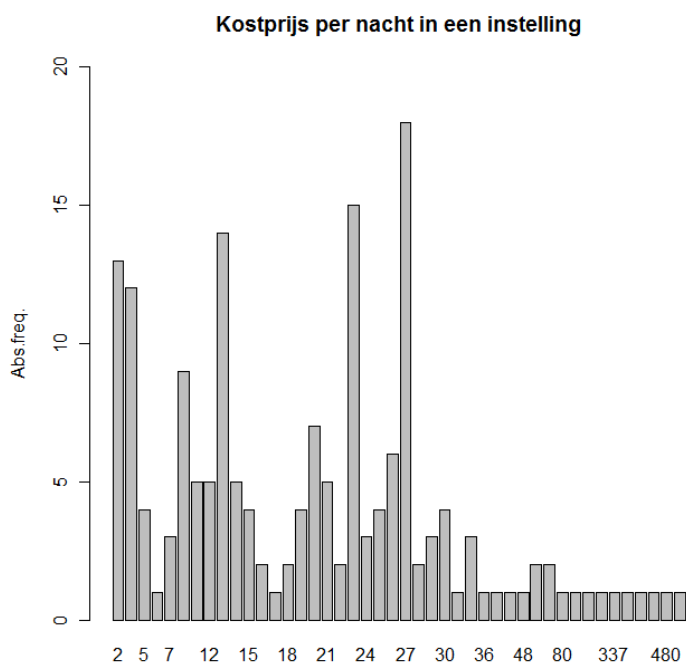
2.4 Gezondheidstoestand

In de enquête werd gepeild naar de algemene gezondheidstoestand (ID23), de aanwezigheid van een handicap (ID24), en beperkingen in dagelijkse activiteiten omwille van gezondheidsproblemen tijdens de laatste 6 maanden (ID25). Slechts enkele respondenten antwoordden niet op deze vragen: voor vraag ID23 was dit het geval bij 1 respondent, voor ID24 bij 3 respondenten en voor ID25 bij 4 respondenten. Ook bij de vragen over doktersbezoeken (ID26-ID28) en de procedure van dringende medische dienstverlening voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning (ID29) waren er slechts enkele onbekende antwoorden (respectievelijk 1 en 4 ontbrekende antwoorden).

3. Analyse van inconsistente antwoorden

Naast het niet of onvolledig beantwoorden van de vragen, kan er ook in mindere of meerdere mate naar waarheid geantwoord worden. Dit kan opzettelijk gebeu-

ren, of omdat de respondent het zich niet correct herinnert of het niet precies weet. Om dit te achterhalen worden de antwoorden doorgaans vergeleken met hun theoretische waarden of met de antwoorden van een gelijkaardige populatie tijdens een andere enquête. Zo kunnen we bijvoorbeeld opmerken dat de dagelijkse kostprijs van een verblijf in een instelling voor sommige respondenten onwaarschijnlijk hoog ligt en dat ook de verdeling waarschijnlijk te scheef is naar rechts (figuur 6.1). Dit voorbeeld pleit voor een controle van de verdeling van de variabelen in de enquête voorafgaand aan elke synthese, en voor voorzichtigheid bij de interpretatie van gemiddelden en correlaties. Het lijkt ons dan ook aangewezen vooral beroep te doen op statistieken zoals de mediaan en kwartielen die minder onderhevig zijn aan onregelmatigheden in verdelingen.

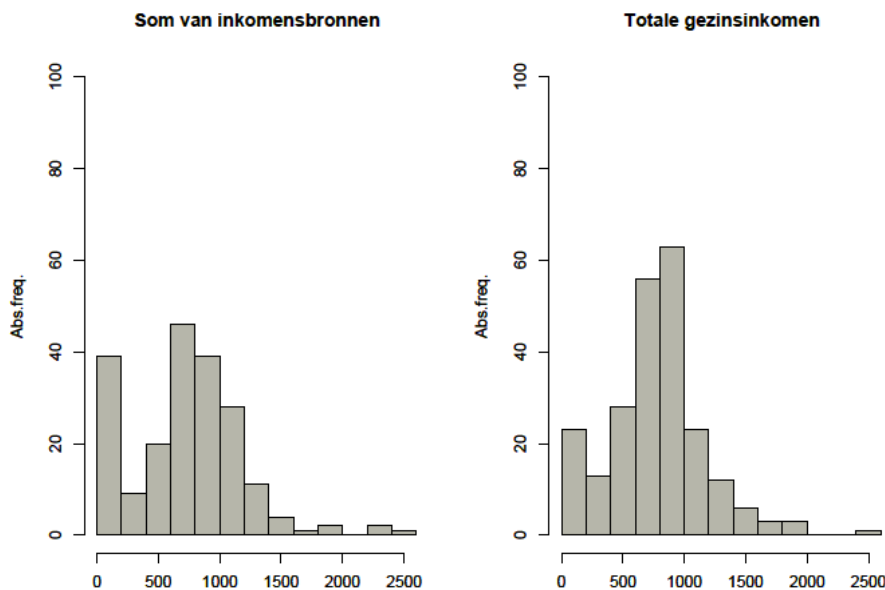
Figuur 6.1 De verdeling van de kostprijs per nacht van het verblijf in een instelling

Deze strategie van vergelijking met bestaande of theoretische verdelingen voor het beoordelen van de kwaliteit van de antwoorden is echter in vele gevallen niet toepasbaar, aangezien het referentiekader voor de leefomstandigheden van dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning ontbreekt. Voor enkele belangrijke variabelen zoals inkomen en werk zorgen de verschillende metingen ingebouwd in de enquête zelf daarentegen voor een intern referentiekader. In sectie 3.1 vergelijken we het inkomen gemeten met de directe vraag naar het inkomen tijdens de maand voor de enquête (HE47) met de som van de inko-

mens uit verschillende bronnen (HE55, HE56, HE62, HE66). In sectie 3.2 vergelijken we de antwoorden op de individuele participatie aan de arbeidsmarkt (IG12) met het gezinsinkomen uit arbeid (HE55).

3.1 Gezinsinkomen

Figuur 6.2 vergelijkt voor de doelgroep van dak- en thuislozen, het totale gezinsinkomen vorige maand (HE47) met de som van de inkomens uit arbeid (HE55), uitkeringen (HE56), transfers (HE62), en andere bronnen (HE66). Tabel 6.10 vat deze distributies samen en geeft de kwartielgrenzen, het gemiddelde en de minimum- en maximumwaarden weer. Figuur 6.3 en tabel 6.11 geven deze zelfde vergelijking weer voor de doelgroep van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Gewoonlijk wordt het detail per inkomensbron correcter ingevuld. Dit laat tevens toe om na te gaan in welke mate de respondent zijn/haar totaal inkomen onderschat.

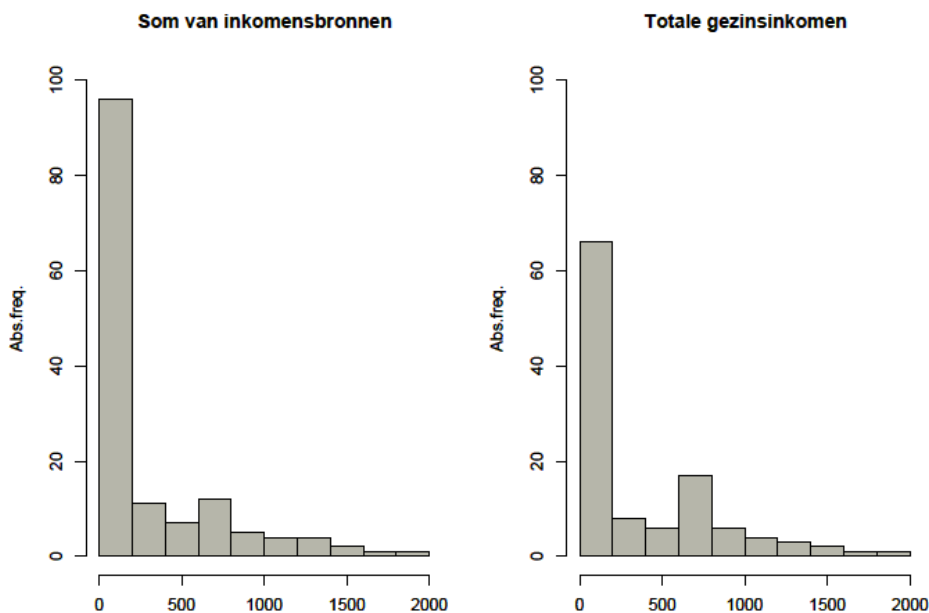
Figuur 6.2 Inkomensverdeling van dak- en thuislozen gemeten met een directe vraag naar het totale gezinsinkomen en met de som van inkomens uit arbeid, uitkeringen, transfers en andere bronnen

Tabel 6.10 Vergelijking tussen de inkomensverdeling voor dak- en thuislozen, gemeten met een directe vraag naar het totale gezinsinkomen en met de som van inkomens uit arbeid, uitkeringen, transfers en andere bronnen

	Min.	25ste percentiel	Mediaan	Gemid- delde	75ste percentiel	Max.
Som van inkomensbronnen	0	450	725	729,8	1 000	2 600
Totaal inkomen	4	590	790	801,7	999	2 500

De verdelingen volgens de 2 metingen wijken nogal sterk van elkaar af. De eerste kwartielgrens (25ste percentiel) ligt een kwart lager als we de som van de inkomensbronnen maken dan bij directe meting van het gezinsinkomen. Dit wijst op een onderschatting van de lagere inkomens.

Figuur 6.2 vertoont een concentratie van respondenten in de allerlaagste inkomenscategorie bij de meting aan de hand van de som uit inkomensbronnen. Bijna 40 respondenten vallen in deze categorie, terwijl bij de directe vraag het slechts over iets meer dan 20 respondenten gaat. De meesten uit deze categorie (30) hebben een inkomen gelijk aan 0. Dit betekent dat op de vraag 'heeft iemand uit uw huishouden een inkomen uit (een bepaalde bron)', de respondent telkens 'neen' heeft geantwoord. Bij de directe vraag naar het gezinsinkomen concentreert dit zich dan weer veel sterker rond het gemiddelde. We kunnen hieruit afleiden dat dak- en thuislozen hun totaal gezinsinkomen blijkbaar eerder over- dan onderschatten.

Figuur 6.3 Inkomensverdeling van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning gemeten met een directe vraag naar het totale gezinsinkomen en met de som van inkomens uit arbeid, uitkeringen, transfers en andere bronnen

Tabel 6.11 Vergelijking tussen de inkomensverdeling onder mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, gemeten met een directe vraag naar het totale gezinsinkomen en met de som van inkomens uit arbeid, uitkeringen, transfers en andere bronnen

	Min.	25ste percentiel	Mediaan	Gemid- delde	75ste percentiel	Max.
Som van inko- mensbronnen	0	0	70	290	410	1 880
Totaal inkomen	10	40	145	381	723	1 900

Voor mensen zonder wettige verblijfsvergunning zijn de inkomensdistributies zeer verschillend naargelang de meting (tabel 6.11.). De som van de bronnen geeft duidelijk een lagere waarde dan de directe vraag. Dit verschil wordt vooral duidelijk bij de analyse van de kwartielgrenzen. Als we afgaan op de meting aan de hand van de som van de inkomsten uit alle bronnen, zien we dat minstens 25% van de respondenten beweert uit geen enkele bron een inkomen te hebben. Voor de helft van de respondenten is dit bovendien lager dan 70 euro per maand. Wanneer direct naar het totale gezinsinkomen wordt gevraagd blijkt niemand zonder inkomen te zijn en het mediaan inkomen is meer dan dubbel zo groot (145 euro). Het verschil in gemiddeld inkomen tussen de twee metingen bedraagt 91 euro.

Evenals bij de dak- en thuislozenpopulatie verduidelijkt de grote concentratie van respondenten in de laagste inkomens dit beeld (figuur 6.3). Maar ook de spreiding naar boven is groter met de directe vraag. Zo heeft 25% minstens 723 euro per maand met de meting aan de hand van de directe vraag, terwijl dit slechts 410 euro is als we de meting verrichten door de som van de inkomensbronnen te maken.

Tabel 6.12 Percentage van het inkomen dat wordt verkregen uit arbeid, uitkeringen, transfers en andere bronnen

	Arbeid	Uitkeringen	Transfers	Andere bronnen
Dak- en thuislozen	7,9	85,0	4,7	2,4
PZWW	30,0	29,4	31,0	3,5

Bij dak- en thuislozen is 85% van het inkomen afkomstig uit uitkeringen (tabel 6.12). De variabiliteit door het al dan niet vernoemen van andere bronnen is daardoor relatief klein. Bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning zijn de inkomensaandelen uit arbeid, uitkeringen en transfers ongeveer evenredig verdeeld (telkens ongeveer 30%). De inkomsten uit arbeid en transfers zullen hoogstwaarschijnlijk meer fluctueren. Hierdoor is de discrepantie tussen de twee meetmethoden potentieel groter. Daarenboven zal deze doelgroep geneigd zijn om zijn inkomen uit arbeid (zwartwerk) te verzwijgen, terwijl het wel kan worden weerpiegeld in het totale gezinsinkomen.

3.2 Arbeid en loon

38 dak- en thuisloze respondenten en 33 mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning beweren te werken. Hoewel heel weinig respondenten weigerden op de vragen over arbeid en loon te antwoorden, was er bij het interviewteam een algemeen gevoel dat de antwoorden op deze vragen niet altijd met de werkelijkheid strookten. Aan de hand van de vergelijking tussen de antwoorden op de vraag naar betaalde arbeid en deze naar een inkomen uit arbeid, kunnen we hier wat meer inzicht in krijgen. Theoretisch gezien moeten respondenten die beweren betaalde arbeid uit te voeren (IC12) ook aangeven een gezinsinkomen te hebben uit arbeid (HE55). Een gezinsinkomen hebben uit arbeid zonder zelf te werken kan indien het een ander gezinslid is dat een inkomen uit arbeid heeft. Indien het gaat om een éénpersoonshuishouden moeten beide antwoorden dan weer overeenkomen. Tabel 6.13 vat deze consistenties en inconsistenties tussen de antwoorden op deze twee vragen samen.

Tabel 6.13 Consistentie en inconsistentie tussen 'een inkomen uit arbeid' (HE56) en 'het uitvoeren van betaalde arbeid' (IC12)

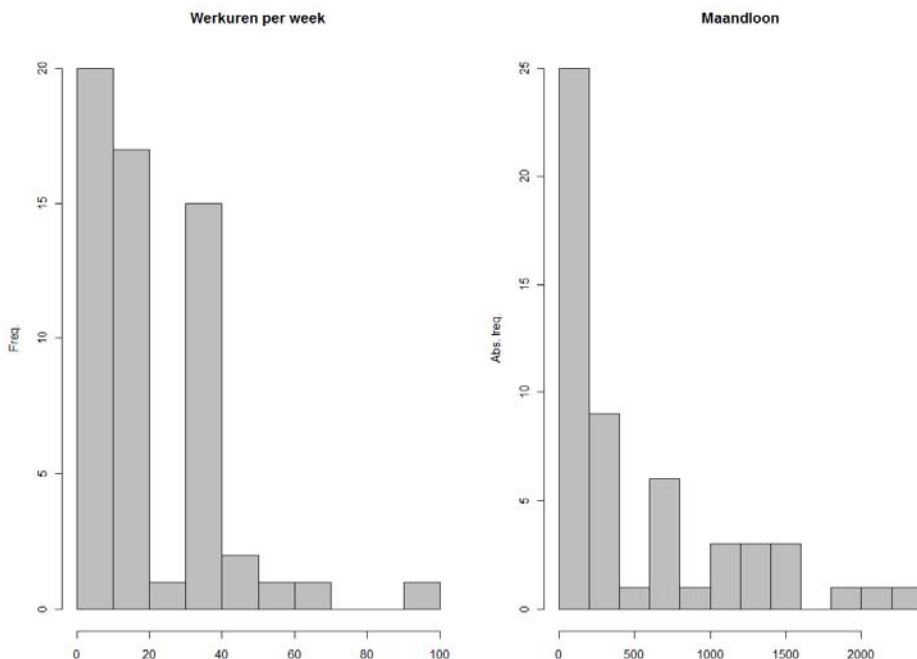
Inkomen uit arbeid/loon	Dak- en thuislozen		PZVV	
	Ja	Nee	Ja	Nee
Ja (enkel alleenstaande respondenten)	27	12	22	15
Nee (alle huishoudens)	6	223	2	110

Van de alleenstaande dak- en thuisloze respondenten geven er 12 aan dat ze een inkomen hebben uit werk, maar niet werken. Bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning zijn dat er 15. Bij de respectievelijk 27 en 22 respondenten komen de antwoorden op deze 2 vragen overeen.

Van de respondenten uit de doelgroep van dak- en thuislozen die beweerden geen inkomen te hebben uit arbeid, zijn er 6 die wel positief antwoordden op de vraag naar het uitvoeren van betaalde arbeid. Dit is het geval voor 2 van de 135 mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning zonder inkomen uit arbeid.

In totaal vonden we dus 18 inconsistente antwoorden bij dak- en thuislozen en 17 bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Slechts in een paar van deze gevallen is er een vermoeden van onderrapportering van het gezinsinkomen uit arbeid.

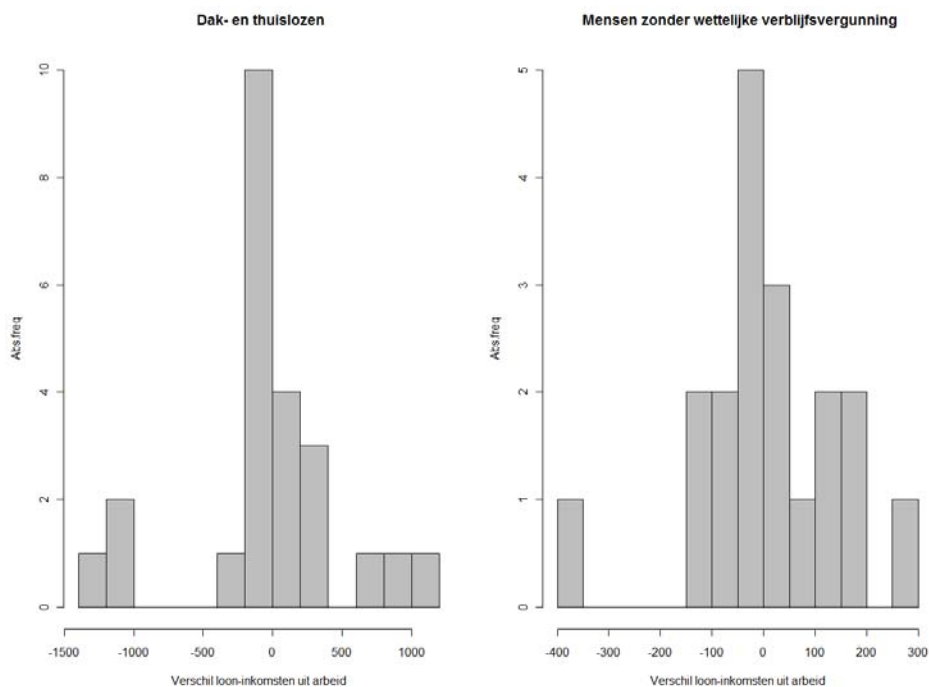
Voor de respondenten die op beide metingen antwoordden, kunnen we nagaan of de grootteorde van de inkomsten overeenkomt. Voor we deze oefening maken, analyseren we eerst de verdeling van het loon uit arbeid afzonderlijk. Het loon kon gerapporteerd worden per uur, dag, week of per maand (IC16). Om het maandloon te kennen, werd daarom eveneens naar het aantal werkuren per week gevraagd (IC15). Figuur 6.4 geeft de verdeling weer van het aantal werkuren per week en van het maandloon. We zien dat het voornamelijk over voltijds werk gaat. Dit laat een onderrapportering van occasioneel en deeltijds werk vermoeden, zoals we reeds opmerkten in hoofdstuk 5. Bovendien merken we enkele zeer hoge waarden op (meer dan 50 uren per week).

Figuur 6.4 Aantal werkuren per week en het nettomaandloon van werkende dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Bij de verdeling van de berekende nettomaandlonen zien we dat die bij de meeste respondenten zeer laag liggen, maar dat er eveneens enkele waarden boven de 2 000 euro zijn. Bovendien zijn twee respondenten niet in de verdeling opgenomen omdat zij een nettomaandloon boven de 4 000 euro hadden. Deze extreme waarden zijn te wijten aan een zeer hoog aantal gerapporteerde werkuren (zie figuur 6.4) of een extreem hoog uurloon. Zes respondenten (drie dak- en thuislozen en evenveel mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning) met een maandloon boven de 2 000 euro worden uitgesloten uit de vergelijking tussen het gezinsinkomen uit arbeid gerapporteerd in HE56 en de berekende lonen uit arbeid.

Figuur 6.5 geeft de absolute afwijking weer tussen deze metingen voor de 27 alleenstaande dak- en thuislozen en de 22 mensen zonder wettige verblijfsvergunning waarvoor we over de antwoorden op beide vragen beschikken. Voor de zes hierboven besproken outliers was het verschil groter dan 3 000 euro. Deze respondenten zijn ook niet opgenomen in de verdere analyse.

Figuur 6.5 Absoluut verschil tussen het gerapporteerde loon uit arbeid en het gerapporteerde gezinsinkomen uit arbeid voor alleenstaande respondenten

We zien dat voor 14 van de 22 dak- en thuislozen de afwijking minder dan 200 euro is. Voor 6 is het verschil echter hoger dan 600 euro. Bij de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning blijft het verschil beneden de 100 euro per maand voor 11 van de 19 respondenten. Voor beide doelgroepen ligt het berekende loon meestal lager dan het gerapporteerde gezinsinkomen uit arbeid.

4. Respondenten die buiten de doelgroep vallen

Bij de aanvang van de interviews werd er bewust niet expliciet gepeild of de respondenten wel degelijk dak- of thuisloos waren of zonder wettelijke verblijfsvergunning in het land verbleven. Deze onderwerpen liggen uiteraard zeer gevoelig bij de doelgroepen en worden daarom best vermeden aan het begin van het interview.

Bij gebrek aan vragen om de doelgroepen te identificeren, moesten interviewers afgaan op de situationele informatie waarover zij beschikten (iemand in een opvangcentrum voor daklozen is waarschijnlijk dakloos) en op informatie van hulporganisaties en straathoekwerkers of - bij de sneeuwbalmethode - die van andere respondenten. Het afbakenen van de doelgroep 'mensen zonder verblijfsvergunning' was problematischer dan de afbakening van dak- en thuislozen. Ter-

wijl dak- en thuisloosheid een zekere vorm van 'zichtbaarheid' hebben, is dat niet het geval voor het feit of men al dan niet een verblijfsvergunning op zak heeft. Bovendien bestaat er een veelheid aan min of meer preciaire verblijfsstatuten die de grens minder duidelijk maakt voor bemiddelende instellingen die interviewers moeten oriënteren.

Hoewel bij het begin van de bevraging vragen over de woonsituatie of verblijfsvergunningen vermeden werden, kwamen deze wel terug in de loop van het interview. De antwoorden hierop laten ons toe post facto na te gaan in hoeverre we de doelgroepen hebben bereikt.

Zo zien we dat onder de dak- en thuislozen er elf respondenten zijn die beweren in een woning te verblijven. Als we kijken naar het type woning blijkt dat zij ofwel in een gemeubelde of een ongemeubelde flat of in een huis wonen. Acht van hen waren echter kosteloze inwoners; zij zijn hoogst waarschijnlijk daklozen met een tijdelijk onderkomen bij familie of vrienden en behoren dus tot de doelgroep. Drie beweerden echter huur te betalen of eigenaar te zijn. Deze laatste drie respondenten behoren hoogst waarschijnlijk niet tot de doelgroep. Zij worden van de verdere analyse uitgesloten.

In de module over biografische gegevens van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning werd gepolst naar vroegere en huidige pogingen voor het verkrijgen van een vergunning via gezinshereniging (IE52), een asielaanvraag (IE56) of regularisering (IE60). Ook werd gevraagd naar het bezit van een tijdelijke verblijfsvergunning (IE63 en IE64). We vonden dat voor twee respondenten de procedure voor gezinshereniging en voor één respondent de asielprocedure was afgerond met een positief resultaat. Deze respondenten behoren niet tot de doelgroep en worden dan ook van de verdere analyse uitgesloten. Nog 55 andere respondenten hebben een tijdelijke verblijfsvergunning, bijvoorbeeld omdat ze in een procedure voor gezinshereniging of een asielprocedure zitten. In principe behoren deze respondenten niet tot de doelgroep van de bevraging, maar omwille van het beperkte aantal respondenten uit deze doelgroep behouden we hen in de steekproef.

5. Besluit

In dit hoofdstuk maakten we een analyse van de kwaliteit van de verzamelde data. In de eerste plaats deden we dit door een algemene evaluatie van de interviews door het interviewerteam. Hieruit konden we besluiten:

- dat er bij de respondenten een zeker wantrouwen bestond dat in grote mate wegebde tijdens de bevraging;
- dat de capaciteit, de motivatie en de concentratie bij de overgrote meerderheid voldoende was;

- dat antwoorden over het algemeen duidelijk en volledig waren.

In de tweede plaats keken we naar het aantal ontbrekende antwoorden op enkele sleutelvariabelen van de enquête. Hieruit bleek:

- dat de non-respons algemeen laag is;
- dat er op de vragen naar huishoudinkomen een aanzienlijk aantal ontbrekende antwoorden voorkomen. Wanneer men naar de inkomensbronnen vraagt van dak- en thuislozen is de non-respons groter dan wanneer men op directe wijze naar het totale gezinsinkomen vraagt. De non-respons betreft vooral de vraag naar uitkeringen – en heeft daardoor het grootste effect bij dak- en thuislozen, die hiervan het sterkst afhankelijk zijn. Bij mensen zonder wettelijke verblijfspapieren was de non-respons het grootst bij de directe vraag naar het maandelijks gezinsinkomen;
- dat er binnen de groep dak- en thuislozen geen differentiële non-respons vastgesteld werd, noch naar geslacht, noch naar woonsituatie. Bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning concentreren ontbrekende antwoorden zich vooral bij vrouwen en daklozen.

In de derde plaats keken we naar de consistentie van de antwoorden:

- rekening houdend met onregelmatigheden in de verdelingen van de variabelen, moeten synthetische beschrijvende statistieken, en vooral gemiddelden en correlaties met omzichtigheid worden geïnterpreteerd;
- de vraag naar het totale gezinsinkomen levert in het algemeen hogere antwoorden op dan de som van de deelinkomens. Het verschil tussen beide is het grootst in de laagste inkomenscategorie;
- het verschil tussen het totale gezinsinkomen en de som van de deelinkomens is ook groter bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning dan bij de dak- en thuislozen. Dit geldt zowel bij de laagste inkomens als aan de rechterzijde van de inkomensverdeling;
- het aantal respondenten met betaalde arbeid is erg laag ten opzichte van het aantal met een gezinsinkomen uit arbeid.

In de vierde plaats keken we naar de discrepantie tussen de steekproef en de doelgroepen van de enquête:

- drie respondenten die werden geïdentificeerd als dak- of thuislozen, ‘verbleven’ in een woning waarvan ze huurder of eigenaar waren. Deze respondenten werden uit de steekproef verwijderd;
- drie respondenten die werden geïdentificeerd als mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning beweerden over een permanente verblijfsvergunning te beschikken. Zij werden uit de steekproef verwijderd;
- 55 respondenten hadden naar eigen zeggen een tijdelijke verblijfsvergunning. Deze werden *niet* uit de steekproef verwijderd om het effectief groot genoeg te houden. Het is overigens aannemelijk dat deze tijdelijke verblijfsvergunning verstreken is.

HOOFDSTUK 7

De leefomstandigheden van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Inzicht krijgen in de leefomstandigheden en achtergrond van deze groepen was één van de voornaamste doelen van dit onderzoek. In dit hoofdstuk maken we een profielschets van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning zoals die uit de bevraging naar voor komt.

Laat het echter duidelijk zijn dat het hier slechts gaat om een 'schets' van de leefomstandigheden van deze bevolkingsgroepen – een gedetailleerde analyse van de gegevens gaat het kader van dit rapport te buiten. Bovendien moeten we in gedachten houden dat we via quota hebben getracht een zo breed mogelijk deel van de doelpopulaties te bereiken, maar dat we niet beschikken over een onvertekende steekproef. We onthouden ons dan ook van uitspraken over het significantieniveau van statistische metingen. Deze metingen moeten beschouwd worden als louter tentatief.

In sectie 1 beschrijven we de dak- en thuislozen in onze studie naar demografisch profiel, woonsituatie, inkomen, arbeidsmarktparticipatie, onderwijsprofiel en gezondheidsprofiel. In sectie 2 bespreken we deze eigenschappen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. We maken, waar mogelijk, het onderscheid tussen mannen en vrouwen.

1. Een profielschets van de leefomstandigheden van dak- en thuislozen

1.1 Het demografische profiel van dak- en thuislozen in de steekproef

In onze steekproef hadden we 61% mannen en 39% vrouwen. Het aandeel vrouwen in onze steekproef lag boven de waarde die we verwachtten op basis van materiaal uit andere bronnen (cf. hoofdstuk 5). Dit doet vermoeden dat vrouwen in onze studie mogelijk wat oververtegenwoordigd zijn.

Tabel 7.1 De leeftijd van dak- en thuislozen in de steekproef

	Min.	25ste percentiel	Mediaan	Gemid- delde	75ste percentiel	Max.
Mannen	18	29	41	39,84	48	80
Vrouwen	18	27	38	37,53	46	66
Totaal	18	28	39	38,95	47	80

De mannen in de steekproef hadden een leeftijd tussen 18 en 80 jaar, met een gemiddelde leeftijd van bijna 40. De helft van hen was echter tussen de 29 en de 48 jaar. De leeftijd van de vrouwen lag tussen 18 en 66 jaar. De helft was tussen 27 en 66 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 37,5 jaar.

Tabel 7.2 Huishoudsamenstelling van dak- en thuislozen in de steekproef

	Alleenstaand	2 personen	3 personen	Meer dan 3 personen
Mannen	86,3	5,3	0,6	7,8
Vrouwen	58,8	25,2	9,3	6,7
Totaal	78,9	13,1	2,5	5,5

De overgrote meerderheid van de respondenten was alleenstaand. Dit is zowel voor mannen als voor vrouwen het geval, maar het aandeel is aanzienlijk groter bij mannen dan bij vrouwen (86,3% bij mannen tegenover 58,8% bij vrouwen. Tweepersoonshuishoudens komen dan weer zelden voor bij mannen (5,3%) terwijl een kwart van de vrouwen met twee leeft. De rest (8% van de totale steekproef) leeft in een huishouden met meerdere personen. Dit is het geval voor 16% van de vrouwen en 8,4% van de mannen.

In totaal hebben 14,9% van de respondenten kinderen die leven in hetzelfde huishouden. Bij mannen blijft dit beperkt tot ongeveer 4%, maar bij vrouwen loopt dit percentage op tot 31,7%! Met andere woorden, de meeste niet alleenstaande vrouwen leven samen met hun kinderen.

1.2 De woonsituatie van dak- en thuislozen in de steekproef

De meeste respondenten werden gecontacteerd in een instelling (bijna 83%), terwijl we enkele personen aantreffen die als kosteloze inwoners in een woning over-

nachtten, en bijna 15% die op straat leefden.¹⁰ De contacten met vrouwen concentreren zich meer dan die van mannen in een instelling. We willen er de lezer op wijzen dat deze verdeling in grote mate het resultaat is van de contactnameprocedure die gebeurde via instellingen en dus *niet* kan beschouwd worden als representatief voor de doelgroep.

Tabel 7.3 De woonsituatie van dak- en thuislozen in de steekproef

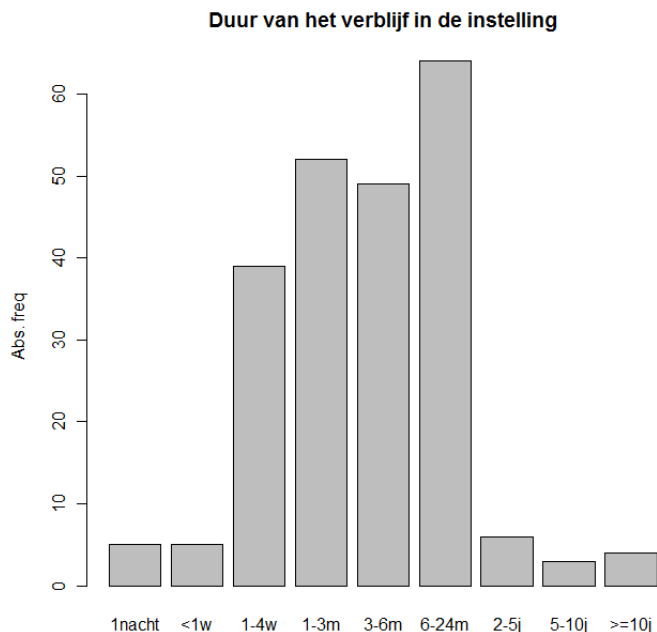
	Instelling	Woning	Op straat
Mannen	78,5	4,0	19,6
Vrouwen	89,7	0,5	10,8
Totaal	82,9	3,2	14,8

Figuur 7.1 toont aan dat de meeste respondenten in een instelling er al tussen drie maanden en twee jaar verblijven. Eén derde verblijft er al langer dan zes maanden. De meesten overnachten er dagelijks (88,1%) en 9,2% logeert vier tot zes keer per week in de instelling. We merken echter op dat het aandeel respondenten dat permanent in een instelling verblijft, waarschijnlijk overschat is aangezien deze mensen gemakkelijker bereikbaar zijn dan mensen die slechts occasioneel in een instelling verblijven.¹¹ Culhane en Metraux (2008) suggereren dat de overgrote meerderheid (tot 4/5) van de daklozen snel uit deze situatie ontsnapt en er niet meer naar terugkeert.

Het overgrote deel van de dak- en thuislozen (85%) betaalt voor de overnachting, waarbij voor 80% dit bedrag minder dan 27 euro bedraagt. Ook werkt of klust zo'n 30% van de respondenten naar eigen zeggen in ruil voor een overnachting, al dan niet vrijwillig.

¹⁰ In de bevraging werd de mogelijkheid gegeven naast de gedefinieerde woonsituaties ('in een instelling', 'in een woning' of 'op straat') ook een 'andere' woonsituatie op te geven. Wanneer deze optie werd gegeven ging het altijd om een tijdelijk onderdak in een pand of een andere beschutte plaats ofwel bij vrienden. Zij werden ondergebracht in de categorie 'woning' of 'op straat'.

¹¹ Dit heeft te maken met de zogenaamde 'stock sampling' benadering. Stel dat alle enquêtes in een instelling op één willekeurige dag in een jaar plaatsvinden, en dat alle aanwezige gasten aangesproken worden: wie het ganse jaar door in de instelling verblijft heeft 365 kansen op 365 om in de steekproef te zitten, terwijl wie er slechts één dag verblijft slechts 1 kans op 365 heeft.

Figuur 7.1 Duur van het verblijf in een instelling voor dak- en thuislozen

De woonsituatie van daklozen buiten instellingen varieert sterk.¹² Tabel 7.4 geeft aan dat ongeveer een derde in een verlaten pand verblijft, een derde op straat, onder een brug of in het park en een derde occasioneel bij vrienden of familie. De rest vindt een toevluchtsoord in kelders, parkings, inkomhallen, metro's, stations of winkelcentra. Deze slaappleaatsen zijn relatief stabiel. Ongeveer 20% verblijft al minstens 1 jaar op dezelfde plaats en bijna 60% minstens een maand.

Tabel 7.4 Slaappleaats van vorige nacht van daklozen

Slaappleaatsen	Percentage	
Kelder, zolder, parking	5	(8,3)
Inkom van een gebouw	2	(3,3)
Verlaten pand	15	(25,0)
Metro, station, winkelcentrum	8	(13,3)
Op straat, onder een brug, park	16	(26,6)
Andere (meestal bij vrienden of familie)	14	(23,3)

¹² Om het effectief te vergroten analyseren we de woonsituatie van de dakloze mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning samen met deze van andere daklozen.

Tabel 7.5 geeft aan dat slechts iets meer dan de helft van deze daklozen toegang heeft tot drinkbaar water, en nog minder een warme drank kan verkrijgen. Voor de helft behoort een toilet tot de voorzieningen, terwijl minder dan een derde toegang heeft tot een wasgelegenheid.

Tabel 7.5 Toegang tot basisvoorzieningen van daklozen

Voorzieningen	Toegang
Drinkbaar water	53
Warme drank	35
WC	50
Wasgelegenheid of douche	31

Als we hen vroegen waarom ze niet of zelden gebruik maken van een opvangcentrum, werd een gebrek aan plaats door 26% van de respondenten als reden aangehaald, 18% vond een instelling te duur en 16% had slechte ervaringen. Anderen haalden aan dat het reglement hen niet zinde, dieren niet toegelaten waren of dat ze liever op straat leefden dan in een instelling. Deze laatste redenen vonden we echter niet terug bij dakloze mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. 'Andere redenen', waaronder conflicten of angst voor een uitzetting uit het land, werden ook vaak opgegeven (33%).¹³

1.3 Het inkomen van dak- en thuislozen

Figuur 7.2 geeft de verdeling van het totale gezinsinkomen weer.¹⁴ We zien dat deze verdeling een bimodale vorm heeft met een concentratie van respondenten met een heel laag maandelijks inkomen onder de 200 euro en een concentratie van respondenten met een inkomen tussen de 800 en 1 000 euro. Het deel van de bevolking met een inkomen hoger dan 1 000 euro inkomen is beperkt: de helft van de respondenten heeft een inkomen onder 790 euro per maand en meer dan 3/4de lager dan 1 000 euro (tabel 7.6).

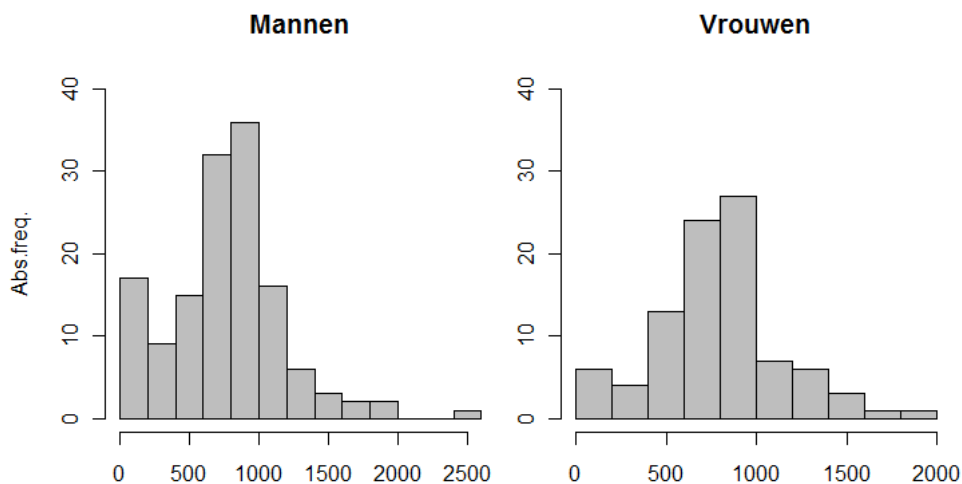
¹³ De respondent kan verschillende redenen aanhalen.

¹⁴ We baseren onze analyse op de vraag naar het totale gezinsinkomen vorige maand. We toonden in hoofdstuk 6 aan dat deze vraag minder ontbrekende antwoorden bevatte en in een hoger gemiddeld inkomen resulteerde dan het inkomen gemeten aan de hand van de som van de inkomens uit verschillende bronnen.

Figuur 7.2 Inkomensverdeling van dak- en thuislozen

Figuur 7.3 toont aan dat de inkomensverdeling van vrouwen en mannen algemeen sterk met elkaar overeenstemt. Toch situeren vrouwen zich minder dan mannen in de extreem lage inkomenscategorie en ook de grens voor de 25% laagste inkomens ligt aanzienlijk hoger bij vrouwen dan bij mannen (632 euro ten opzichte van 495 euro) (tabel 7.6).

Figuur 7.3 Inkomensverdeling van dak- en thuislozen, naar geslacht

Figuur 7.4 geeft de samenstelling van het gezinsinkomen weer. Deze analyse is gebaseerd op de vraag naar het inkomen uit verschillende bronnen en beperkt zich tot dat deel van de respondenten dat aangeeft een inkomen te hebben uit minstens één van de vermelde bronnen.¹⁵ Van donker naar licht geven de staafjes het aandeel van het inkomen uit arbeid, uitkeringen, transfers¹⁶ en andere door de respondent te vermelden bronnen aan. We analyseren deze bijdragen afhankelijk van het inkomensniveau van de respondent.

Tabel 7.6 Inkomensverdeling bij dak- en thuislozen, naar geslacht

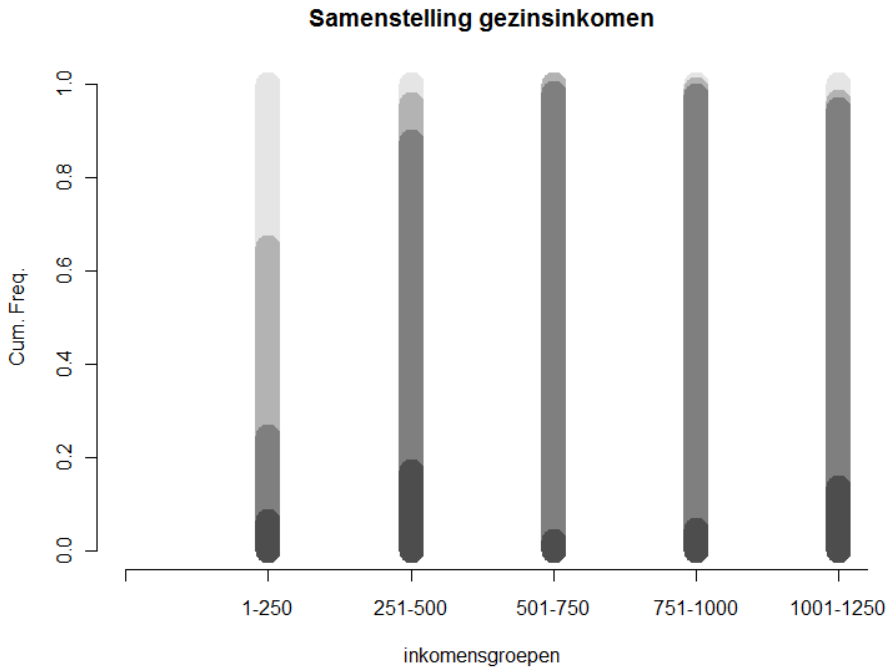
	Min.	1ste kwadrant	Mediaan	Gemiddelde	3de kwadrant	Max.
Mannen	10	495	785	785,3	999	2 500
Vrouwen	4	632	797	826,5	998	1 900
Totaal	4	590	790	801,7	999	2 500

Slechts een klein gedeelte van het inkomen komt uit arbeid. Enkel voor de hoogste inkomenscategorieën (vanaf 1 251 euro) ligt dit aandeel boven de 20%. Voor alle inkomenscategorieën, behalve de laagste, vormen uitkeringen het overgrote deel van het inkomen. Voor de middenste categorieën tussen 500 en 1 250 euro, vormen uitkeringen praktisch het totale gezinsinkomen. Transfers en andere bronnen

¹⁵ Enkel respondenten die antwoord gaven op de vraag naar *alle* bronnen werden in de analyse opgenomen.

¹⁶ Transfers zijn hier gedefinieerd als financiële overdrachten vanwege familie of vrienden.

spelen een grote rol bij de laagste categorie. Andere inkomsten vinden we echter ook terug in de hoogste.

Figuur 7.4 Samenstelling van het gezinsinkomen van dak- en thuislozen

Er is duidelijk een verband tussen de hoogte van het inkomen en de samenstelling ervan. De groep van respondenten met een extreem laag inkomen (minder dan 250 euro per maand) kan zeer weinig beroep doen op uitkeringen en tracht aan zijn levensbehoeften te voldoen door middel van een combinatie van (zeer kleine) inkomensbronnen. De groepen in het midden van de verdeling (500-1 000 euro per maand) rekenen bijna volledig op uitkeringen. De hoogste inkomensgroep vult deze uitkeringen aan met inkomsten uit arbeid en andere bronnen.

1.4 De arbeidsmarktparticipatie van dak- en thuislozen in de steekproef

Eén op vijf mannen en één op twintig vrouwen verricht betaalde arbeid.¹⁷ Ongeveer een derde van deze werkenden heeft een gewoon contract van bepaalde of onbepaalde duur, ongeveer een derde een stageopleiding met behoud van uitkering, werk in het kader van artikel 60 of een banenplan. Nog een derde heeft een

¹⁷ Dit percentage is ongetwijfeld onderschat, zoals de vergelijking tussen de individuele arbeidsparticipatie en het gezinsinkomen uit arbeid uit hoofdstuk 6 liet uitschijnen.

job in de informele economie ('zwartwerk'). Voor meer dan de helft van de werkkenden gaat het slechts om deeltijds werk. Het maandelijkse mediaan inkomen bedraagt 400 euro, terwijl een vierde van de respondenten zelfs minder dan 120 euro per maand verdienen. Bovendien kwam het bij 18% wel eens voor dat het loon niet werd uitbetaald.

Van de respondenten die niet werken zijn meer dan de helft langer dan twee jaar werkloos. Anderzijds is slechts 10% minder dan zes maanden werkloos.

1.5 Het onderwijsniveau van dak- en thuislozen in de steekproef

Het onderwijsniveau van de meeste daklozen ligt erg laag, maar er is grote gelijkheid tussen beide geslachten. Zo'n 25% van de mannen en 31% van de vrouwen hebben geen diploma of enkel een diploma lager onderwijs. Nog eens 45% van de mannen hebben een diploma lager secundair onderwijs. Dit is het geval voor 39% van de vrouwen. Met andere woorden, ongeveer 70% van de dak- en thuislozen (mannen *en* vrouwen) verlieten het onderwijs zonder diploma hoger secundair onderwijs. Anderzijds valt het ook op dat 9% van de mannen en 6% van de vrouwen een diploma hoger onderwijs hebben.

Tabel 7.7 Onderwijsniveau van dak- en thuislozen, naar geslacht

	Geen diploma	Lager onderwijs	Lager Secundair	Hoger Secundair	Hoger onderwijs
Mannen	11	14	45	21	9
Vrouwen	9	23	39	23	6
Totaal	10	17	43	22	8

Gemiddeld gingen zowel mannen en vrouwen dan ook naar school tot ze bijna 18 werden. De minst geschoolden verlieten de schoolbanken in hun 10de levensjaar en een kwart deed dat toen ze 16 waren - vrouwen nog een jaartje vroeger.

Tabel 7.8 Leeftijd bij het beëindigen van het voltijds onderwijs bij dak- en thuislozen, naar geslacht

	Min.	1ste kwadrant	Mediaan	Gemiddelde	3de kwadrant	Max.
Mannen	10	16	18	17,98	19	32
Vrouwen	12	15	17	17,07	18	25
Totaal	10	16	18	17,63	19	32

1.6 De gezondheid van dak- en thuislozen in de steekproef

Tabel 7.9 geeft een idee van de algemene gezondheidstoestand van dak- en thuislozen. Bijna 21% van de mannen beschouwt zijn algemene gezondheidstoestand als slecht tot zeer slecht. Bovendien heeft 31,7% een handicap of is langdurig ziek. Meer dan 35% voelde zich de laatste 6 maanden om gezondheidsredenen beperkt in zijn dagelijkse activiteiten.

Het gezondheidsprofiel van de vrouwen lijkt nog slechter dan dat van mannen. Ongeveer 28% schat haar gezondheidstoestand slecht tot zeer slecht in, en 46,2% is gehandicapt of langdurig ziek. Een groot deel (43,2%) heeft zich de laatste zes maanden door gezondheidsproblemen beperkt gevoeld in de dagelijkse activiteiten.

Tabel 7.9 Algemene gezondheid van dak- en thuislozen, naar geslacht

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Algemene slechte tot zeer slechte gezondheid	20,9	28,3	23,8
Gehandicapt of langdurig ziek	31,7	46,2	37,2
Beperkt of erg beperkt in de dagelijkse activiteiten	35,7	43,2	38,7

Tabel 7.10 analyseert enkele veel voorkomende gezondheidsproblemen. Een aanzienlijk deel van de bevolking (29,5% van de mannen en 26,6% van de vrouwen) slaapt slechts vijf uur per nacht of zelfs minder. Velen rapporteren bovendien frequente of zeer frequente slaapproblemen. Dit is het geval voor 39% van de mannen en meer dan de helft van de vrouwen. Nervositeit en eenzaamheid komen eveneens vaak tot zeer vaak voor bij respectievelijk 40% en 45% van de mannen. Bij vrouwen zijn beide problemen frequent tot zeer frequent bij 55% van de vrouwen.

Kortom, een groot deel van de dak- en thuislozen kampen met slaap- en nervositeitproblemen en een gevoel van eenzaamheid die hun gezondheidstoestand kunnen ondermijnen. Deze lijken sterker te worden aangevoeld door vrouwen dan door mannen.

Tabel 7.10 Specifieke gezondheidsproblemen bij dak- en thuislozen, naar geslacht

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Slaapt minder dan 6 uur	29,5	26,6	28,2
Vaak of zeer vaak slaapproblemen	39,2	51,4	44,8
Vaak of zeer vaak nerveus of gespannen	40,4	55,1	46,1
Vaak of zeer vaak eenzaam	45,2	55,1	49,1

Tabel 7.11 analyseert het gebruik van slaapmiddelen, overmatige alcoholconsumptie en het gebruik van verdovende middelen. Een vijfde van zowel de mannen als de vrouwen gebruikt vaak tot zeer vaak slaapmiddelen. Overmatig alcoholgebruik komt voor bij 24,3% van de mannen en 3,8% van de vrouwen. Verdovende middelen worden zelden gebruikt door vrouwen (2,8%) en door 13,6% van de mannen.

Tabel 7.11 Gebruik van slaapmiddelen, alcohol en verdovende middelen bij dak- en thuislozen, naar geslacht

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Vaak tot zeer vaak gebruik van slaapmiddelen	21,5	20,5	21,1
Drie of meer glazen alcohol per dag	24,3	3,8	16,4
Vaak tot zeer vaak gebruik van verdovende middelen	13,6	2,8	9,4

2. Een profielschets van de leefomstandigheden van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

2.1 Het demografische profiel van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef

In de steekproef van mensen zonder wettige verblijfsvergunning zijn er slechts 15% vrouwen. Dit aandeel lag beneden de verwachte waarde (cf. hoofdstuk 5), waardoor we kunnen vermoeden dat er een ondervertegenwoordiging is van vrouwen. Het kleine effectief laat dan ook in de meeste analyses niet toe de leefomstandigheden te onderscheiden naar geslacht.

Tabel 7.12 De leeftijd van mensen zonder wettige verblijfsvergunning in de steekproef

	Min.	1ste kwadrant	Mediaan	Gemiddelde	3de kwadrant	Max.
Mannen	18	29	35	35,53	40	66
Vrouwen	19	25	30	32,64	38	53
Totaal	18	29	35	35,10	40	66

De mannen in de steekproef hebben een leeftijd tussen 18 en 66 jaar, met een gemiddelde leeftijd van bijna 36. De variabiliteit in de leeftijd is vrij beperkt aangezien de helft van de mannelijke respondenten tussen de 29 en de 40 jaar is. De vrouwen in de steekproef zijn beduidend jonger. De mediaanleeftijd ligt op

30 jaar, en de helft van de respondenten hebben een leeftijd tussen 25 en 38 jaar. De oudste respondente is slechts 53 jaar.

Tabel 7.13 Huishoudsamenstelling van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef, naar geslacht

	Alleenstaand	2 personen	3 personen	Meer dan 3 personen
Mannen	80,6	5,5	3,4	10,5
Vrouwen	32,0	8,0	20,0	40,0
Totaal	73,5	5,8	5,8	14,9

Meer dan 73% van de respondenten zijn alleenstaanden, in bijna 6% van de gevallen gaat het om tweepersoonshuishoudens en in 20,7% om huishoudens met minstens drie personen (tabel 7.13). Tussen mannen en vrouwen is er echter een aanzienlijk verschil.

De overgrote meerderheid van de mannelijke respondenten is alleenstaand (meer dan 80%). Tweepersoonshuishoudens komen dan weer zelden voor bij mannen (5,5%). De rest (bijna 14%) leeft in een huishouden met meerdere personen. Vrouwen leven in de meeste gevallen met een gezin van minstens drie personen (60%), terwijl slechts 32% alleenstaand is. We zien dan ook dat meer dan de helft van de vrouwen met hun kinderen wonen, terwijl dit slechts het geval is voor iets meer dan 13% van de mannen.

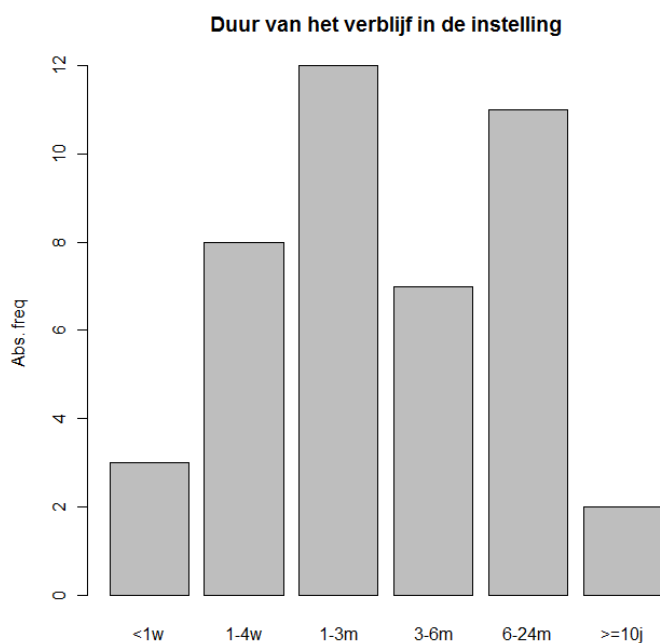
2.2 Woonsituatie van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef

Tabel 7.14 geeft aan dat ongeveer de helft van de respondenten (51,7%) een woning heeft. Ongeveer 27% verblijft in een instelling en de rest (24%) leeft op straat of in een andere woonsituatie (meestal een zeer tijdelijk logement bij familie of vrienden). Deze laatste twee woonsituaties komen echter enkel voor bij mannen. Vrouwen verblijven meestal in een woning (64%) en in mindere mate (36%) in een instelling. Van de mannen woont slechts de helft in een woning en ook het aandeel dat in een instelling verblijft is kleiner (26,6%). We herinneren er de lezer aan dat deze verdeling in grote mate het resultaat is van de contactnameprocedure waarin de instellingen een belangrijke rol speelden. Tabel 7.14 kan dus enkel beschouwd worden als een indicatie van de woonsituatie van de doelgroep, maar zeker niet als een onvertekend beeld ervan.

Tabel 7.14 De woonsituatie van dak- en thuislozen in de steekproef, in %

	Instelling	Woning	Op straat	Andere
Mannen	26,2	49,6	17,2	6,8
Vrouwen	36,0	64,0	0,0	0,0
Totaal	27,6	51,7	17,2	6,8

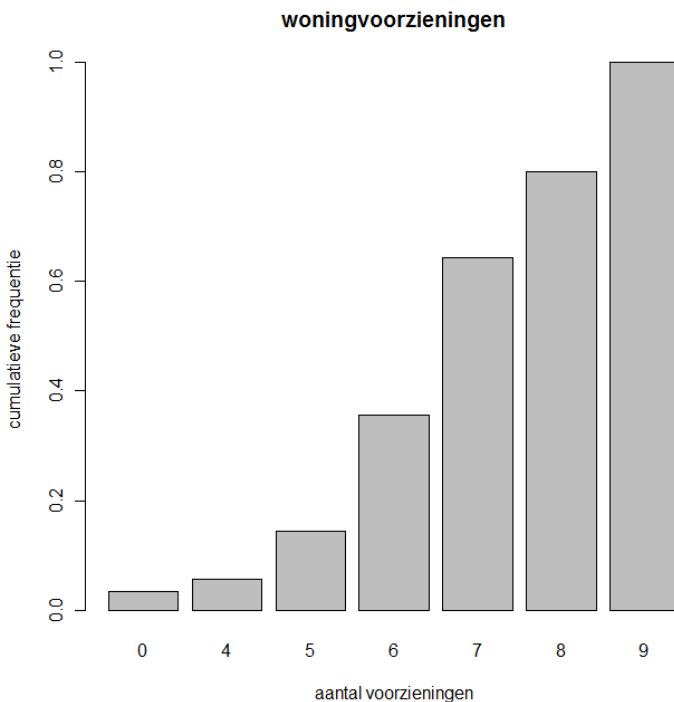
In de rest van deze sectie gaan we dieper in op de kenmerken van elk van de woonsituaties. Door het kleine aantal vrouwen in de steekproef is het niet mogelijk hierin een onderscheid te maken naar geslacht. De situatie van daklozen werd, omwille van het kleine effectief, in paragraaf 7.1.2 besproken, zonder onderscheid te maken tussen mensen met of zonder wettige verblijfspapieren.

Figuur 7.5 Duur van het verblijf in een instelling van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Figuur 7.5 toont aan dat de duur van het verblijf in een instelling erg variabel is. Voor ongeveer de helft is het verblijf langer dan drie maanden, maar een verblijf van langer dan twee jaar vormt toch een uitzondering. Een verblijf in een instelling kan dus van eerder transitoire aard zijn (na de aankomst in België), maar de situatie kan ook aanslepen als de verblijfsvergunning die verandering kan bren-

gen, op zich laat wachten. Meer dan 83% verblijft elke nacht in het opvangcentrum, de rest tussen de vier en zes keer per week. De overgrote meerderheid (80,4%) betaalt *niet* voor de overnachting. De anderen betalen bijna allen minder dan 9 euro per nacht. Ongeveer 35% werkt of klust in ruil voor de overnachting.

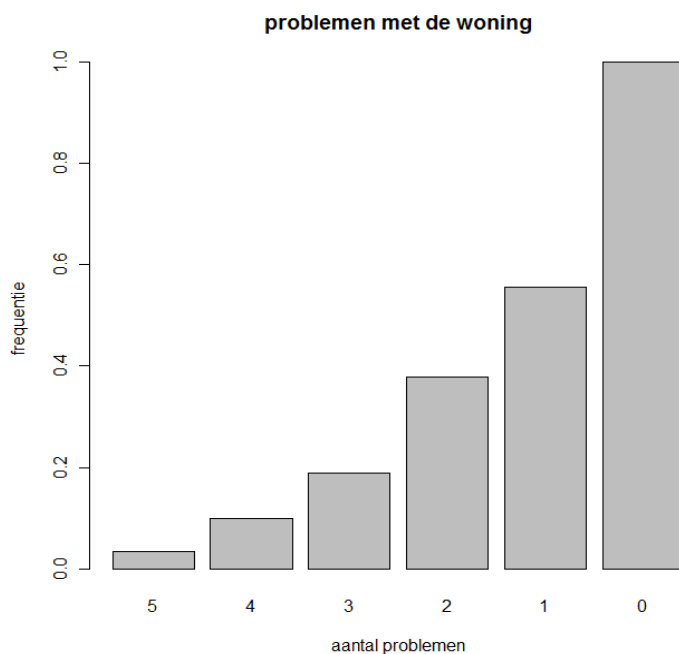
Mensen die in een woning verblijven betrekken meestal een gemeubelde studio (65%), en 20% woont in een appartement met meerdere kamers, al dan niet gemeubeld. De overigen wonen in een huis. Voor niet alleenstaande personen is deze woning meestal erg klein: elke kamer moet gedeeld worden met gemiddeld iets meer dan twee personen.

Figuur 7.6 Cumulatieve relatieve frequentie van het aantal basisvoorzieningen in de woning van mensen zonder wettelijke verblijfsgunning

Figuur 7.6 geeft weer dat slechts 20% van de respondenten in een woning leeft waarin alle basisvoorzieningen voorhanden zijn. Deze basisvoorzieningen betreffen bad of douche, toilet met doorspoeling in de woning zelf, een fornuis, verwarming, centrale verwarming, stromend water, warm stromend water, matras (zonder bed), bed. Ongeveer 40% mist minstens drie van de negen basisvoorzieningen. Bovendien heeft meer dan de helft van de respondenten minstens één ernstig probleem met zijn woning; voor bijna veertig zijn dat er minstens twee

(figuur 7.7). Ernstige problemen zijn een lekkend dak, vochtige muur of vloer, rottend raamwerk, een te kleine woning of een te donkere woning.

Figuur 7.7 Cumulatieve relatieve frequentie van het aantal problemen met de woning van mensen zonder wettige verblijfspapieren

De huurprijs, al dan niet met bijkomende kosten, ligt tussen 30 euro en 600 euro per maand. Gemiddeld betalen mensen zonder wettige verblijfsvergunning 312 euro per maand. Voor 60% gaat het om de totale woonkost. De anderen hebben extra woonkosten.¹⁸ Ongeveer 43% beweert de huur en bijkomende kosten moeilijk of zeer moeilijk te kunnen betalen.

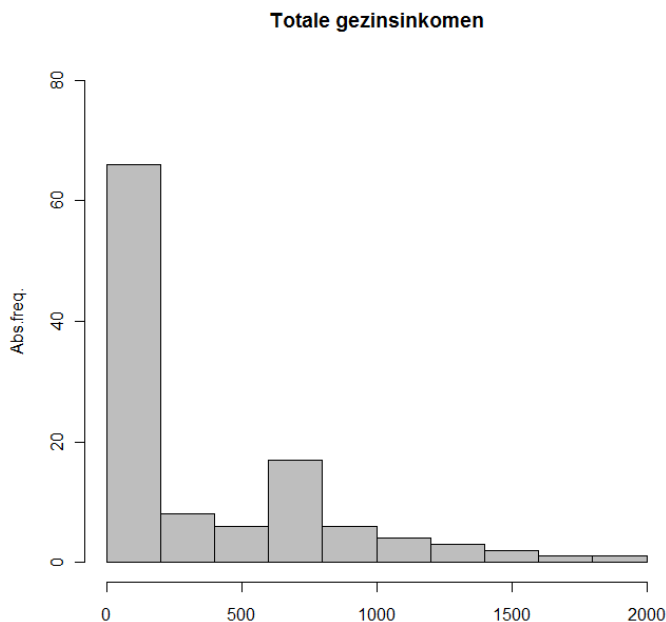
In vele gevallen is de woning slechts tijdelijk: een kwart van de respondenten is minstens één keer verhuisd tijdens de laatste 6 maanden en 12% deed dit meer dan eens.

2.3 Het inkomen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Figuur 7.8 toont aan dat het inkomen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning bijzonder laag ligt. Het modale inkomen ligt onder de 200 euro per

¹⁸ Water, elektriciteit, gas, stookolie, steenkool, onderhoud gemeenschappelijke delen, kleine herstellingen, verzekeringen, ophalen van vuilnis.

maand. Bij de helft van de respondenten ligt dit zelfs lager dan 145 euro (tabel 7.15). Driekwart heeft een inkomen van minder dan 723 euro.¹⁹

Figuur 7.8 Inkomensverdeling bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Tabel 7.15 Inkomensverdeling bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

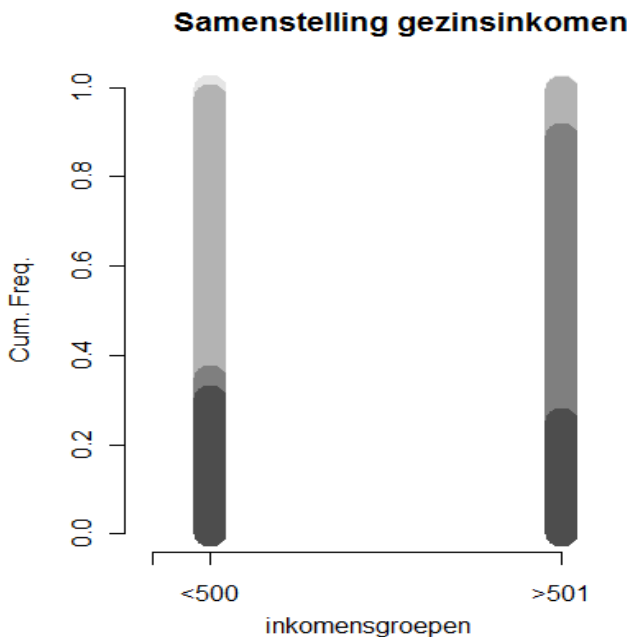
Min.	1ste kwadrant	Mediaan	Gemiddelde	3de kwadrant	Max.
10	40	145	381,6	723	1 900

Figuur 7.9 geeft de samenstelling van het gezinsinkomen weer. Deze analyse is gebaseerd op de vraag naar het inkomen uit verschillende bronnen en beperkt zich tot dat deel van de respondenten dat aangeeft een inkomen te hebben uit minstens één van de vermelde bronnen.²⁰ Bovendien hebben we ook de respondenten met een tijdelijke verblijfsvergunning uit de steekproef verwijderd, omdat hun aanwezigheid in de steekproef het aandeel van uitkeringen en ook dat van werk zou kunnen overschatten. Mensen zonder papieren hebben uiteraard per-

¹⁹ De analyse is gebaseerd op de directe vraag naar het gezinsinkomen. Gezien het geringe aantal vrouwen in de groep is een analyse volgens geslacht niet mogelijk.

²⁰ Enkel respondenten die antwoord gaven op de vraag naar *alle* bronnen werden in de analyse opgenomen.

soonlijk geen recht op een uitkering, terwijl sommige personen met een tijdelijke verblijfsvergunning dat wel hebben. Maar het is mogelijk dat een persoon zonder wettige verblijfsvergunning samenwoont met een andere persoon die wel wettig in België verblijft en die bijvoorbeeld een uitkering of een arbeidsinkomen trekt. Van donker naar licht geven de staafjes het aandeel van het inkomen uit arbeid, uitkeringen, transfers en andere door de respondent te vermelden bronnen aan.

Figuur 7.9 Samenstelling van het gezinsinkomen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

We observeren dat bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning met een gezinsinkomen lager dan 500 euro, inkomens uit arbeid en transfers een belangrijke bijdrage leveren. Bij respondenten met een inkomen hoger dan 500 euro spelen uitkeringen de belangrijkste rol, aangevuld vooral door transfers en door arbeid.

2.4 De arbeidsmarktparticipatie van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef

20,2% van de mensen zonder wettige verblijfsvergunning werken. Slechts twee respondenten hebben een gewoon contract van bepaalde of onbepaalde duur. De rest heeft een job in de informele economie ('zwartwerk'). Voor driekwart van de

respondenten gaat het slechts om deeltijds werk. Het mediaan maandelijks loon bedraagt 200 euro en drie kwart van de respondenten moet het met minder dan 400 euro stellen. Bovendien kwam het bij 30% wel eens voor dat het loon niet werd uitbetaald.²¹

Van de respondenten die niet werken is ongeveer 12% al langer dan tien jaar zonder werk en meer dan de helft langer dan twee jaar werkloos. Slechts 14% is minder dan zes maanden werkloos.

2.5 Het onderwijsniveau van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef

Tabel 7.16 geeft aan dat het onderwijsniveau van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning relatief laag ligt, maar dat dit niet voor de hele groep het geval is. Ongeveer 31% van de respondenten heeft geen diploma of enkel een diploma lager onderwijs. Nog eens bijna 30% heeft enkel een diploma lager secundair onderwijs. Met andere woorden, ongeveer 60% van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning verlieten de schoolbanken zonder diploma hoger secundair onderwijs. Anderzijds heeft ook een aanzienlijk aandeel (16,5%) een diploma hoger onderwijs op zak. Uiteraard betekent dit nog niet dat deze diploma's in België erkend zijn.

Tabel 7.16 Onderwijsniveau van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, in %

Geen diploma	Lager onderwijs	Lager secundair	Hoger secundair	Hoger onderwijs
18,9	12,4	29,4	22,8	16,5

Gemiddeld gingen mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning naar school tot hun 18de levensjaar, maar één vierde ging naar school tot na zijn 21ste (tabel 7.17).

Tabel 7.17 Leeftijd van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning bij het beëindigen van het voltijds onderwijs

Min.	1ste kwadrant	Mediaan	Gemiddelde	3de kwadrant	Max.
8	16	18	18,87	21	67

²¹ Respondenten met tijdelijke verblijfspapieren werden uit de analyse verwijderd omdat zij de resultaten vertekenden.

2.6 De gezondheid van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning in de steekproef

Tabel 7.18 beschrijft de algemene gezondheidstoestand van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. 37% vindt dat hij in het algemeen een slechte tot zeer slechte gezondheid heeft en 27% heeft een handicap of is langdurig ziek. Meer dan 23% voelde zich de laatste zes maanden om gezondheidsredenen beperkt in zijn dagelijkse activiteiten.

Tabel 7.18 Algemene gezondheid van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Indicator	Percentage
Algemene slechte tot zeer slechte gezondheid	37,1
Gehandicapt of langdurig ziek	27,3
Beperkt of erg beperkt in de dagelijkse activiteiten	23,2

Tabel 7.19 geeft de frequentie van enkele veel voorkomende gezondheidsproblemen weer. Een aanzienlijk deel van de bevraagde groep (27%) slaapt slechts 5 uur per nacht of zelfs minder. Bijna 40% rapporteert ook frequente of zeer frequente slaapproblemen. Nervositeit en eenzaamheid komen eveneens vaak tot zeer vaak voor bij respectievelijk 58,2% en 56,3% van de respondenten.

Tabel 7.19 Specifieke gezondheidsproblemen bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning

Indicator	Percentage
Slaapt minder dan 6 uur	27,0
Vaak of zeer vaak slaapproblemen	39,3
Vaak of zeer vaak nerveus of gespannen	58,2
Vaak of zeer vaak eenzaam	56,3

Tabel 7.20 analyseert het gebruik van slaapmiddelen, overmatige alcoholconsumptie en het gebruik van verdovende middelen. Ongeveer 14% van de respondenten gebruikt slaapmiddelen, 7,4% drinkt meer dan drie glazen alcohol per dag en slechts 2,1% gebruikt vaak verdovende middelen.

Tabel 7.20 Gebruik van slaapmiddelen, alcohol en verdovende middelen bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Indicator	Percentage
Vaak tot zeer vaak gebruik van slaapmiddelen	14,1
Drie of meer glazen alcohol per dag	7,4
Vaak tot zeer vaak gebruik van verdovende middelen	2,1

Ten slotte biedt de bevraging inzicht in het gebruik van het systeem van dringende medische zorgverlening voor mensen zonder wettelijke verblijfspapieren. Meer dan de helft van de respondenten (53%) stelde het systeem te kennen. Bijna 74% van de respondenten die het systeem kenden, had er ook effectief van gebruik gemaakt. Ongeveer 60% was hierover tevreden tot zeer tevreden.

3. Besluit

In dit hoofdstuk stelden we een eerste profielschets op met daarbij enkele elementen over de leefomstandigheden van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Het gaat nog niet om een grondige analyse van de enquête: die zou best in vervolgonderzoek gebeuren. Onze analyse geeft alvast een eerste inzicht in hun woonsituatie, inkomen, arbeidsmarktparticipatie, onderwijsniveau en gezondheid. We kunnen besluiten dat er overeenkomsten zijn tussen beide doelgroepen, maar dat er ook aanzienlijke verschillen zijn.

Inzake *woonsituatie* kunnen we besluiten:

- een aanzienlijk deel van de mensen zonder verblijfsvergunning hebben een woning, maar zij zijn ook vaak thuis- of dakloos;
- de woning van mensen zonder verblijfsvergunning is vaak te klein, niet voorzien van de basisvoorzieningen en vertoont ernstige gebreken;
- mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning betalen doorgaans niets of zeer weinig voor hun verblijf in een instelling (wellicht omdat iemand anders voor hen betaalt), terwijl dit wel het geval is voor andere thuislozen;
- daklozen hebben heel vaak geen toegang tot de meest levensnoodzakelijke basisvoorzieningen, zoals drinkwater, toilet of wasgelegenheid.

Qua *inkomen* zijn de bevindingen als volgt samen te vatten:

- er bestaat een zekere variabiliteit in het inkomen van dak- en thuislozen, maar zelden overschrijdt het 1 000 euro per maand. Er is een concentratie van een inkomen lager dan 200 euro als geen beroep wordt gedaan op uitkeringen en tussen 500 en 1 000 euro indien men kan rekenen op een uitkering.
- er bestaat weinig variabiliteit in het inkomen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, dat zich voor de helft concentreert onder 145 euro per

maand. Een uitkering van een gezinslid verhoogt het inkomen aanzienlijk. Het inkomen is samengesteld uit arbeid, uitkeringen en transfers.

Op het gebied van *arbeidsparticipatie* kunnen we besluiten dat:

- bijna één vijfde van de mannelijke dak- en thuislozen en van alle mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning werkt;
- twee derden van de werkende dak- en thuislozen hebben een formeel arbeidscontract. Mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning hebben enkel toegang tot de informele sector. Lonen liggen erg laag en het gebeurt bovendien dat deze niet worden uitbetaald.

Op gebied van *onderwijs* valt het volgende op:

- ongeveer 70% van de dak- en thuislozen en 60% van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning heeft geen diploma hoger secundair onderwijs.

Op het vlak van *gezondheid* stellen we vast:

- een vierde van de dak- en thuislozen en meer dan een derde van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning schatten hun algemene gezondheidstoestand slecht tot zeer slecht in. Als de zelfinschatting hier even 'optimistisch' is als die met betrekking tot bestaanszekerheid, moet dit als een onderschatting beschouwd worden;
- slaapproblemen, nervositeit en eenzaamheid zijn problemen die vaak voorkomen in beide groepen;
- overmatig gebruik van slaapmiddelen (21,1%), alcohol (16,4%) en narcotica (9,4%) komt nogal frequent voor bij de dak- en thuislozenbevolking (vooral bij mannen). Deze problemen stellen zich in veel beperktere mate bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning.

HOOFDSTUK 8

Een vergelijking tussen EU-SILC en SILC-CUT

Naast het verwerven van inzicht in de leefomstandigheden van dak- en thuislozen en bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, was het de expliciete bedoeling van het SILC-CUT project data te verzamelen ter aanvulling van de EU-SILC enquête, jaarlijks uitgevoerd bij de Belgische bevolking. We herinneren er de lezer aan dat deze twee doelgroepen per definitie zijn uitgesloten uit de EU-SILC enquête doordat zij ofwel niet in het rijksregister terug te vinden zijn, ofwel niet op hun domicilie wonen.

In dit hoofdstuk maken we een vergelijking tussen geselecteerde indicatoren van sociale uitsluiting gebaseerd op de data van de EU-SILC enquête en de resultaten voor deze zelfde indicatoren uit de SILC-CUT bevraging bij dak- en thuislozen en bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning. Waar mogelijk maken we een onderscheid tussen de totale bevolking bevraagd in de EU-SILC en deze met een verhoogd armoederisico. Op deze manier wordt duidelijk in hoeverre de leefomstandigheden van onze doelgroepen effectief verschillen van deze van andere armen. Als basis voor deze vergelijking gebruiken we de EU-SILC data van 2008. We beperken ons tot (enkele) indicatoren uit het Nationaal Actieplan voor de Bestrijding van Armoede en Sociale uitsluiting (2008).²²

²² Met dank aan de heer P. Lusyne van ADSEI voor het berekenen van specifieke parameters op basis van EU-SILC. De keuze van het vergelijkingsjaar is overigens niet zo belangrijk, omdat de meeste armoedeindicatoren erg stabiel zijn over de jaren heen. Enkel voor de armoededrempel zelf in de SILC-CUT data werden recentere EU-SILC gegevens als referentie gebruikt (EU-SILC 2009, inkomen 2008). Gezien de relatieve prijsstabiliteit tussen 2008 en de periode van enquêteering (voorjaar 2010) bleek het weinig zinvol om correcties voor inflatie toe te passen.

1. Financiële armoede

In 2008 lag het gezinsinkomen van 14,7% van de totale Belgische bevolking onder de armoederisicogrens.²³ Bijna 1 op 7 individuen in België loopt dus een risico op financiële armoede. Voor dak- en thuislozen loopt dit percentage op tot 71,8% en voor mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning is het 95,6%!

De percentages van de bevolking met een inkomen lager dan 40%, 50% en 70% van het mediaan equivalent inkomen, geven een indruk van de ernst van de armoede. We zien dat 1 op 13 individuen (7,5% van de bevolking) met minder dan de helft van het mediaan equivalent inkomen moet rondkomen en 3,2% met minder dan 40% hiervan. Van de dak- en thuislozenpopulatie vinden we 58,4% onder de 50% mediaan equivalente inkomensgrens, en 18,10% heeft minder dan 40% ervan. Mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning bevinden zich in 9 op de 10 gevallen onder de 50% mediaan equivalente inkomensgrens en nog meer dan 76% onder de 40% grens.

Een andere veel gebruikte indicator is de relatieve mediane armoedekloof. De totale bevolking met een armoederisico heeft een inkomen dat gemiddeld 17,2% lager is dan de armoederisicogrens. Bij dak- en thuislozen is dit gemiddeld 38,9% lager, en bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning 72,1% lager.²⁴

²³ Het armoederisico is één van de belangrijkste indicatoren voor de levensomstandigheden in België. Het is het percentage van de bevolking met een inkomen lager dan 60% van het mediaan equivalent inkomen. Het equivalente inkomen wordt berekend door het totale gezinsinkomen te delen door het aantal gezinsleden, waarbij het gezinshoofd waarde 1 krijgt, alle andere leden met een leeftijd boven 14 jaar een waarde 0,5 en kinderen onder de 15 jaar een waarde 0,3. Zo houdt men rekening met de behoeftverschillen qua leeftijd en de schaalvoordelen van het gezinsleven. Het mediaan equivalent inkomen is het inkomen dat de inkomensverdeling in twee gelijke delen splitst.

²⁴ De relatieve mediane armoedekloof wordt berekend als het verschil tussen het mediaan equivalent inkomen van de personen onder de armoederisicogrens en de armoederisicogrens, uitgedrukt als een percentage van de armoederisicogrens.

Tabel 8.1 Financiële armoede bij de Belgische bevolking, dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, in %

	EU-SILC 2008	SILC-CUT 2010	
	Totaal	Dak- en thuislozen	PZWV
Populatie met een inkomen lager dan 60% van het mediaan equivalent inkomen	14,7	71,8	95,6
Populatie met een inkomen lager dan 40% van het mediaan equivalent inkomen	3,2	31,1	76,6
Populatie met een inkomen lager dan 50% van het mediaan equivalent inkomen	7,5	58,4	90,3
Populatie met een inkomen lager dan 70% van het mediaan equivalent inkomen	23,8	85,2	99,9
Relatieve mediane armoedekloof (inkomenstekort t.o.v. de armoedegrens)	17,2	29,3	88,8
Moelijkheden of grote moeilijkheden om rond te komen	21,6	23,1	17,1

Opmerkelijk zijn de cijfers over de subjectieve armoede. Wanneer aan de Belgische bevolking wordt gevraagd of zij het zeer gemakkelijk, gemakkelijk, eerder moeilijk, moeilijk of zeer moeilijk hebben om maandelijks de eindjes aan elkaar te knopen, situeert 21,6% zich in de laatste drie categorieën. Bij dak- en thuislozen ligt dit, merkwaardig genoeg, nauwelijks hoger en bij mensen zonder wettige verblijfsvergunning is dit slechts 17%. Misschien proberen de respondenten hun armoede te verbergen, of hebben zij zich danig aangepast aan hun moeilijke leef-situatie?

2. Werk en armoede

In België, en ook in andere Europese landen, biedt werk een grote bescherming tegen armoede. Iets meer dan 12,3% van de Belgische bevolking tussen 18 en 59 jaar leeft echter in een huishouden zonder betaalde arbeid. Bij dak- en thuislozen loopt dit op tot 84%. Bij personen zonder wettelijke verblijfsvergunning is dat 30%.

Het armoederisico voor werkende mensen in België ligt erg laag (4,8%). Werkende dak- en thuislozen hebben echter een armoederisico van bijna 47%. Bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning is het armoederisico met of zonder werk quasi hetzelfde, aangezien werkenden nog steeds een armoederisico kennen van bijna 93%!

Tabel 8.2 Indicatoren met betrekking tot werk en armoede bij de Belgische bevolking, dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, in %

	EU-SILC 2008	SILC-CUT 2010	
	Totaal	Dak- en thuislozen	PZ WV
Mensen in een huishouden zonder werk	12,0	84,0	30,0
Armoederisico onder werkenden	4,8	46,8	92,8

3. Gezondheid

Ongeveer 26% van de bevolking beschouwt zijn of haar gezondheid als redelijk tot zeer slecht. Voor de bevolking met een verhoogd armoederisico loopt dit op tot bijna 43%. Bij dak- en thuislozen vonden we hetzelfde resultaat, en voor personen zonder wettelijke verblijfsvergunning lag dit percentage net iets lager (38,8%). Zoals we zagen in hoofdstuk 7, nemen deze cijfers niet weg dat de twee bestudeerde doelgroepen specifieke gezondheidsproblemen hebben.

Tabel 8.3 Gezondheid bij de Belgische bevolking, dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning, in %

	EU-SILC 2008		SILC-CUT 2010	
	Totaal	Armen	Dak- en thuislozen	PZ WV
Het percentage personen van 16 jaar en ouder dat zijn/haar gezondheid 'redelijk', 'slecht' of 'zeer slecht' inschat	26,1	42,9	43,0	38,8
Uitstel van gezondheidszorg (en) omwille van financiële redenen	0,5	1,5	10,5	15,6

De financiële toegankelijkheid van de gezondheidszorg wordt gemeten aan de hand van het percentage individuen dat leeft in een huishouden waar iemand gedurende de laatste 12 maanden de nodige zorg heeft uitgesteld omwille van financiële redenen. Dit was het geval voor slechts 0,5% van de totale Belgische bevolking en 1,5% bij de huishoudens met een verhoogd armoederisico. Bij dak- en thuislozen loopt dit percentage op tot 10,5% en bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning tot 15,6%.

4. Wonen

Een aanzienlijk deel van de Belgische bevolking (12,2%) geeft meer dan 40% van het maandelijks inkomen uit aan huur of de afbetaling van een lening. Dit is het geval voor 44% van de individuen onder de armoedegrens en ongeveer een derde van de mensen zonder wettelijke verblijfspapieren. Het zeer lage inkomen van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning en de relatief lage investering hiervan in de woning, resulteren in een zeer gebrekkig comfort. Zo heeft 18,3% een woning waar zelfs het elementaire basiscomfort, een bad of douche, een toilet met doorspoeling of warm stromend water, ontbreekt. Dit is slechts het geval voor 2,3% van de Belgische bevolking en 6,7% van individuen onder de armoedegrens.

Nog meer woningen van mensen zonder wettige verblijfsvergunning hebben structurele gebreken of zijn extreem klein: in 61% van de gevallen vertoont de woning ernstige gebreken en/of is er een gebrek aan voorzieningen en/of is ze te klein. Uit de EU-SILC blijkt dat dit ook zo is bij 8,7% van de Belgische bevolking en 19,5% van de individuen met een verhoogd armoederisico.

Tabel 8.4 Wooncomfort bij de Belgische bevolking en mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Wooncomfort	EU-SILC 2009		SILC-CUT 2010
	Totale bevolking	Onder de armoedegrens	PZWW
Percentage van de bevolking waarvoor de totale woonkost meer dan 40% van het maandelijks inkomen bedraagt ¹	12,2	44,0	32,8
Gebrekkig basiscomfort ²	2,3	6,7	18,3
Percentage van de bevolking dat leeft in een woning met een gebrek aan basiscomfort en/of gebrek aan ruimte en/of structurele gebreken ³	8,7	19,6	61,0

¹ Totale woonkost ('net of housing allowances') refereert naar de huur of de afbetaling van de lening na aftrek van fiscale voordelen.

² De indicator meet het percentage van de bevolking dat woont in een huis waar één van de drie volgende basiscomfortelementen ontbreekt:

- bad of douche;
- warm stromend water;
- toilet met waterspoeling in de woning zelf.

³ Percentage van de bevolking dat leeft in een woning met één of meerdere van volgende problemen:

- het ontbreken van één van volgende voorzieningen: bad of douche, warm stromend water, toilet met waterspoeling in de woning zelf, en/of;
- ten minste twee van volgende problemen: lekkend dak, geen adequate verwarming, vocht en schimmel, rottende ramen en deuren, en/of;
- onvoldoende ruimte, berekend als minder dan één kamer per gezinslid (toilet, badkamer, ... niet meegerekend).

De buurt van de woningen wordt door 20,9% van de personen in België als te lawaaierig beschouwd, door 16% als vervuild en 15,7% heeft last van misdaad of vandalisme. Rond woningen van mensen onder de armoedegrens komen deze problemen iets vaker voor, terwijl de percentages bij mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning oplopen tot respectievelijk 45,3%, 24,1% en 24,4%.

Tabel 8.5 De woonomgeving van de Belgische bevolking en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Omgevingsproblemen	EU-SILC 2009		SILC-CUT 2010
	Totale bevolking	Onder de armoedegrens	Totale bevolking
Lawaai	20,9	27,5	45,3
Vervuiling	16,0	20,0	24,1
Misdaad, vandalisme	15,7	19,7	24,4

5. Materiële deprivatie

Materiële deprivatie wordt gedefinieerd als het niet kunnen beschikken over een aantal goederen en diensten of het niet kunnen deelnemen aan bepaalde activiteiten die als noodzakelijk worden beschouwd. De index die hiervoor wordt gebruikt in de Interfederale Armoedebarmeter geeft aan dat 100% van de dak- en thuislozen en van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning materieel gedeprimeerd zijn.²⁵ Maar ook als we enkele specifieke items eruit nemen zien we dat de situatie van dak- en thuislozen en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning erg problematisch is. Zo kan meer dan 91% van de dak- en thuislozen en 97% van de mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning geen onverwachte uitgave doen ter waarde van 750 euro. Bij de totale bevolking ligt dit percentage op 24% en bij individuen met een inkomen onder de armoedegrens op iets minder dan 60%. Bovendien heeft 43% van de dak- en thuislozen en 37% van de mensen zonder

²⁵ Index voor materiele deprivatie: Het percentage personen dat leeft in een huishouden dat geconfronteerd wordt met tenminste drie van de negen onderstaande problemen, omwille van financiële redenen:

- het vermijden van schulden (huur, afbetalingen huurkoop);
- het zich niet kunnen permitteren om tenminste éénmaal per jaar een week vakantie te nemen, weg van huis;
- het zich niet kunnen permitteren van om de twee dagen een maaltijd met vlees/vis/kip;
- geen onvoorziene uitgave kunnen doen (ter waarde van het maandbedrag van de armoederisicogrens van het jaar voordien);
- de woning niet afdoende kunnen verwarmen;
- niet beschikken over een wasmachine;
- niet beschikken over een televisietoestel;
- niet beschikken over een telefoon;
- niet beschikken over een auto.

wettelijke verblijfsvergunning minstens één van de rekeningen voor basisbehoeften gedurende de afgelopen twaalf maanden niet kunnen betalen. Dit was het geval voor (slechts) 7% van de totale Belgische bevolking en voor 18,4% van de armen opgenomen in de EU-SILC enquête.

Tabel 8.6 Sociale integratie van de Belgische bevolking en van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning

Materiële deprivatie	EU-SILC 2009		SILC-CUT 2010	
	Totale bevolking	Onder de Armoedegrens	Dak- en thuislozen	PZ WV
Geen onvoorziene uitgave kunnen doen ter waarde van 750 euro	24,0	59,3	91,5	97,0
Achterstallige betalingen voor basisbehoeften*	7,0	18,4	43,0	37,0

* Het percentage van de huishoudens die gedurende de voorbije twaalf maanden één of meerdere van de volgende rekeningen niet (op tijd) kon betalen: huur of lening, elektriciteit, gas, water, gezondheidsuitgaven.

6. Besluit

In dit hoofdstuk werden de resultaten vergeleken tussen onze SILC-CUT enquête en de EU-SILC enquête van 2008 (laatst beschikbare golf op het moment van de verwerking) voor een aantal sleutelindicatoren van het Nationaal Actieplan 2008-2011 voor armoedebestrijding.

De belangrijkste indicator is uiteraard het armoederisico, dit is het percentage van de huishoudens dat beneden de armoederisicodrempel leeft. Voor de ganse Belgische bevolking bedroeg dit risico in 2008 14,7%. Het overeenstemmende risico onder dak- en thuislozen loopt op tot 71,8% en voor mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning is het 95,6. Zelfs bij een inkomensdrempel van 40% van het mediaaninkomen zitten nog één op drie dak- en thuislozen, en drie op vier mensen zonder wettelijk verblijf beneden die grens.

Ook op andere indicatoren blijken de twee doelgroepen van de SILC-CUT enquête beduidend slechter te presteren dan de rest van de bevolking. Dit geldt bijvoorbeeld voor het percentage personen dat medische zorgen moet uitstellen om financiële redenen, de financiële (over)last van huisvesting, de kwaliteit van de woning en woonomgeving, materiële deprivatie en schuldoverlast.

HOOFDSTUK 9

Algemeen besluit

Jaar na jaar publiceren de Belgische (en Europese) overheden cijfers over armoede en bestaansonzekerheid die gebaseerd zijn op de EU-SILC enquêtes. Zo blijkt het armoederisico in België anno 2008 14,7% te bedragen. De EU-SILC bevat ook allerlei andere gegevens die toelaten om de leefomstandigheden van huishoudens multidimensioneel te bestuderen. Ondanks de schat aan informatie die uit de EU-SILC kan worden geput, zijn er problemen met de data i.v.m. armoede, die te wijten zijn aan de moeilijke bereikbaarheid van armen in het algemeen.

Het opzet van dit onderzoek kan samengevat worden onder drie hoofdingen: (1) een identificatie van groepen die om diverse redenen niet opgenomen zijn in de EU-SILC, terwijl geweten is dat zij een relatief hoog armoederisico hebben; (2) een statistische analyse van de selectieve non-respons bij groepen die wel in de EU-SILC opgenomen zijn; en (c) een aanvullend onderzoek naar de leefomstandigheden van een paar ‘vergeten groepen armen’.

1. Bevolkingsgroepen met hoog armoederisico die niet in de EU-SILC enquêtes zijn opgenomen

Een eerste doel van dit onderzoek bestond erin na te gaan welke groepen met een verhoogd armoederisico *niet* in de EU-SILC zijn opgenomen. We somden een aantal groepen op en schetsten op basis van bestaande studies een beeld van hun armoederisico. Het gaat in de eerste plaats om groepen die buiten het steekproefkader van de EU-SILC vallen, met name:

- collectieve huishoudens (waaronder bejaarden in tehuizen, personen die in instellingen verblijven, gedetineerden, kloosterlingen). Met uitzondering van deze laatsten kunnen we wel stellen dat deze groepen een verhoogd armoederisico hebben;
- personen die niet in het rijksregister (of verwante registers) zijn opgenomen. Dit laatste geldt voor personen zonder wettige verblijfsvergunning, waarvan wel een (zeer) hoog armoederisico vermoed wordt maar waarvan het aantal niet bekend is.

Naast groepen die ‘per definitie’ buiten het steekproefkader vallen zijn er groepen die zelden of nooit op hun wettelijk domicilieadres verblijven, en die bijgevolg niet bereikt worden. Hier gaat het bijvoorbeeld om dak- en thuislozen, maar ook om campingbewoners en rondtrekkende bevolkingsgroepen.

Samen maken de bovenvermelde groepen 2 à 3% van de Belgische bevolking uit (210 000 à 320 000 personen). Vooral van mensen zonder wettelijke verblijfsvergunning lopen de schattingen sterk uiteen (van 30 000 tot 140 000). De impact van deze groepen op de ‘gecorrigeerde’ armoedekans in België is moeilijk te schatten, maar zou ergens tussen 0,6 en 1,7 procentpunt kunnen liggen. Behalve hun kwantitatief belang zijn sommige groepen echter ook van belang omwille van hun specifieke leefomstandigheden (bv. campingbewoners) of van hun extreme armoede (bv. daklozen of mensen zonder papieren).

2. Selectieve non-respons in de EU-SILC

Binnen de steekproef van huishoudens die wel door de EU-SILC enquêteurs worden bezocht, wordt vermoed dat arme huishoudens een hogere kans hebben om niet te antwoorden. Die non-respons kent verschillende niveaus:

- initiële non-respons (bij de eerste contactpoging) versus ‘attritie’ (non-respons bij een volgende golf in het kader van een panelenquête);
- niet-bereik (bv. doordat het adres niet klopt of dat de betrokkene niet op de contactpoging reageert), weigering, en afbreking van het interview;
- unit non-respons (een huishouden dat niet antwoordt) versus item non-respons (geen antwoord op bepaalde vragen).

Over de *initiële non-respons* is tot nog toe weinig geweten: ze bedroeg bij de eerste EU-SILC golf ongeveer 40%, waarvan iets meer dan de helft toe te schrijven is aan weigeringen. Noteer dat de term ‘initiële non-respons’ niet alleen slaat op de eerste golf van EU-SILC, maar ook op de 25% nieuwe huishoudens die elk jaar getrokken worden. De EU-SILC is immers een roterend panel, waarin jaarlijks 1/4de van de steekproef vernieuwd wordt.

Het vermoeden bestaat dat de non-responsgraad bij arme huishoudens hoger ligt, enerzijds omwille van taalbarrières bij allochtonen en anderzijds om redenen die analoog zijn met het attritie-probleem (cf. infra). Tot nog toe is de potentiële vertekening door initiële non-respons in de EU-SILC nog niet ten gronde bestudeerd. Ook al is daarvoor beperkte informatie voorhanden, toch lijkt het ons mogelijk en wenselijk om dit te doen. Men beschikt voor elk huishouden immers over (a) elementaire informatie uit het Rijksregister (leeftijd, geslacht, nationaliteit, beroep, burgerlijke staat, ...) en (b) het adres. Dit laatste kan gekoppeld worden aan socio-economische profielgegevens over de statistische sector (buurt) waarin dit adres gesitueerd is. Op die manier kan de selectiviteit in de non-respons reeds vrij goed in kaart gebracht worden.

De *attritie* konden we in detail analyseren omdat het hier gaat om huishoudens die in een bepaalde golf wel hebben meegewerkt, maar in een volgende golf om één of andere reden niet meer. Men beschikt dus over gedetailleerde informatie over deze huishoudens. We konden zelfs per oorzaak (niet-bereik, weigering of afbreking van het interview) de determinanten van non-respons bestuderen. Alhoewel financiële armoede als dusdanig geen significante invloed heeft op de diverse vormen van non-respons, blijkt wel dat het ontbreken van een arbeidsinkomen, een lage scholingsgraad van de ouders en het woonstatuut (huurder versus eigenaar) een duidelijk effect hebben. Daarbij komt dat arme huishoudens vaker verhuizen, wat het risico op niet-bereik verhoogt.

De focusgroepen met enquêteurs van ADSEI leren ons verder dat de non-respons niet zozeer te maken heeft met schaamte over het lage inkomen, maar wel met volgende factoren:

- het algemeen wantrouwen van laaggeschoolden;
- de complexiteit van de vragenlijst (paradoxaal genoeg: de vragen over het inkomen);
- het feit dat huurders vaker in appartementen of studio's wonen, waar de contactname via parlofoon vaker aanleiding geeft tot weigering dan bij face-to-face contact aan de voordeur.

De combinatie van statistische analyses met kwalitatieve informatie uit de focusgroepen kan bijdragen tot een betere preventieve en remediërende aanpak van de non-respons. Non-respons kan deels voorkomen worden (a) door vereenvoudiging van de vragenlijsten (bv. door respondenten die moeilijkheden ondervinden de mogelijkheid te bieden om bepaalde vragen over te slaan); (b) door verdere verfijning van de documentatie voor enquêteurs en betere training m.b.t. complexe materies (vooral i.v.m. inkomensbronnen); en (c) door ervaren enquêteurs in te schakelen bij de vorming van nieuwe collega's. Ervaren enquêteurs blijken een zekere bedrevenheid ontwikkeld te hebben om te anticiperen op non-respons, zowel in hun manier van contactname als in hun presentatiestijl en hun kennis over knelpunten in de vragen.

Voor zover selectieve non-respons en attritie toch voorkomen, kan er tot op zekere hoogte aan geredieerd worden door herweging van de observaties in de dataset. In hoofdstuk 3 werden de principes voor herweging kort besproken. Momenteel zijn in de EU-SILC datasets overigens gewichten geschat, maar de schattingsmethode kan nog substantieel verbeterd worden, onder andere door afzonderlijke schattingsmodellen voor initiële non-respons en voor attritie.

3. Aanvullend onderzoek bij verborgen groepen armen

Het gros van ons onderzoek had betrekking op een aanvullende bevraging bij twee geselecteerde bevolkingsgroepen die niet in het steekproefkader van de EU-

SILC zitten: dak- en thuislozen, en mensen zonder wettige verblijfsvergunning. Deze groepen werden uitgekozen omwille van hun grote onbekendheid, hun relatieve omvang en hun bijzonder hoge mate van deprivatie.

3.1 Methodiek

Aan de enquête ging een lange en zorgvuldige voorbereiding vooraf: na de literatuurstudie werd met hulporganisaties eerst overleg gepleegd over de opportuniteit van een survey. De inhoud en procedure werd in focusgroepen grondig doorgelicht. Een eerste pilootenquête werd uitgevoerd door medewerkers van het Steunpunt voor bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. De vragenlijst werd in verschillende ronden aangepast, en per doelgroep werden vragenmodules uitgewerkt i.v.m. specifieke aspecten van hun leefomstandigheden. Het enquêtebureau Ipsos, dat voor het veldwerk instond, zorgde voor een uitgelezen groep enquêteurs en werd continu bijgestaan door het onderzoeksteam.

Ondanks de resterende knelpunten kunnen we stellen dat methodiek van deze enquête haar nut heeft bewezen en model kan staan voor soortgelijke aanvullende bevragingen in de toekomst. De samenwerking tussen het onderzoeksteam en diensten uit de sociale sector lijkt ons een conditio sine qua non te zijn om de geviseerde doelgroepen effectief te bereiken. Daarbij moeten weliswaar offers gebracht worden i.v.m. het 'toevallige' karakter van de steekproeftrekking, en zelfs i.v.m. vooropgestelde steekproefquota. Een alternatieve benadering via de sneeuwbal-methode bleek slechts een beperkt rendement te hebben.

Wat het eigenlijke veldwerk betreft, leert onze ervaring, ondanks alle voorzorgen:

- dat de vragenlijsten best verder vereenvoudigd worden;
- dat bij de steekproeftrekking een evenwicht moet gezocht worden tussen wetenschappelijke criteria en praktische haalbaarheid;
- dat een goede interne communicatie binnen de meewerkende sociale organisaties vereist is om de contactname met de doelgroep optimaal te laten verlopen;
- dat mensen zonder wettige verblijfsvergunning bijzonder moeilijk bereikbaar zijn – deels door taalbarrières, en deels door hun angst om gevat te worden;
- dat de enquêteurs een goede handleiding moeten meekrijgen met betrekking tot de interpretatie van sleutelconcepten die in een context van extreme armoede soms een andere betekenis krijgen (huishouden, werk, onderwijsniveau, ...);
- dat de enquêteurs zelf ook psychologisch begeleid moeten worden om de confrontatie met extreme armoede goed aan te kunnen;
- dat maximaal moet geanticipeerd worden op vertalingsproblemen;
- dat voor een dergelijke bevraging voldoende tijd moet voorzien worden;
- ten slotte bleek de vergoeding van respondenten een heet hangijzer: best komt men op voorhand met de mediërende organisaties overeen of deze vergoeding

aan de organisatie of het individu wordt gegeven, en of ze in cash of in natura wordt voorzien. Maar in de eerste plaats moet er budgettaire ruimte zijn voor die vergoeding, en moet de bureaucratische rompslomp binnen redelijke perken blijven.

3.2 Resultaten

Hoofdstukken 7 en 8 vatten de eerste resultaten van de enquête samen. In de eerste plaats valt de ernst van de armoedesituatie in beide doelgroepen op. Niet alleen leeft de overgrote meerderheid beneden de armoedegrens (resp. 72% van de dak- en thuislozen en 96% van de mensen zonder wettige verblijfsvergunning - MZWV), maar bovendien leven de meesten er erg diep onder. Vooral bij de MZWV is het inkomen extreem laag. Beide doelgroepen vertonen dan ook materiële deprivatie-indices van 100%, en verzaken ondanks hun gezondheidsproblemen wel eens aan medische verzorging omwille van financiële redenen. Bij de daklozen zijn er specifieke indicaties van ontbering (geen toegang tot drinkbaar water, toilet of douche in hun verblijfplaats); bij de MZWV ligt de woonkwaliteit vaak beneden de minimale normen.

Eén op vijf mannelijke dak- en thuislozen, en één op vijf MZWV heeft in de voorbije maand gewerkt. Het feit dat de meesten desondanks beneden de armoedegrens leven wijst op het precaire karakter van dat werk: het gaat om interimwerk, deeltijds of tijdelijk werk, laag betaald en vaak ook zwartwerk - in sommige gevallen niet betaald of in natura vergoed. Werk is met andere woorden voor deze groepen geen uitweg uit de armoede.

24% van de dak- en thuislozen en 37% van de mensen in onwettig verblijf beoordelen hun eigen gezondheid als 'slecht' tot 'zeer slecht'. Opvallend zijn de psychische en nerveuze aandoeningen: slaaptekort, eenzaamheid, angst en verslaving. Een kwart van de daklozen kampt met overmatig alcoholverbruik, maar slaapproblemen wakkeren het gebruik van alcohol en slaapmiddelen aan. Zorgwekkend is ook dat nogal wat zieken geen dokter raadplegen omwille van financiële drempels. De ernstige risico's daarvan blijken onder andere uit het voorbeeld van een thuisloze persoon met diabetes die zich geen medische opvolging kan veroorloven.

3.3 Implicaties voor onderzoek en beleid

In de eerste plaats wijst onze enquête op het belang en op de haalbaarheid van specifieke aanvullingen op de EU-SILC enquête. Het feit dat dit gelukt is bij twee zeer moeilijk bereikbare doelgroepen wijst erop dat het ook bij andere doelgroepen zou moeten lukken, mits daartoe de nodige middelen en voorbereiding voorzien wordt.

Het lijkt ons wenselijk (a) dat dit soort enquêtes ook plaatsvindt bij de andere bevolkingsgroepen die in hoofdstuk 2 geïnventariseerd werden (personen in 'col-

lectieve huishoudens', campingbewoners, trekkende bevolking, ...); (b) dat die bevraging periodiek plaatsvindt (ook al is een jaarlijkse opvolging zoals in de EU-SILC wellicht niet haalbaar); en (c) dat de methodiek op EU-niveau gepropageerd wordt. Net zoals voor de armoede in het algemeen is het wenselijk dat de leefsituatie van deze verborgen groepen recurrent gemeten wordt (om evoluties te kunnen monitoren) en tussen landen vergeleken kan worden.

Specifieke onderzoeksprojecten om deze data verder te exploiteren zijn uiteraard evenzeer wenselijk. We wezen er al eerder op dat in het kader van dit rapport slechts de eerste analyse is gebeurd van de verzamelde gegevens.

Uiteraard verdienen ook de *beleidsimplicaties* van deze enquêtes de nodige aandacht. We denken met name aan volgende aspecten:

- er bestaan theoretisch voldoende regelingen om het leefloon toegankelijk te maken voor dak- en thuislozen. Het feit dat de meerderheid, zelfs onder de thuislozen die opgevangen worden in onthaalhuizen, ondanks alles beneden het leefloon leeft doet ernstige vragen rijzen omtrent de toepassing van de wetgeving terzake;
- dat MZWV beneden het leefloon leven was enigszins voorspelbaar, maar de intensiteit van hun armoede doet wel vragen rijzen naar een meer humane opvang;
- opvallend is het substantiële aantal vrouwen uit onze doelgroepen dat samenleeft met kinderen: 31,7% bij de dak- en thuislozen, en 52% bij de MZWV. De risico's op langdurige armoede bij deze kinderen zijn extreem hoog. Deze gezinnen verdienen bijgevolg hoogdringende opvang;
- niettegenstaande de precaire gezondheid van beide doelgroepen blijft een deel van hen buiten het bereik van gezondheidszorgen – ook al bestaan er urgentievoorzieningen. Het is wellicht wenselijk dat de gratis medische hulp voor deze groepen uitgebreid wordt;
- lokale overheden, OCMW's en de onthaalsector kunnen uit de enquêtegegevens lessen trekken om de leefomstandigheden voor daklozen te verbeteren. Een eerste stap kan al gezet worden door in de onmiddellijke omgeving van slaapplekken van daklozen ook basisvoorzieningen te verzekeren zoals drinkwater en sanitaire voorzieningen. Andere signalen betreffen de (on)toereikendheid van het aantal opvangplaatsen, kwaliteit van het onthaal in de crisisopvang, flexibele financiële regelingen, opvang voor dieren, ...

BIJLAGEN

Bijlage 1 / Gesprekshandleiding focusgroep 'Selectieve non-respons bij de EU-SILC bevraging: probleemstelling en mogelijke oplossingen'

1.1 Inleiding

De bedoeling van deze gesprekshandleiding is de deelnemers kort de voornaamste aspecten van deze focusgroepen toe te lichten. Ten eerste zullen we het eigen onderzoeksopzet en de belangrijkste verschillen in vergelijking met EU-SILC bespreken. Vervolgens gaan we kort in op de focusgroep zelf (wat is het, probleemstelling die behandeld zal worden, doelstelling). Tot slot geven we een overzicht van alle thema's die besproken zullen worden tijdens de focusgroep.

1.2 Situering

In 2006 werd het SILC-CUT onderzoek aangevat. Zoals de naam doet vermoeden, gaat het om een onderzoek in de lijn van de EU-SILC. Met andere woorden, het is een onderzoek naar de leefomstandigheden en huishoudbudgetten binnen bepaalde huishoudens. Er is echter een belangrijk verschil met de EU-SILC, een verschil dat zijn oorsprong vindt in een tekort van de EU-SILC enquête. Niet alle bevolkingsgroepen zijn opgenomen in het steekproefkader van EU-SILC - bijvoorbeeld collectieve huishoudens, dak- en thuislozen, mensen zonder papieren - waardoor zij evenmin deel uitmaken van het onderzoek. Bovendien onderzoeken we of arme gezinnen die wel in de steekproef zitten, ondervertegenwoordigd zijn omdat ze moeilijker bereikbaar zijn, moeilijker te overtuigen zijn om aan de enquête deel te nemen, of gewoon minder in staat zijn om op bepaalde belangrijke vragen te antwoorden.

Het SILC-CUT onderzoek bestaat dus enerzijds uit een analyse van de non-respons problematiek in de vorige golven van EU-SILC, en anderzijds uit een aanvullende enquête bij twee groepen van (vermoedelijk) arme huishoudens, namelijk dak- en thuislozen en mensen zonder papieren.

1.3 Probleemstelling en doelstelling focusgroep

Een focusgroep is een gestructureerde discussie onder een kleine groep van stakeholders, begeleid door een gespreksleider. Tijdens een focusgroep wordt een gestructureerde discussie van een interactieve groep in een tolerante, geruimtelijke omgeving geobserveerd. Een focusgroep kan dus gezien worden als een combinatie van een gericht interview en een discussiegroep.

De reden om de SILC-enquêteurs te selecteren als stakeholders is eenvoudig. Zij hebben immers ervaring in het contacteren en overtuigen van respondenten tot

deelname aan onderzoek en de afname van enquêtes, in een onderzoeksopzet dat gelijkaardig is aan het onderzoeksproject SILC-CUT. Dit maakt hun ervaringen bijzonder waardevol.

De probleemstelling die dient besproken te worden tijdens de focusgroep: *welke oplossingen kunnen aangewend worden ter bestrijding van selectieve non-respons (bij kansarme huishoudens)*. We trachten een antwoord te formuleren op deze vraag door te peilen naar de ervaringen van de SILC-enquêteurs op het vlak van selectieve non-respons en de inperking daarvan.

De doelstelling van de focusgroepen is om, aanvullend op de methodologische analyses en op de resultaten van onze eigen pilootenquête, een antwoord te kunnen formuleren op de probleemstelling. De uiteindelijke doelstelling is de interviewertraining en de ondersteuning tijdens onze feitelijke bevraging te optimaliseren.

1.4 Opzet focusgroep

Voor beide focusgroepen wordt een maximum van twee uur uitgetrokken. Heel belangrijk is dat deze focusgroep in geen geval wordt gebruikt ter evaluatie van het geleverde werk van de SILC-enquêteurs. We zijn geïnteresseerd in hun ervaringen en goede of foute antwoorden bestaan dus niet. Om het ongedwongen karakter van deze focusgroep te bevorderen, zal de vertrouwelijkheid van de informatie ook gegarandeerd worden. Dit geldt in het bijzonder voor de rapportering - die vereist is in het kader van ons eigen onderzoeksproject.

Hieronder geven we een overzicht van het algemene verloop van de focusgroep. We vragen de deelnemers dit eens te overlopen. Een schriftelijke voorbereiding wordt er echter niet verwacht. Er wordt wel ruimte gelaten indien u toch wenst dit te doen.

1.4.1 Inleiding tot de focusgroep

- Stel uzelf even voor, hoelang werkt u reeds als interviewer en in welke regio? Hoeveel maal hebt u reeds deelgenomen aan de EU-SILC-bevraging?
- Wat was uw leukste/naarste ervaring als interviewer bij de afname van de EU-SILC bevraging?

1.4.2 Gesprek rond 3 doelstellingen

Doelstelling 1: Inzicht krijgen in de inhoudelijk sterke en zwakke punten van de huidige EU-SILC bevraging.

- Welke problemen stellen zich op het vlak van terminologie en formulering van de vragen bij de EU-SILC-vragenlijst?
 - Welke termen/concepten verstond de respondent niet of moeilijk?
 - Waren er vragen die weerstand opriepen bij de respondenten?
- Beschikt u over voldoende informatie, materiaal om uw taak als interviewer te vervullen?
 - Zijn de instructies en doorverwijzingen in de vragenlijst duidelijk of zorgt dit voor problemen? Zo ja, op welk vlak?
 - Beschikt u over voldoende materiaal (bijv. toonkaarten) om het interview vlot te laten verlopen? Indien niet, waar situeren zich problemen?
 - Volstaat de informatie van de briefing en het briefingsdocument of zijn er punten waar verbetering nodig is?
- Wat zijn uw positieve/negatieve ervaringen met het geven van een incentive aan de respondent?
 - Heeft het geven van een incentive invloed op het al of niet deelnemen van de respondent?
 - Wat zijn de voor- en nadelen van een incentive voor u als interviewer?
- Welke oplossingen stelt u zelf voor om problemen in verband met de vragenlijst of het beschikbare materiaal op te lossen?

Doelstelling 2: Inzicht verwerven in het proces van contactname met respondenten en meer bepaald met moeilijke doelgroepen.

- Wijkt u soms af van de contactprocedure die voorgeschreven werd bij de EU-SILC-bevraging? Wat was hiervoor de reden?
 - Welke methode van contactname is volgens u het meest succesvol?
 - Welke contactmomenten zijn ideaal?
 - Welke reacties geven de respondenten na de eerste introductie?
- Past u de wijze van contacteren aan bij bepaalde doelgroepen (bijv. kansarme doelgroepen)
 - Welke voor- en nadelen zijn er aan de verschillende contactnames?
 - Benadert u respondenten die een 2de of 3de maal deelnemen op een andere manier? Wat is hier de reden voor?
- Welke factoren bepalen dat een respondent ook een 2de of 3de maal participeert aan de EU-SILC bevraging?
 - Hoe argumenteert u verdere deelname indien een respondent dreigt af te haken?
 - Treden er signalen op van enquêtemoeheid (bij meerdere deelnames) en op welke manier anticipeert u hierop?

- Is er binnen de selectieve non-respons een onderscheid te maken naar de verschillende doelgroepen en vereisen deze een aparte strategie?
 - Verschillen tussen stedelijk en landelijke gebied?
 - Hoe benadert u respondenten in een appartementsgebouw?
 - Hoe gaat u om met gevaarlijke situaties?
 - Hoe kan je het aantal niet-gecontacteerde respondenten terugdringen?

Doelstelling 3: Inzicht verwerven in de (selectieve) unit en item non-respons

- Bij welke vragen (delicate/moeilijke) vragen haken respondenten af?
 - Is er een verschil tussen de verschillende doelgroepen?
 - Wat is de reden dat respondenten afhaken bij een 2de deelname?
 - Wat is de reden dat respondenten tijdens een 2de deelname niet meer wensen te antwoorden op bepaalde vragen? Welke vragen zijn dit?

1.4.3 Afronding focusgroep

- Is er een onderwerp dat niet aan bod is gekomen tijdens de focusgroep maar dat, volgens u wel belangrijk is?
- Nog andere tips?

Hartelijk dank voor uw medewerking!

Bijlage 2/ Deelnemers aan de focusgroepen rond dak- en thuislozen en mensen zonder wettelijke verblijfsdocumenten

1.1 Focusgroep over personen zonder wettige verblijfspapieren (19 oktober 2007)

Yves Bockland (Bond Zonder Naam), Sabine Craenen (Organisatie voor Clandestien Arbeidsmigranten (ORCA), Dirk Van Daele (Integratiecentrum De Foyer Brussel), Anne De Muysere (CAW Middenkust, Afdeling Adviescentrum Allochtonen), Dr. Pierre Ryckmans (Artsen Zonder Grenzen, coördinator Belgische projecten), Gwenda Vander Steene (De Link), Elke Vandermeerschen (Vlaams Netwerk Verenigingen waar armen het woord nemen), Ann Morissens (wetenschappelijk medewerker, HIVA), Henk Van Hootegem (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting).

1.2 Focusgroep over dak- en thuislozen (3 december 2007)

Tetty Rooze de Boer (PSC Vluchtelingenwerk), Tineke Van Heesvelde (Samenlevingsopbouw), Laurence Bourguignon (CASU), Jean Peeters (Gemeenschappelijk Daklozenfront), Andy Deburghgraeve (CAW Artevelde, Gent), Jean-Claude Peto (La Ruelle), Ann Morissens (wetenschappelijk medewerker, HIVA), Henk Van Hootegem (Steunpunt tot Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting).

Bijlage 3/ Huishoudvragenlijst en individuele vragenlijst van de SILC-CUT enquête

Huishoudvragenlijst Leefomstandigheden van mensen zonder wettige verblijfspapieren en dak- en thuislozen

Periode van enquêtering: februari-mei 2010

Naam Interviewer:

Code nummer interviewer:

A	Om hoe laat vangt het interview aan?	
 u min	<i>B</i>

B	Huishoudnummer (identificatie huishouden)	
	<i>C</i>

C	Datum van het interview	
	... / ... /	<i>D</i>

D	Doelgroep		
	1	Dak- en thuislozen	<i>E</i>
	2	Mensen zonder papieren	<i>E</i>

E	Regio van bevraging		
		Vlaanderen	
	1	Antwerpen	<i>F</i>
	2	Limburg	<i>F</i>
	3	Oost-Vlaanderen	<i>F</i>
	4	Vlaams-Brabant	<i>F</i>
	5	West-Vlaanderen	<i>F</i>
		Wallonië	
	6	Henegouwen	<i>F</i>
	7	Luik	<i>F</i>
	8	Luxemburg	<i>F</i>
	9	Namen	<i>F</i>
	10	Waals-Brabant	<i>F</i>
	11	Brussel	<i>F</i>

F	Postcode gemeente	
	<i>G</i>

G	Type van bevraging		
	1	Bemiddeling organisatie	<i>A.INLEID</i>
	2	Bemiddeling straathoekwerker	<i>A.INLEID</i>
	3	Sneeuwbal	<i>A.INLEID</i>
	4	Andere	<i>A.INLEID</i>

A. INLEIDING

Goedendag mevrouw, mijnheer/ Bonjour madame, monsieur.

Begrijpt u Nederlands?

Comprenez-vous le français?

Do you understand English ?

Hebt u even tijd? Ik ben ... (*naam interviewer*) en ik voer interviews uit voor een onderzoek over de leefomstandigheden en inkomenssituatie van mensen zonder papieren/dak- en thuislozen (*kies het toepasselijke*)

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door het onderzoeksbureau **IPSOS Belgium**, in opdracht van het **Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting** en **Federaal Wetenschapsbeleid**, en met de ondersteuning van de **Universiteit Leuven**. Elk jaar worden in België gegevens verzameld over de leefomstandigheden en de inkomenssituatie, maar dak- en thuislozen/mensen zonder papieren (*kies het toepasselijke*) worden meestal niet bevraagd. Met dit onderzoek willen we aan dit tekort tegemoet komen en willen we deze vragen ook aan hen stellen. Daarom bevragen we dak- en thuislozen/mensen zonder papieren (*kies het toepasselijke*) in België over dit onderwerp. Ook u zouden we willen vragen aan ons onderzoek mee te werken.

U hoeft uw naam niet te zeggen. Wat u vertelt, blijft **vertrouwelijk**. Er zijn ook geen juiste of foute antwoorden. U kunt gewoon antwoorden vanuit uw eigen ervaring. Als u sommige vragen niet begrijpt, mag u altijd meer uitleg vragen.

Dit interview zal ongeveer **een uur** in beslag nemen.

Bent u bereid om mee te werken?

Dit interview zal bestaan uit twee onderdelen. In de eerste vragenlijst bespreken we de situatie voor uw huishouden. De vragen hebben dus niet enkel betrekking op uzelf, maar op alle personen waar u eventueel mee samenwoont en de kosten deelt. De tweede vragenlijst daarentegen heeft betrekking op uw persoonlijke situatie.

B. POSITIE RESPONDENT IN HUISHOUDEN

We zouden graag beginnen met een aantal inleidende vragen over uw positie binnen het huishouden.

Onder 'huishouden' verstaan we 'een persoon alleen of alle personen die samenleven én de kosten delen'. Zo vragen wij bijvoorbeeld wat uw geboortejaar is en of u het gezinshoofd bent.

B.1	Geslacht		
<i>Noteer of de persoon een man of vrouw is. Omcirkel de code van het antwoord.</i>			
	1	Man	B.2
	2	Vrouw	B.2

B.2	In welk jaar bent u geboren?		
<i>Vul in: vier cijfers.</i>			
		B.3

B.3	Beschouwt u uzelf als het gezinshoofd binnen dit huishouden?		
	1	Ja	B.4
	2	Nee	B.4

B.4	Hoeveel mensen zijn er in uw huishouden, <u>buiten uzelf</u>?		
<i>Interviewer: voor de definitie van huishouden: zie inleidingskader.</i>			
		Vraag 1

C. HUIDIGE WOONSITUATIE

Graag willen we u nu een aantal vragen stellen over uw woonsituatie. Aangezien we in dit onderzoek informatie willen verzamelen over de leefomstandigheden van dak- en thuislozen/mensen zonder papieren (*kies het toepasselijke*) is het ook belangrijk dat we meer weten welke uw huidige verblijfssituatie is. We zullen beginnen met een inleidende vraag om zo uit te maken welke van de volgende vragen voor u van toepassing zijn. De vragen die gesteld zullen worden in deze vragenlijst hebben betrekking op uw situatie als huishouden, en dus niet op uw persoonlijke situatie.

Vraag 1	Verblijft u in een woning, (een) opvanginstelling(en) of op straat?		
<i>Een woning wordt niet alleen verstaan in de meest conventionele zin, maar kan ook bijvoorbeeld een gemeenschapshuis zijn, een kraakpand, onderdak bij vrienden/kennissen, familie of andere particulieren.</i>			
<i>Met een opvanginstelling bedoelen we dag- en nachtopvang voor daklozen/mensen zonder papieren.</i>			
	1	Een woning	Vraag 2
	2	Een opvanginstelling	Vraag 23
	3	Op straat	Vraag 23
	4	(geen van deze)	Vraag 23
Opmerkingen:			

C. Huidige woonsituatie

C.1. RESPONDENTEN DIE IN EEN WONING WONEN

Nu zullen we een aantal vragen stellen over de woning waarin u verblijft

Vraag 2	In welk soort woning woont u?	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Indien de respondent moeilijkheden heeft met het woord 'wooneenheden', gebruik dan het woord 'appartementen'. Het gaat erom een inschatting te hebben van de grootte van het gebouw.</i>		
	1	Een gemeubelde kamer of studio
		Een appartement of studio (niet gemeubeld) in een gebouw
	2	Met 1 of 2 wooneenheden
	3	Met 3 tot 9 woonheden
	4	10 wooneenheden of meer
		Een ééngzinswoning
	5	Een half vrijstaand huis of rijhuis
	6	Een vrijstaand huis
		Andere
	7	Een leegstaand gebouw (bvb. kantoorgebouw, woning, kraakpand)
	8	Caravan
	9	Andere: (Omschrijf)
		Vraag 3
Opmerkingen:		

Vraag 3	Hoeveel kamers heeft de woning waar u momenteel verblijft, als de u de badkamer, WC en keuken niet meetelt?	
<i>Woonkamer wordt aanzien als een kamer.</i>		
 Kamers	Vraag 4
Opmerkingen:		

Vraag 4	Met hoeveel personen woont u in de woning (<u>uzelf meegerekend</u>)? Hoeveel personen zijn 18 jaar of ouder en hoeveel personen zijn jonger dan 18 jaar?	
<i>We willen niet alleen weten hoeveel personen er in totaal in de woning wonen, maar ook hoeveel daarvan kind zijn en hoeveel volwassen (volwassen is hier vanaf 18 jaar).</i>		
 Personen in het totaal waarvan:	<i>Vraag 5</i>
 Volwassenen (18 jaar en ouder)	<i>Vraag 5</i>
 Kinderen (jonger dan 18 jaar)	<i>Vraag 5</i>
Opmerkingen:		

Vraag 5	Hebt u in uw woning de volgende voorzieningen?	
<i>Omcirkel per voorziening wat past (ja/nee).</i>		
A	Bad of douche	Ja / Nee
B	Toilet met doorspoeling in de woning zelf (niet buiten)	Ja / Nee
C	Een fornuis om op te koken	Ja / Nee
D	Verwarming	Ja / Nee
E	Centrale verwarming	Ja / Nee
F	Stromend water	Ja / Nee
G	Warm stromend water	Ja / Nee
H	Een matras (zonder bed)	Ja / Nee
I	Een bed	Ja / Nee
		<i>Vraag 6</i>
Opmerkingen:		

Vraag 6	Hebt u in uw woning één van de volgende problemen?	
<i>Omcirkel per probleem wat past (ja/nee).</i>		
A	Lekkend dak	Ja / Nee
B	Vochtige muur of vloer (huiszwam, schimmel)	Ja / Nee
C	Rottend raamwerk	Ja / Nee
D	De woning is te klein voor uw gezin	Ja / Nee
E	De woning is te donker	Ja / Nee
		<i>Vraag 7</i>
Opmerkingen:		

C. Huidige woonsituatie

Vraag 7	Hoe ervaart u over het algemeen uw buurt? Hebt u problemen met de volgende dingen?	
<i>Omcirkel per probleem wat past (ja/nee).</i>		
A	Lawaai van de buren of van de straat (verkeer of industrie)	Ja / Nee
B	Vervuiling of andere hinder veroorzaakt door verkeer of industrie	Ja / Nee
C	Vandalisme of criminaliteit in de buurt	Ja / Nee
D	Afgelegen en/of slecht bereikbaar met het openbaar vervoer	Ja / Nee
E	Vuile buurt	Ja / Nee
		<i>Vraag 8</i>
Opmerkingen:		

Vraag 8	Hebt u soms moeilijkheden om de woning voldoende te verwarmen omwille van <u>financiële redenen</u>?		
<i>Het gaat hier enkel over het niet kunnen betalen, niet over eventuele technische mankementen.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 9</i>
	2	Nee	<i>Vraag 9</i>
Opmerkingen:			

Vraag 9	Hebt u soms moeilijkheden om de woning voldoende te verwarmen omwille van <u>andere redenen</u> (bv. kapot raam, dak, deur)?		
<i>Deze vraag peilt wel naar de eventuele technische mankementen.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 10</i>
	2	Nee	<i>Vraag 10</i>
Opmerkingen:			

Vraag 10	Bent u eigenaar (vruchtgebruiker/mede-eigenaar) van de woning of huurt u deze?		
<i>Kan ook iemand anders van het huishouden zijn.</i>			
	1	Ik ben eigenaar/mede-eigenaar/vruchtgebruiker	<i>Vraag 11</i>
	2	Ik ben huurder	<i>Vraag 14</i>
	3	Ik woon kosteloos (gratis bewoner)	<i>Vraag 15</i>
Opmerkingen:			

C.1.1. EIGENAARS

Vraag 11	In welk jaar hebt u de woning gekocht?		
<i>Vul een jaartal in óf bij benadering hoeveel jaar geleden.</i>			
	1 Jaartal	<i>Vraag 12</i>
	2 Jaren geleden	<i>Vraag 12</i>
Opmerkingen:			

Vraag 12	Moest u in 2009 voor deze woning een lening voor verbouwings-werken of hypotheek afbetalen?		
	1	Ja	<i>Vraag 13</i>
	2	Nee	<i>Vraag 20</i>
Opmerkingen:			

Vraag 13	Hoeveel bedroeg het <u>maandlijks</u> af te betalen bedrag voor deze lening in 2009?		
	1 EURO/maand	<i>Vraag 20</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 20</i>
Opmerkingen:			

C.1.2. HUURDERS (BETALEND OF NIET)

Vraag 14	Hoeveel huur betaalt u per maand (zonder bijkomende kosten)?		
<i>M.a.w. hoeveel huur betaalt het huishouden voor de huur van de woning zonder andere kosten (bvb. water, gas, elektriciteit, ...). Indien de respondent het bedrag zonder kosten niet kent, geef dan het bedrag met kosten.</i>			
	1 EURO/maand zonder bijkomende kosten	<i>Vraag 15</i>
	2 EURO/maand met bijkomende kosten	<i>Vraag 15</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 15</i>
	y	(ik woon kosteloos)	<i>Vraag 15</i>
Opmerkingen:			

C. Huidige woonsituatie

Vraag 15	Is het al gebeurd dat u klussen opknapt voor uw huisbaas in ruil voor vrijstelling van huur of huurvermindering?		
	1	Ja	Vraag 16
	2	Nee	Vraag 16
Opmerkingen:			

Vraag 16	Hebt u een geschreven huurcontract?		
<i>Indien mondeling huurcontract, dan is het antwoord 'neen'.</i>			
	1	Ja	Vraag 17
	2	Nee	Vraag 17
Opmerkingen:			

Vraag 17	Bent u in de afgelopen 6 maanden verhuisd?		
	1	Ja	Vraag 18
	2	Nee	Vraag 20
Opmerkingen:			

Vraag 18	Hoeveel keer bent u de laatste 6 maanden verhuisd?		
 Keer		Vraag 19
Opmerkingen:			

Vraag 19	Waarom verhuisde u?		
<i>Meerdere redenen zijn mogelijk. Niet voorlezen.</i>			
	1	Uitgezet door de eigenaar	
	2	Ik kon de huur niet (langer) betalen	
	3	De slechte kwaliteit van de woning, ik wilde er niet langer wonen	
	4	De woning is onbewoonbaar verklaard	
	5	Bezoek van de politie	
	6	Andere: (Omschrijf)	
			Vraag 20
Opmerkingen:			

C.1.3. EIGENAARS EN HUURDERS (BETALEND OF NIET)
--

Vraag 20	Welke van de volgende (woon)kosten betaalt u?		
<p><i>Lees de antwoordmogelijkheden voor en omcirkel wat past (ja/nee). Indien de respondent de kosten betaalt, vraag dan ook een ruwe schatting van het maandelijkse bedrag (in euro) voor deze kosten: Indien de respondent enkel het bedrag op jaarbasis kent, schrijf dit bedrag dan op en preciseer dat dit op jaarbasis is (omcirkel jaar).</i></p>			
		Betaalt?	<i>Kunt u een ruwe schatting geven van het maandlijks bedrag (in euro) voor deze kosten? Vul in en omcirkel.</i>
A	Water	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
B	Elektriciteit	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
C	Gas	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
D	Stookolie	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
E	Steenkool (of houtskool)	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
F	Onderhoud gemeenschappelijke plaatsen of gebruik lift	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
G	Gewoon onderhoud en kleine herstellingen	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
H	Verzekering voor brand en aanverwante gevaren	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
I	Ophalen huisvuil (betaling vuilnis, eventuele taksen huisvuil)	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
J	Andere woonkosten: (Omschrijf)	Ja / NeeEURO/(maand/jaar)
			Vraag 21
Opmerkingen:			

C. Huidige woonsituatie

Vraag 21	Kunt u de totale woonkosten (huur/afbetaling en extra kosten) gemakkelijk betalen?		
	1	Erg gemakkelijk	
	2	Gemakkelijk	
	3	Noch gemakkelijk, noch moeilijk	
	4	Moeilijk	
	5	Erg moeilijk	
			Vraag 22
Opmerkingen:			

Vraag 22	Is er ooit een wooncontrole van de politie geweest op de plaats waar u woonde?		
<i>Met wooncontrole wordt bedoeld een bezoek van de politie (meestal) 's morgens om na te gaan wie er woont en of de personen er rechtmatig verblijven.</i>			
	1	Ja	Vraag 43
	2	Nee	Vraag 43
	x	(weet ik niet)	Vraag 43
Opmerkingen:			

C.2. PERSONEN ZONDER WONING

Nu komen er een reeks vragen die enkel gesteld dienen te worden aan de mensen die niet in een woning verblijven. Het gaat dus om personen die in dag- of nachtopvanginstellingen verblijven, op straat of een woonsituatie die tot nader orde niet omschreven werd.

Vraag 23	Hebt u een adres van domiciliëring óf referentieadres?		
	1	Ja, een adres van domiciliëring	Filter 1
	2	Ja, een referentieadres	Vraag 25
	3	Nee, geen van beide	Vraag 26
	4	weet ik niet, ken ik niet	Vraag 24
Opmerkingen:			

Vraag 24	Hebt u een adres waarop u post ontvangt?		
<i>Deze vraag dient enkel gesteld te worden aan respondenten die niet weten of ze een referentieadres hebben of niet weten wat dit is.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 25</i>
	2	Nee	<i>Filter 1</i>
Opmerkingen:			

Vraag 25	Is dit adres bij...?		
	1	Vrienden/kennissen	<i>Filter 1</i>
	2	Familie	<i>Filter 1</i>
	3	OCMW	<i>Filter 1</i>
	4	Andere: (Omschrijf)	<i>Filter 1</i>
Opmerkingen:			

Vraag 26	Hebt u ooit een referentieadres aangevraagd?		
	1	Ja	<i>Vraag 27</i>
	2	Nee	<i>Filter 1</i>
Opmerkingen:			

Vraag 27	Is dit referentieadres geweigerd?		
	1	Ja	<i>Filter 1</i>
	2	Nee	<i>Filter 1</i>
Opmerkingen:			

Filter 1	Verblijft de respondent in (een) opvanginstelling(en), op straat of in geen van deze situaties (met uitzondering van een woning)?		
<i>Cf. antwoord op vraag 1, in het bijzonder de codes 2, 3 en 4'</i>			
	1	Een opvanginstelling (code 2)	<i>Vraag 28</i>
	2	Op straat (code 3)	<i>Vraag 35</i>
	3	Geen van deze (code 4)	<i>Vraag 38</i>

C. Huidige woonsituatie

C.2.1. PERSONEN IN (EEN) OPVANGINSTELLING(EN)

Vraag 28	Hoelang verblijft u al in opvanginstellingen?	
	1	één nacht
	2	Minder dan een week
	3	Minstens een week, maar minder dan een maand
	4	Minstens een maand, maar minder dan 3 maanden
	5	Minstens 3 maanden, maar minder dan 6 maanden
	6	Minstens 6 maanden, maar minder dan 2 jaar
	7	Minstens 2 jaar, maar minder dan 5 jaar
	8	Minstens 5 jaar, maar minder dan 10 jaar
	9	10 jaar of langer
		Vraag 29
Opmerkingen:		

Vraag 29	Hoe vaak slaapt u (gemiddeld) in opvanginstellingen?	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Elke nacht
	2	Minstens 4 keer per week, maar minder dan 7
	3	Minstens 1 keer per week, maar minder dan 4
	4	Minder dan wekelijks
		Vraag 30
Opmerkingen:		

Vraag 30	Betaalde u iets in de laatste opvanginstelling waar u overnacht hebt?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>			
	1	Ja	Vraag 31
	2	Nee	Vraag 32
	3	Alleen wanneer ik kan	Vraag 31
	x	(weet ik niet)	Vraag 32
Opmerkingen:			

Vraag 31	Hoeveel betaalt u ér (gemiddeld) per nacht?		
	1 EURO/nacht	Vraag 32
	x	(weet ik niet)	Vraag 32
Opmerkingen:			

Vraag 32	Vervult u ér in ruil voor uw overnachting, werken of klussen?		
	1	Ja, verplicht	Vraag 33
	2	Ja, vrijwillig	Vraag 33
	3	Nee	Vraag 34
	x	(weet ik niet)	Vraag 34
Opmerkingen:			

Vraag 33	Over welk soort werk gaat het?		
<i>Omschrijf zo nauwkeurig mogelijk.</i>			
			Vraag 34
Opmerkingen:			

Vraag 34	Hoe bent u (de eerste keer) in een centrum terecht gekomen?		
<i>Indien het de eerste keer is, 'de eerste keer' weglaten uit de vraagstelling.</i>			
	1	Op eigen initiatief en alleen	
	2	Op eigen initiatief samen met andere personen	
	3	Ik ben op de hoogte gebracht door een instantie (OCMW, inloopcentrum)	
	4	Het team van straathoekwerkers heeft me hierheen gebracht/verwezen	
	5	De politie heeft me hierheen gebracht/verwezen	
	6	Andere: (Omschrijf)	
			Vraag 43
Opmerkingen:			

C. Huidige woonsituatie

C.2.2. PERSONEN DIE OP STRAAT LEVEN OF IN EEN NOG NIET VERKLAARDE WOONSITUATIE

Vraag 35		Waar hebt u de voorbije nacht geslapen?	
	1	Kelder, zolder, afgesloten parking (min of meer afgesloten plaats)	Vraag 36
	2	Auto, treinstel, boot, verlaten caravan	Vraag 36
	3	In de inkom van een gebouw (appartementengebouw, kantoorgebouw)	Vraag 36
	4	In een vervallen en/of verlaten pand	Vraag 36
	5	In een tent	Vraag 37
	6	In de metro, station, in de gang van een winkelcentrum	Vraag 37
	7	Op straat, een parking buiten, onder een brug, in een park, een tuin	Vraag 37
	8	Andere: (Omschrijf)	Vraag 36
Opmerkingen:			

Vraag 36		Is (zijn) de eigenaar(s) of verantwoordelijke(n) op de hoogte dat u daar slaapt?	
	1	Ja	Vraag 37
	2	Nee	Vraag 37
	y	Niet van toepassing: geen eigenaar/verantwoordelijke	Vraag 37
	x	(weet ik niet)	Vraag 37
Opmerkingen:			

Vraag 37		Hoelang verblijft u al op die precieze plaats?	
<i>Het gaat dus om de precieze plek waar de persoon de vorige nacht heeft geslapen en niet het straat in het algemeen.</i>			
	 Jaren/maanden/weken/dagen (duidt aan wat past)	Vraag 39
	x	(weet ik niet)	Vraag 39
Opmerkingen:			

Vraag 38	Kunt u mij uw woonsituatie zo nauwkeurig mogelijk omschrijven?
<i>Omschrijf zo nauwkeurig mogelijk.</i>	
<i>Vraag 39</i>	
Opmerkingen:	

Vraag 39	Waarom doet u zelden of nooit beroep op opvanginstellingen?
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>	
	1 Ik heb slechte ervaringen met opvanginstellingen
	2 Ze zijn te duur
	3 Het reglement zint mij niet
	4 Er zijn geen dieren toegelaten
	5 Ik leef liever op straat
	6 Er is veel te vaak geen plaats
	7 Ik word niet graag als een kind behandeld
	8 Andere: <i>(Omschrijf)</i>
<i>Vraag 40</i>	
Opmerkingen:	

C. Huidige woonsituatie

Vraag 40	Hebt u op uw verblijfplaats (toegang tot) de volgende voorzieningen? Kunt u me ook vertellen of u voor deze voorziening moet betalen of niet? En indien ja, kunt u me zeggen hoeveel u (gemiddeld) moet betalen per keer?			
<i>Omcirkel per voorziening wat past. Indien de respondent moet betalen voor de voorziening, willen we ook graag weten hoeveel dit gemiddeld kost per keer (bvb. de kost van één glas water).</i>				
		Toegang?	Betalend?	Hoeveel?
A	Drinkbaar water	Ja / Nee	Ja / Nee EURO/keer
B	Warme drank (bvb. koffie, thee)	Ja / Nee	Ja / Nee EURO/keer
C	WC	Ja / Nee	Ja / Nee EURO/keer
D	Wasgelegenheid of douche	Ja / Nee	Ja / Nee EURO/keer
				<i>Vraag 41</i>
Opmerkingen:				

Vraag 41	Is het toilet waar u al dan niet toegang toe hebt 24 uur op 24 uur toegankelijk?		
	1	Ja	<i>Vraag 42</i>
	2	Nee	<i>Vraag 42</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 42</i>
	y	Niet van toepassing: geen toilet	<i>Vraag 42</i>
Opmerkingen:			

Vraag 42	Hoe vaak maakt u (gemiddeld) gebruik van een wasgelegenheid of een douche?		
<i>Er wordt gevraagd naar het effectieve gebruik van een wasgelegenheid.</i>			
	1	Minstens 1 keer week	
	2	Minstens 1 keer om de 2 weken	
	3	Minstens 1 keer om de 3 weken	
	4	Minstens 1 keer per maand	
	5	Minstens 1 keer om de 2 maanden	
	6	Enkele keren per jaar	
			<i>Vraag 43</i>
Opmerkingen:			

Vraag 43	Hebt u in de afgelopen 6 maanden in een andere woonsituatie geleefd dan die we zonet besproken hebben? Kunt u omschrijven?
<i>Onder woonsituatie worden de categorieën verstaan zoals voorgesteld in vraag 1, met andere woorden 'woning', 'opvanginstelling', 'straat', 'andere'. Omschrijf zo nauwkeurig mogelijk.</i>	
Opmerkingen:	

Vraag 44

D. GEBRUIKSVOORWERPEN

We gaan nu enkele vragen stellen over een aantal gebruiksvoorwerpen, en vragen u telkens of u/uw huishouden dit voorwerp heeft. Indien u/uw huishouden het voorwerp niet heeft, vragen we u of u het voorwerp zou kopen indien u geld daarvoor zou hebben.

Datgene dat hier bevraagd wordt is ten eerste het bezit van verschillende gebruiksvoorwerpen. We willen dus weten of de respondent of zijn huishouden al dan niet heeft. Bovendien gaat het om voorwerpen die werken of gebruikt kunnen worden. Bijvoorbeeld, een GSM die stuk is, telt niet mee als bezit, maar een GSM zonder tijdskrediet waarop men gebeld kan worden telt wel mee als bezit. Ten tweede willen we weten of de respondent het voorwerp zou aanschaffen indien hij of zij het niet reeds bezit.

Vraag 44		Bezit uw huishouden de volgende zaken?	
Omcirkel wat past (ja/nee). Indien de respondent aangeeft dat het huishouden het voorwerp niet bezit, vraag dan of dit voorwerp gekocht zou worden indien ze het geld ervoor hadden. Indien de respondent aangeeft dat het huishouden het voorwerp bezit, omcirkel dan in de laatste kolom NVT.			
		Bezit het huishouden het voorwerp?	Zou uw huishouden het voorwerp kopen indien er daarvoor geld was?
A	Een GSM	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
B	Een vaste telefoon	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
C	Een kleurentelevisie	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
D	Een computer	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
E	Een internetaansluiting	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
F	Een wasmachine	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
G	Een wagen	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
H	Een fiets	Ja / Nee	Ja / Nee / NVT
			Vraag 45
Opmerkingen:			

E.HUISHOUDELIJK INKOMEN

De bedoeling van deze enquête is gegevens te verzamelen over de leefomstandigheden van dak- en thuislozen/ mensen zonder papieren (*kies wat van toepassing is*). Dat wordt ook heel erg bepaald door het inkomen en daarom willen we u graag daarover een aantal vragen stellen onder andere of u gemakkelijk kan rondkomen.

We spreken over het **totale netto inkomen** waarover u/uw huishouden per maand beschikt. Indien uw huishouden uit meer personen bestaat dan enkel uit uzelf, dan kunnen meerdere mensen daartoe bijdragen. Het totale netto inkomen is dan de som van al deze inkomens.

Het totale netto inkomen van een huishouden bestaat uit:

1) inkomen uit werk, 2) uitkeringen (zowel sociale als kinderbijslagen), en 3) bijkomende inkomens zoals geld ontvangen van familie, vrienden, inkomen uit verhuur, m.a.w. alle andere geldelijke middelen dan inkomen uit werk of uitkeringen.

Met het totale netto inkomen bedoelen we dus **alle financiële (geldelijke) middelen die gemiddeld elke maand bij uw huishouden binnenkomen.**

Vraag 45	Kunt u/Kan uw huishouden met het huidige totale beschikbare inkomen zeer moeilijk, moeilijk, eerder moeilijk, eerder gemakkelijk, gemakkelijk of zeer gemakkelijk rondkomen?	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Zeer moeilijk
	2	Moeilijk
	3	Eerder moeilijk
	4	Eerder gemakkelijk
	5	Gemakkelijk
	6	Zeer gemakkelijk
		<i>Vraag 46</i>
Opmerkingen:		

E. Huishoudelijk inkomen

Vraag 46	Hoe groot moet, volgens u, voor uw huishouden het totale beschikbare netto inkomen per maand zijn om juist rond te komen, d.w.z. de eindjes aan elkaar te knopen. Gelieve voor het beantwoorden van deze vraag rekening te houden met de huidige leefomstandigheden van het huishouden en met wat u verstaat onder 'de eindjes aan elkaar knopen'?	
 EURO/maand	Vraag 47
Opmerkingen:		

Vraag 47	Hoeveel bedroeg het totale netto inkomen waarover u/uw huishouden beschikte <u>vorige maand</u>?	
<i>Het netto inkomen is het inkomen na aftrek van belastingen, sociale lasten enz. Onder 'totale netto inkomen' wordt verstaan alle financiële middelen waarover de respondent en zijn huishouden vorige maand beschikte.</i>		
	1 EURO
	x	(weet ik niet)
	y	(wil het niet zeggen)
Opmerkingen:		

Vraag 48	Indien u de volgende schaal van inkomens bekijkt, kan u dan zeggen waar het totale netto inkomen van u/uw huishouden zich bevond <u>vorige maand</u>?	
	1	€ 0-249
	2	€ 250-399
	3	€ 400-549
	4	€ 550-699
	5	€ 700-849
	6	€ 850-999
	7	€ 1000-1149
	8	€ 1150-1299
	9	€ 1300-1449
	10	€ 1450-1699
	11	€ 1700-1949
	12	€ 1950-2199
	13	€ 2200-2449
	14	€ 2450 of meer
		Vraag 49
Opmerkingen:		

Vraag 49	Is er deel van dit netto inkomen waarover u/uw huishouden iedere maand vast kan beschikken?		
<i>Onder 'vast inkomen' wordt verstaan het inkomen waarop de respondent en zijn huishouden iedere maand met zekerheid beroep kan doen.</i>			
	1	Ja. Om hoeveel gaat het dan? EURO	<i>Vraag 50</i>
	2	Nee	<i>Vraag 50</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 50</i>
	y	(wil het niet zeggen)	<i>Vraag 50</i>
Opmerkingen:			

Vraag 50	Kunt u mij vertellen of het netto inkomen waarover u/uw huishouden <u>vorige maand</u> beschikte veel meer is dan gewoonlijk, meer dan gewoonlijk, gewoonlijk, minder dan gewoonlijk of veel minder dan gewoonlijk?		
<i>Onder 'gewoonlijk inkomen' wordt verstaan het maandelijke inkomen waarop de respondent en zijn huishouden gemiddeld genomen beroep kan doen.</i>			
	1	Veel meer dan gewoonlijk	
	2	Meer dan gewoonlijk	
	3	Gewoonlijk	
	4	Minder dan gewoonlijk	
	5	Veel minder dan gewoonlijk	
			<i>Vraag 51</i>
Opmerkingen:			

Vraag 51	Moet u of iemand van uw huishouden schulden afbetalen voor leningen?		
<i>Afbetalingen voor de eventuele woning worden buiten beschouwing gelaten.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 52</i>
	2	Nee	<i>Vraag 55</i>
Opmerkingen:			

Vraag 52	Hoeveel bedroeg de aflossing (voor schulden) <u>vorige maand</u>?		
<i>Onder 'aflossing van schulden' wordt verstaan het bedrag dat betaald moet worden.</i>			
	1 EURO	<i>Vraag 53</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 53</i>
Opmerkingen:			

E. Huishoudelijk inkomen

Vraag 53	Hoeveel werd er werkelijk/effectief terugbetaald <u>vorige maand</u>?		
<i>Hier gaat het dus om het bedrag dat werd terugbetaald, en niet om hoeveel er afbetaald had moeten worden.</i>			
	1 EURO	<i>Vraag 54</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 54</i>
Opmerkingen:			

Vraag 54	Kunt u/Kan uw huishouden deze afbetalingen afbetalen?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>			
	1	Zeer moeilijk	
	2	Moeilijk	
	3	Noch moeilijk, noch gemakkelijk	
	5	Gemakkelijk	
	6	Zeer gemakkelijk	
			<i>Vraag 55</i>
Opmerkingen:			

E.1. INKOMSTEN UIT BETAALDE ARBEID

Vraag 55	Had u of iemand in uw huishouden inkomsten uit betaalde arbeid <u>vorige maand</u>?		
	1	Ja	<i>Vraag 56</i>
	2	Nee	<i>Vraag 57</i>
Opmerkingen:			

Vraag 56	Hoeveel netto-inkomsten verdiende u/uw huishouden werkelijk <u>vorige maand</u> uit betaalde arbeid?		
<i>Het gaat om het totale netto bedrag van alle leden van het huishouden samen.</i>			
	1 EURO	<i>Vraag 57</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 57</i>
Opmerkingen:			

E.2. INKOMSTEN UIT SOCIALE UITKERINGEN

Vraag 57	Had u of iemand in uw huishouden inkomsten uit één van de volgende sociale uitkeringen <u>vorige maand</u>?		
<i>Omcirkel per uitkering wat past (ja/nee).</i>			
<i>Indien er een uitkering is, vraag dan ook: Hoeveel netto-inkomsten ontving u/uw huishouden werkelijk vorige maand uit deze sociale uitkering?</i>			
A	Werkloosheidsuitkering	Ja / NeeEURO/maand
B	Pensioen	Ja / NeeEURO/maand
C	Uitkering voor ziekte, invaliditeit of ongeval	Ja / NeeEURO/maand
D	Leefloon (of bestaansminimum) of een andere financiële uitkering van het OCMW	Ja / NeeEURO/maand
E	Andere (omschrijf)	Ja / NeeEURO/maand
			Vraag 58
Opmerkingen:			

Vraag 58	Hoelang ontvangt u/uw huishouden die uitkering al?		
<i>Kiezen tussen weken, maanden of jaren. Schrappen wat niet past. Indien de uitkering niet ontvangen werd, NVT aanduiden.</i>			
A	Werkloosheidsuitkering(weken/maanden/jaren) / NVT	
B	Pensioen(weken/maanden/jaren) / NVT	
C	Uitkering voor ziekte, invaliditeit of ongeval(weken/maanden/jaren) / NVT	
D	Leefloon (of bestaansminimum) of een andere financiële uitkering van het OCMW(weken/maanden/jaren) / NVT	
E	Andere (omschrijf)(weken/maanden/jaren) / NVT	
			Filter 2
Opmerkingen:			

Filter 2	Ontvangt iemand uit het huishouden het leefloon?		
<i>Cfr. Antwoord op vraag 57.</i>			
	1	Ja	Vraag 62
	2	Nee	Vraag 59

E. Huishoudelijk inkomen

Vraag 59	Hebt u/uw huishouden geprobeerd het leefloon te ontvangen?		
	1	Ja	<i>Vraag 60</i>
	2	Nee	<i>Vraag 61</i>
Opmerkingen:			

Vraag 60	Waarom kwam u/uw huishouden niet in aanmerking voor het leefloon?		
	1	Ik had er geen recht, voldeed niet aan de voorwaarden	
	2	Ik heb geen (referentie)adres	
	3	Ik werd niet voortgeholpen door de sociale assistent(e)	
	4	Andere: <i>(omschrijf)</i>	
			<i>Vraag 62</i>
Opmerkingen:			

Vraag 61	Waarom hebt u niet geprobeerd het leefloon te ontvangen?		
	1	Ik weet dat ik er geen recht op heb dus heb ik geen poging ondernomen	
	2	Ik heb geen (referentie)adres	
	3	Ik wil niet afhangen van een uitkering	
	4	Ik heb geen informatie	
	5	Andere: <i>(omschrijf)</i>	
	x	(weet ik niet)	
	y	Niet van toepassing: iemand in het huishouden ontvangt reeds het leefloon	
			<i>Vraag 62</i>
Opmerkingen:			

E.3. INKOMSTEN UIT TRANSFERTEN

Vraag 62	Sommige huishoudens ontvangen <u>regelmatige</u> financiële steun van kennissen, familie of vrienden. Kreeg u of iemand in uw huishouden <u>vorige maand</u> zo'n <u>regelmatige</u> financiële steun?		
<i>We willen regelmatige financiële steun bevragen. Hou dus geen rekening met eenmalige giften of cadeaus (Nieuwjaars- of verjaardagsgeschenken). Omcirkel per bron wat past (ja/nee/NVT). Indien er een financiële steun is, vraag dan ook: Hoeveel bedroeg deze financiële steun vorige maand?</i>			
A	Vrienden/kennissen	Ja / Nee / NVTEURO/maand
B	Familie in België	Ja / Nee / NVTEURO/maand
C	Familie in het buitenland	Ja / Nee / NVTEURO/maand
			Filter 3
Opmerkingen:			

Filter 3	Is de respondent een persoon zonder wettige verblijfsvergunning?		
	1	Ja	Vraag 63
	2	Nee	Vraag 65

Vraag 63	Stuurt u <u>regelmatig</u> geld naar uw familie in uw thuisland?		
	1	Ja	Vraag 64
	2	Nee	Vraag 65
	x	(niet van toepassing)	Vraag 65
Opmerkingen:			

Vraag 64	Toen u de laatste keer geld naar uw familie stuurde, om hoeveel geld ging het?		
	1 EURO	Vraag 65
	x	(weet ik niet)	Vraag 65
	y	(wenst niet te antwoorden)	Vraag 65
Opmerkingen:			

E. Huishoudelijk inkomen

E.4. INKOMSTEN UIT ANDERE BRONNEN

Vraag 65	Had u of iemand in uw huishouden inkomsten uit andere bronnen (dan diegene die reeds aan bod kwamen) <u>vorige maand</u>?		
	1	Ja	<i>Vraag 66</i>
	2	Nee	<i>Vraag 67</i>
Opmerkingen:			

Vraag 66	Hoeveel bedroegen de inkomsten die u/uw huishouden ontving uit deze bron(nen) <u>vorige maand</u>?		
<i>In de tweede kolom geef je een korte omschrijving van de bron in kwestie. In de laatste kolom noteer je het bedrag in Euro.</i>			
	Bron		EURO/maand
A			
B			
C			
D			
E			
			<i>Vraag 67</i>
Opmerkingen:			

E.5. SUBJECTIEVE ITEMS

Vraag 67	Veel mensen kunnen zich bepaalde zaken niet veroorloven omwille van de kosten. Kunt u/Kan uw huishouden, indien gewenst, zich de volgende zaken veroorloven?	
<i>Omcirkel per item wat past (ja/nee/NVT). Indien er geen kinderen zijn of geen inwonende kinderen zijn, vraag D niet stellen en niet van toepassing aan te duiden.</i>		
A	Jaarlijks een week op vakantie gaan	Ja / Nee / NVT
B	Om de twee dagen vlees-, kip- of vismaaltijd (of een vegetarisch equivalent) te eten	Ja / Nee / NVT
C	Minstens 1 keer per maand vrienden of familie ontvangen voor een etentje	Ja / Nee / NVT
D	Minstens 1 keer per jaar een uitstap maken met de kinderen	Ja / Nee / NVT
E	Minstens 1 keer per maand naar de film gaan	Ja / Nee / NVT
		<i>Vraag 68</i>
Opmerkingen:		

Vraag 68	Stel dat u/uw huishouden verplicht is een onverwachte uitgave te betalen van 750 EURO...	
<i>Omcirkel per item wat past (ja/nee).</i>		
A	Kan u/uw huishouden deze met eigen middelen (loon, spaargeld, uitkeringen, ...) betalen?	Ja / Nee
B	Denkt u dat (indien nodig) u/uw huishouden een lening zou kunnen bemachtigen bij een bank of een andere kredietinstelling voor de totale som?	Ja / Nee
C	Denkt u dat (indien nodig) u /uw huishouden deze totale som zou kunnen betalen met hulp van familie of vrienden?	Ja / Nee
D	Denkt u dat (indien nodig) u/uw huishouden deze totale som zou kunnen betalen met behulp van een organisatie?	Ja / Nee
E	Denkt u dat (indien nodig) u/uw huishouden deze totale som zou kunnen betalen op een andere manier? (Omschrijf)	Ja / Nee
		<i>Vraag 69</i>
Opmerkingen:		

E. Huishoudelijk inkomen

Vraag 69	Is het gedurende de voorbije 12 maanden voorgekomen dat u/uw huishouden één of meer van de volgende rekeningen niet (op tijd) kon betalen?	
<i>Omcirkel per item wat past (ja/nee/NVT).</i>		
A	Huishuur	Ja / Nee / NVT
B	Rekeningen van elektriciteit, water, gas etc.	Ja / Nee / NVT
C	Aankopen op afbetaling (uitgezonderd woning)	Ja / Nee / NVT
D	Gezondheidsuitgaven	Ja / Nee / NVT
E	Belastingen	Ja / Nee / NVT
		<i>Vraag 70</i>
Opmerkingen:		

Vraag 70	Indien u/uw huishouden het financieel moeilijk heeft, doet u/uw huishouden dan beroep op...	
<i>Omcirkel per item wat past (ja/nee/NVT).</i>		
A	Familie	Ja / Nee / NVT
B	Vrienden/kennissen	Ja / Nee / NVT
C	Werkgever	Ja / Nee / NVT
D	(Liefdadigheids)organisatie	Ja / Nee / NVT
E	Andere: (Omschrijf)	Ja / Nee / NVT
		<i>Filter 3</i>
Opmerkingen:		

Filter 4	Bestaat het huishouden u meer personen dan de respondent?	
<i>Cfr. antwoord vraag B.4</i>		
	1	Ja
	2	Nee
		<i>Vraag 71</i>
		<i>Vraag 73</i>

F. HUISHOUDEN

We sluiten deze vragenlijst af met een aantal vragen over uw huishouden. We willen in het bijzonder wat meer weten over de andere leden van uw huishouden. We zullen ook vragen stellen over het onderwijs dat de kinderen volgen die jonger dan 18 jaar zijn. Het gaat dus om de kinderen die in **1993 of erna** zijn geboren en die deel uitmaken van uw huishouden. Dus al de kinderen die bij u wonen, ongeacht of het uw eigen kinderen zijn of niet.

Vraag 71	Kunt u mij voor iedere persoon die deel uitmaakt van uw huishouden, vertellen wat <u>de relatie van deze personen met u is</u>, of hij man of vrouw is, wat zijn geboortjaar (leeftijd) is en zijn/haar activiteitsstatus?			
<p><i>Gebruik de volgende codes:</i> Relatie: 1 (Echtgenoot/echtgenote), 2 (Samenwonende partner), 3 (Kind/stiefkind/pleegkind), 4 (Ouder), 5 (Grootouder), 6 (Andere familie), 7 (Vrienden, kennissen), 8 (Andere) Geslacht: M(an) of V(rouw) Geboortjaar: noteren in cijfers (bij benadering indien de respondent het niet exact weet) Activiteitsstatus: 1 (Student), 2 (Werknemer), 3 (Zelfstandige/helper), 4 (Werkloos), 5 ((Brug)gepensioneerd, 6 (Huisman/huisvrouw), 7 (Andere), 8 (Weet ik niet)</p>				
	Relatie t.o.v. de respondent zelf. <i>Omcirkel</i>	Geslacht <i>Omcirkel</i>	Geboorte- jaar <i>4 cijfers</i>	Activiteitsstatus <i>Omcirkel</i>
Persoon 1	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 2	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 3	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 4	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 5	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 6	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 7	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 8	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 9	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
Persoon 10	1-2-3-4-5-6-7-8	M / V	1-2-3-4-5-6-7-8
				<i>Vraag 72</i>
Opmerkingen:				

Vraag 72	Kunt u mij voor ieder kind vertellen of het een jongen of meisje is, wat hun geboortjaar is, in welk niveau van onderwijs het zit, in welk leerjaar het zit, of dit in het gewoon of het bijzonder onderwijs is en of het ooit kleuteronderwijs heeft gevolgd? We starten met het jongste kind en gaan zo naar de oudere kinderen.					
<p><i>Gebruik de volgende codes:</i> Geslacht: M(an) of V(rouw) Geboortjaar: noteren in cijfers (bij benadering indien de respondent het niet exact weet) Niveau: G(een), KO (Kleuteronderwijs), LO (Lager onderwijs), ASO, TSO, KSO, BSO, DBSO (Deeltijds Beroepssecundair onderwijs), LC (Leercontract of deeltijdse vorming) Leerjaar: noteren in cijfers Type: GO (Gewoon onderwijs), BO (Buitengewoon onderwijs) Kleuterschool: Ja (heeft kleuteronderwijs gevolgd), Nee (Heeft geen kleuteronderwijs gevolgd), NVT (te jong voor kleuteronderwijs of volgt het momenteel)</p>						
	Geslacht	Geboorte-jaar	Niveau	Leerjaar	Type	Kleuterschool
Kind 1	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 2	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 3	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 4	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 5	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 6	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 7	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
Kind 8	M / V	GO / BO	Ja / Nee / NVT
						<i>Vraag 73</i>
Opmerkingen:						

Vraag 73	Tot besluit van dit eerste deel willen we u nog vragen of u algemene opmerkingen of commentaar heeft?

<p>HARTELIJK DANK VOOR UW MEDEWERKING</p> <p>Hiermee is het eerste deel afgerond.</p>
--

Z	Noteer het einduur van deze eerste vragenlijst.	
	... u min	

G. EVALUATIE VRAGENLIJST

De volgende vragen dienen ter evaluatie van het interview. Ze dienen ingevuld te worden na het interview. Zorg ervoor dat de respondent niet ziet wat je invult. Je kunt dit eventueel later invullen, maar wacht vooral niet te lang met het invullen zodat de ervaringen nog goed geëvalueerd kunnen worden.

G.1	Was de respondent wantrouwig voor de <u>aanvang</u> van het interview?	
	1	Helemaal niet
	2	Een beetje wantrouwig
	3	Zeer wantrouwig

G.2	Was de respondent wantrouwig na <u>afloop</u> van het interview?	
	1	Helemaal niet
	2	Een beetje wantrouwig
	3	Zeer wantrouwig

G.3	Hoe zou je globaal genomen de motivatie van de respondent om aan dit onderzoek deel te nemen beschrijven?	
	1	Heel gemotiveerd
	2	Gemotiveerd
	3	Tussenin
	4	Niet gemotiveerd
	5	Helemaal niet gemotiveerd

G.4	Hoe zou je globaal genomen de <u>capaciteiten</u> van de respondent beschrijven om de vragen te kunnen begrijpen en om betekenisvolle antwoorden te geven?	
	1	Genoeg capaciteiten
	2	Tussenin
	3	Niet genoeg capaciteiten
	4	Weet ik niet

G.5	Hoe zou je globaal genomen de <u>concentratie</u> van de respondent tijdens het afnemen van de vragenlijst beschrijven?	
	1	Genoeg concentratie
	2	Tussenin
	3	Niet genoeg concentratie
	4	Weet ik niet

G.6	Hoe zou je globaal genomen de kwaliteit van het interview beoordelen? Werden alle vragen volledig en duidelijk beantwoord?	
	1	Ja
	2	Nee

G.7	Heb je nog verdere bedenkingen in verband met dit interview/deze vragenlijst?	

Individuele vragenlijst (18j en +) Leefomstandigheden van mensen zonder wettige verblijfspapieren en dak- en thuislozen

Periode van enquêtering: februari-mei 2010

Naam Interviewer:

Code nummer interviewer:

A	Om hoe laat vangt het interview aan?	
 u min	<i>B</i>

B	Huishoudnummer (identificatie huishouden)	
	<i>C</i>

C	Identificatie van de respondent	
	<i>D</i>

D	Datum van het interview	
	... / ... /	<i>E</i>

E	Wat is de positie van de respondent in het huishouden? (relatie met hoofd van het huishouden)		
	1	Persoon is zelf hoofd van het huishouden	<i>A.INLEID</i>
	2	Echtgenoot/echtgenote	<i>A.INLEID</i>
	3	Samenwonende partner	<i>A.INLEID</i>
	4	Kind/stiefkind/pleegkind	<i>A.INLEID</i>
	5	Ouder	<i>A.INLEID</i>
	6	Grootouder	<i>A.INLEID</i>
	7	Andere familie	<i>A.INLEID</i>
	8	Vrienden, kennissen	<i>A.INLEID</i>
	9	Andere: (<i>omschrijf</i>)	<i>A.INLEID</i>

A. INLEIDING

Zoals u wel weet gaat het onderzoek dus over de leefomstandigheden en inkomenssituatie van mensen zonder papieren/dak- en thuislozen (*kies het toepasselijke*). We zijn gestart met een eerste deel, dat ging over uw hele huishouden. **In dit tweede deel gaat het alleen over u zelf.**

Wat u vertelt, blijft **vertrouwelijk**. Er zijn ook geen juiste of foute antwoorden. U kunt gewoon antwoorden vanuit uw eigen ervaring. Als u sommige vragen niet begrijpt, mag u altijd meer uitleg vragen.

De afname van deze vragenlijst zal ongeveer **drie kwartier** duren.
Past dat voor u als we nu met tweede deel verder gaan?

B. DEMOGRAFISCHE GEGEVENS

We willen om te beginnen graag een aantal algemene vragen over uzelf stellen.

Aangezien de persoon die deze vragenlijst bij voorkeur dezelfde persoon is als de huishoudvragenlijst (hoofd van het huishouden), kunnen vragen 1 en 2 ingevuld worden op basis van de huishoudvragenlijst.

Vraag 1	Geslacht		
<i>Noteer of de persoon een man of vrouw is.</i>			
	1	Man	<i>Vraag 2</i>
	2	Vrouw	<i>Vraag 2</i>
Opmerkingen:			

Vraag 2	In welk jaar bent u geboren?		
<i>Vul in: vier cijfers.</i>			
		<i>Vraag 3</i>
Opmerkingen:			

Vraag 3	Bent u in België geboren?		
	1	Ja	<i>Vraag 6</i>
	2	Nee	<i>Vraag 4</i>
Opmerkingen:			

Vraag 4	In welk land bent u geboren?		
		<i>Vraag 5</i>
Opmerkingen:			

Vraag 5	Hoe lang woont/bent u al in België?		
<i>Het gaat om een ononderbroken periode. Noteer het tijdsbestek ofwel de exacte datum.</i>			
	1 Jaren/maanden/weken (duidt aan wat past)	<i>Vraag 6</i>
	2	.../.../..... (dd/mm/ljjj)	<i>Vraag 6</i>
Opmerkingen:			

B. Demografische gegevens

Vraag 6	Welke nationaliteit(en) had u bij geboorte?		
<i>Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>			
	1	België	<i>Vraag 7</i>
	2	EU-land: (omschrijf)	<i>Vraag 7</i>
	3	Niet EU-land: (omschrijf)	<i>Vraag 7</i>
	4	Staatloos	<i>Vraag 7</i>
Opmerkingen:			

Vraag 7	In welk land is uw moeder geboren?		
<i>Indien niet bekend, vraag dan: In welk land denkt u dat ze geboren is?</i>			
		<i>Vraag 8</i>
Opmerkingen:			

Vraag 8	In welk land is uw vader geboren?		
<i>Indien niet bekend, vraag dan: In welk land denkt u dat hij geboren is?</i>			
		<i>Vraag 9</i>
Opmerkingen:			

Vraag 9	Welke is uw moedertaal? Indien meer dan één, kies dan de taal die u in het dagelijkse leven het meeste gebruikt.	
<i>Slechts één antwoord is mogelijk.</i>		
	1	Frans
	2	Nederlands
	3	Duits
	4	Engels
	5	Arabisch
	6	Berbers
	7	Turks
	8	Russisch
	9	Spaans
	10	Portugees
	11	Pools
	12	Roemeens
	13	Chinees
	14	Andere: (omschrijf)
		<i>Filter 1</i>
Opmerkingen:		

Filter 1	In welke regio wordt de respondent bevroegd?		
	1	Vlaanderen	<i>Vraag 10</i>
	2	Brussel	<i>Vraag 10</i>
	3	Wallonië	<i>Vraag 11</i>

B. Demografische gegevens

Vraag 10		Hoe zou u uw kennis van het <u>Nederlands</u> omschrijven?				
<i>Omcirkel per item wat van toepassing is.</i>						
		Geen kennis	Slecht	Redelijk goed	Goed	Zeer goed
A	Op vlak van spreken	1	2	3	4	5
B	Op vlak van lezen	1	2	3	4	5
C	Op vlak van schrijven	1	2	3	4	5
					<i>Filter 2</i>	
Opmerkingen:						

Filter 2		In welke regio wordt de respondent bevraagd?		
	1	Vlaanderen		<i>Vraag 12</i>
	2	Brussel		<i>Vraag 11</i>
	3	Wallonië		<i>Vraag 11</i>

Vraag 11		Hoe zou u uw kennis van het <u>Frans</u> omschrijven?				
<i>Omcirkel wat van toepassing is.</i>						
		Geen kennis	Slecht	Redelijk goed	Goed	Zeer goed
A	Op vlak van spreken	1	2	3	4	5
B	Op vlak van lezen	1	2	3	4	5
C	Op vlak van schrijven	1	2	3	4	5
					<i>Vraag 12</i>	
Opmerkingen:						

C. HUIDIGE DAGELIJKSE ACTIVITEITEN

De volgende vragen gaan over wat u zoal doet in uw dagelijks leven.

Vraag 12	Hebt u de voorbije week betaalde arbeid verricht, ook al was dat maar 1 uur?		
<i>Ook indien de persoon werkt zonder contract.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 13</i>
	2	Nee	<i>Vraag 18</i>
Opmerkingen:			

Vraag 13	In welk statuut werkt(e) u?		
		Gewoon contract van onbepaalde duur of vast benoemd (=vast contract)	
	2	Gewoon contract van bepaalde duur (= tijdelijk contract)	
	3	Interim-contract (= contract via interim-kantoor)	
	4	Art. 60 OMCW, RVA-stage, ... (banenplannen)	
	5	Leercontract, stagecontract of opleidingscontract met behoud van uitkering en eventueel extra premie	
	6	Stage of opleiding zonder uitkering en zonder loon	
	7	Vrijwilliger	
	8	Zwartwerk	
	9	Zelfstandige of helper	
	10	Andere: <i>(omschrijf)</i>	
			<i>Vraag 14</i>
Opmerkingen:			

C. Huidige dagelijkse activiteiten

Vraag 14	Welk soort werk voert/de u uit?	
<i>Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>		
	1	Poetswerk, huishoudelijke hulp, kinderoppas
	2	Schilderwerken
	3	Bouw- en constructiewerken
	4	Horeca (in keuken, afwassen, opdienen)
	5	Klussen opknappen bij particulieren
	6	Loodgieterij
	7	Elektriciteitswerken
	8	Vertaalwerk
	9	Taallessen
	10	Andere: (omschrijf)
		Vraag 15
Opmerkingen:		

Vraag 15	Hoeveel uur werkt(e) u (gemiddeld) per week?	
 uur	Vraag 16
	x (weet ik niet)	Vraag 16
Opmerkingen:		

Vraag 16	Hoeveel verdient/de u (gemiddeld) per uur/per week/per maand?	
<i>Schrappen wat niet past. Bij voorkeur het uurloon.</i>		
 EURO/(uur/week/maand)	Vraag 17
	x (weet ik niet)	Vraag 17
Opmerkingen:		

Vraag 17	Is het al gebeurd dat u gewerkt hebt, maar dat u uw loon niet ontvangen hebt of minder loon dan afgesproken?	
<i>Het gaat om zowel het opzettelijk niet ontvangen van een loon, als per vergissing. Indien dit al voorgevallen is, vraag dan ook: Hoe vaak is u dit al voorgevallen?</i>		
	1	Ja, keren
	2	Nee
Opmerkingen:		

Vraag 18	Hoe lang bent u zonder betaalde arbeid?	
	1	Minder dan een maand
	2	1 tot 3 maanden
	3	3 tot 6 maanden
	4	6 maanden tot minder dan een jaar
	5	1 jaar en minder dan 2 jaren
	6	2 jaren en minder dan 3 jaren
	7	3 jaren en minder dan 5 jaren
	8	5 jaren en minder dan 10 jaren
	9	10 jaren of meer
		<i>Vraag 19</i>
Opmerkingen:		

Vraag 19	Hebt u de <u>voorbij</u> vier weken stappen ondernomen om werk te vinden?		
	1	Ja	<i>Vraag 20</i>
	2	Nee	<i>Vraag 21</i>
Opmerkingen:			

Vraag 20	Welke stappen hebt u ondernomen om werk te vinden?	
<i>Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>		
	1	Ik heb een vroegere werkgever gecontacteerd
	2	Ik heb aan vrienden/kennissen/familie gevraagd of ze me in contact kunnen brengen met een werkgever
	3	Ik heb aan een organisatie (bvb. OCMW, ...) gevraagd of ze mij in contact kunnen brengen met een werkgever
	4	Ik heb gereageerd op een advertentie (bvb. In een supermarkt)
	5	Andere: <i>(omschrijf)</i>
		<i>Vraag 21</i>
Opmerkingen:		

C. Huidige dagelijkse activiteiten

Vraag 21	Wat is de voornaamste reden waarom u geen werkt zoekt of gevonden hebt?	
<i>Slechts één antwoord mogelijk. Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Werkgevers vinden me te jong/oud
	2	Ik heb geen geschikte kwalificaties, opleiding of ervaring
	3	Ik heb gezondheidsproblemen, invalide
	4	Ik heb geen kinderoppas
	5	Taalproblemen
	6	Ik weet niet hoe ik moet beginnen te zoeken
	7	Er is geen werk in de omgeving
	8	Ik heb geen arbeidskaart
	9	Ik heb geen (vaste) woonst
	10	Ik wil op dit moment geen verdere stappen ondernemen om werk te vinden
	11	Ik wil op dit moment geen werk opnemen
	12	Andere: (omschrijf)
		Vraag 22
Opmerkingen:		

Vraag 22	Welk beroep/ Welke job wilt u graag uitoefenen?	
<i>Omschrijf.</i>		
		Vraag 23
Opmerkingen:		

D. GEZONDHEID EN TOEGANG TOT GEZONDHEIDZORG

Vraag 23	Hoe is uw gezondheidstoestand in het algemeen?	
<i>Hoe zou u uw gezondheidstoestand omschrijven.</i>		
	1	Zeer goed
	2	Goed
	3	Noch goed, noch slecht
	4	Slecht
	5	Zeer slecht
	x	(weet ik niet)
		<i>Vraag 24</i>
Opmerkingen:		

Vraag 24	Lijdt u aan een handicap, een langdurige ziekte of aandoening (gezondheidsprobleem)?	
	1	Ja
	2	Nee
		<i>Vraag 25</i>
		<i>Vraag 25</i>
Opmerkingen:		

Vraag 25	Bent u vanwege een gezondheidsprobleem gedurende <u>de laatste 6 maanden of langer</u> beperkt geweest in activiteiten die mensen gewoonlijk doen?	
<i>Zulke activiteiten omvatten bijvoorbeeld (betaalde) arbeid, huishoudelijke taken, vrijetijdsactiviteiten, e.d.</i>		
	1	Ja, erg beperkt
	2	Ja, beperkt
	3	Nee, niet beperkt
		<i>Vraag 26</i>
Opmerkingen:		

D. Gezondheid en toegang tot gezondheidszorg

Vraag 26	Had u de afgelopen 12 maanden of moest u een medische ingreep (uitgezonderd tandproblemen) laten doen, maar heeft u dit om één of andere reden niet gedaan?		
<i>M.a.w. heeft de respondent een medische ingreep moeten uitstellen.</i>			
	1	Ja, ik had <u>een gezondheidsprobleem</u> , maar ik ben <u>niet</u> naar de dokter gegaan	<i>Vraag 27</i>
	2	Ja, ik had <u>een gezondheidsprobleem</u> en ik <u>ben</u> naar de dokter gegaan	<i>Vraag 28</i>
	3	Nee, ik had <u>geen gezondheidsprobleem</u> en ben dan ook niet naar de dokter gegaan	<i>Vraag 28</i>
Opmerkingen:			

Vraag 27	Wat was de belangrijkste reden waarom u geen dokter hebt bezocht?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Slechts één antwoord mogelijk.</i>			
	1	Ik kon het mij niet veroorloven om financiële redenen	
	2	Ik kon er niet geraken gezien de afstand te groot is en er geen geschikt openbaar vervoer is	
	3	Ik had geen tijd	
	4	Ik ben bang van dokters	
	5	Ik zou graag nog wat wachten, en kijken of het probleem niet vanzelf overgaat	
	6	Ik ken geen goede dokters of specialisten	
	7	Ik weet niet hoe ik bij een dokter terecht kan	
	8	Ik was bang om een dokter te bezoeken omdat ik niet over papieren beschik	
	9	Ik heb beroep gedaan op een vriend/kennis	
	10	Andere: (omschrijf)	
			<i>Vraag 28</i>
Opmerkingen:			

Vraag 28	Als u terugdenkt aan de laatste keer dat u een dokter bezocht, waar was dat dan?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Slechts één antwoord mogelijk.</i>			
	1	Op de dokter zijn kabinet, in een medisch centrum	
	2	Op de dienst spoed van een ziekenhuis	
	3	Op een spreekuur in een ziekenhuis	
	4	In een opvangcentrum	
	5	In een wijkgezondheidscentrum	
	6	Bij een vereniging	
	7	Op een andere plaats: <i>(omschrijf)</i>	
			<i>Filter 3</i>
Opmerkingen:			

Filter 3	Behoort de respondent tot de doelgroep van mensen zonder wettige verblijfsvergunning?		
	1	Ja	<i>Vraag 29</i>
	2	Nee	<i>Vraag 35</i>

Vraag 29	Kent u het systeem/de procedure van dringende medische hulpverlening?		
	1	Ja	<i>Vraag 30</i>
	2	Nee	<i>Vraag 35</i>
Opmerkingen:			

Vraag 30	Indien u het kent, heeft u er al gebruik van gemaakt?		
	1	Ja	<i>Vraag 31</i>
	2	Nee	<i>Vraag 33</i>
Opmerkingen:			

D. Gezondheid en toegang tot gezondheidszorg

Vraag 31	Bent u over dit systeem van dringende medische hulpverlening...		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>			
	1	Zeer tevreden	<i>Vraag 34</i>
	2	Tevreden	<i>Vraag 34</i>
	3	Ontevreden	<i>Vraag 32</i>
	4	Zeer ontevreden	<i>Vraag 32</i>
Opmerkingen:			

Vraag 32	Waarom bent u <u>niet tevreden</u> over dit systeem?		
<i>Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>			
	1	Ik begrijp het systeem niet	
	2	Ik heb problemen gehad met het systeem	
	3	Ik ben bang om het systeem te gebruiken	
	4	Andere: (omschrijf)	
			<i>Vraag 34</i>
Opmerkingen:			

Vraag 33	Waarom hebt u <u>geen</u> gebruik gemaakt van het systeem?		
<i>Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>			
	1	De gelegenheid heeft zich niet voorgedaan	
	2	Ik weet niet hoe ik het moet aanvragen	
	3	Ik durf niet naar het OCMW gaan omdat ik bang ben om aangegeven te worden	
	4	Er waren te veel wachtende voor mij bij het OCMW	
	5	Het OCMW heeft mijn aanvraag geweigerd	
	6	Andere: (omschrijf)	
			<i>Vraag 34</i>
Opmerkingen:			

Vraag 34	Indien u nog opmerkingen heeft over het systeem van dringende medische hulpverlening, dan kan u die nu eventueel maken.
<i>Omschrijf kort en bondig.</i>	
<i>Vraag 35</i>	
Opmerkingen:	

Vraag 35	Hoeveel uren slaapt u gewoonlijk (gedurende 24 uur)?	
	1 uren
	x	(weet ik niet)
<i>Vraag 36</i>		
<i>Vraag 36</i>		
Opmerkingen:		

Vraag 36	Hebt u slaapproblemen (problemen met inslapen of wordt u 's nachts vaak wakker)?	
	1	Zeer vaak
	2	Vaak
	3	Af en toe
	4	Zelden of nooit
	x	Niet van toepassing (bvb. respondent neemt hier medicatie voor (slaap- of kalmeerpillen))
<i>Vraag 37</i>		
Opmerkingen:		

Vraag 37	Voelt u zich over het algemeen nerveus of gespannen?	
	1	Zeer vaak
	2	Vaak
	3	Af en toe
	4	Zelden
	5	Nooit
	x	(wenst niet te antwoorden)
<i>Vraag 38</i>		
Opmerkingen:		

D. Gezondheid en toegang tot gezondheidszorg

Vraag 38	Voelt u zich over het algemeen eenzaam?	
	1	Erg vaak
	2	Vaak
	3	Af en toe
	4	Zelden of nooit
	x	(wenst niet te antwoorden)
		Vraag 39
Opmerkingen:		

Vraag 39	Gebruikt u slaap- of kalmeermiddelen?	
	1	Erg vaak
	2	Vaak
	3	Af en toe
	4	Zelden of nooit
	x	(wenst niet te antwoorden)
		Vraag 40
Opmerkingen:		

Vraag 40	Hoeveel glazen wijn, bier of andere alcoholische dranken gebruikt u gemiddeld per dag?	
<i>Indien de respondent niet drinkt, vul dan '0' glazen in.</i>		
	1 glazen
	x	(wenst niet te antwoorden)
		Vraag 41
		Vraag 41
Opmerkingen:		

Vraag 41	Gebruikt u verdovende middelen?	
	1	Erg vaak
	2	Vaak
	3	Af en toe
	4	Zelden of nooit
	x	(wenst niet te antwoorden)
		Vraag 42
Opmerkingen:		

Vraag 42	Hebt u de afgelopen 12 maanden langer dan één nacht in een ziekenhuis verbleven?		
<i>Niet omwille van een bevalling.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 43</i>
	2	Nee	<i>Vraag 43</i>
Opmerkingen:			

Vraag 43	De laatste keer dat u in het ziekenhuis verbleef, hoe lang bent u daar dan gebleven?		
<i>Maak een keuze tussen uren, dagen, weken of maanden</i>			
 uur/dag/week/maand (<i>schrappen wat niet past</i>)		<i>Vraag 44</i>
Opmerkingen:			

Vraag 44	Hebt u voor de leeftijd van 18 jaar in een instelling (jeugdinstelling, weeshuis) of een pleeggezin verbleven (zelfs indien tijdelijk)?		
	1	Ja	<i>Vraag 45</i>
	2	Nee	<i>Vraag 45</i>
Opmerkingen:			

Vraag 45	Hebt u ooit in een psychiatrische instelling verbleven?		
	1	Ja	<i>Vraag 46</i>
	2	Nee	<i>Vraag 46</i>
Opmerkingen:			

E. BIOGRAFISCHE INFORMATIE

Graag zouden we u nog een aantal algemene vragen stellen. De bedoeling is wederom u beter te leren kennen zodat wij een beter zicht hebben op de leefomstandigheden die je dagelijks leeft.

Vraag 46	Hebt u momenteel een partner?		
	1	Ja	<i>Vraag 47</i>
	2	Nee	<i>Vraag 48</i>
Opmerkingen:			

Vraag 47	Woont u samen met een partner?		
	1	Ja	<i>Vraag 48</i>
	2	Nee	<i>Vraag 48</i>
Opmerkingen:			

Vraag 48	Bent u op dit ogenblik...?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>			
	1	Ongehuwd	
	2	Gehuwd	
	3	Wettelijk samenwonend	
	4	Gescheiden	
	5	Weduwe/weduwenaar	
			<i>Vraag 49</i>
Opmerkingen:			

Vraag 49	Hebt u kinderen?		
	1	Ja, hoeveel kinderen?	<i>Vraag 50</i>
	2	Nee	<i>Filter 4</i>
Opmerkingen:			

Vraag 50	Kunt u mij per kind zeggen wat de leeftijd is van uw kind, of het een jongen of een meisje is, en waar het kind woont?		
<i>Gebruik de volgende codes (omcirkel de gepaste code of vul in):</i>			
<i>Geboortjaar: noteren in cijfers (bij benadering indien de respondent het niet exact weet)</i>			
<i>Geslacht: 1 (Man) of 2 (Vrouw)</i>			
<i>Woonsituatie: 1 (Bij mij), 2 (een eigen woning apart), 3 (bij mijn (ex-)partner), 4 (bij een ander familielid), 5 (in een pleeggezin of een instelling), 6 (in het land van herkomst bij familie), 7 (Andere: omschrijf).</i>			
	Geboortjaar	Geslacht	Waar woont het kind?
Kind 1	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 2	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 3	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 4	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 5	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 6	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 7	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 8	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 9	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
Kind 10	1 / 2	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 Indien andere: waar?
			<i>Filter 4</i>
Opmerkingen:			

Filter 4	Heeft de respondent de nationaliteit van een EER-land?		
<i>Cf. antwoord op vraag 6.</i>			
<i>EER-landen: België, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Slovenië, Slowakije, Spanje, Tsjechië, Verenigd Koninkrijk, Zweden.</i>			
	1	Ja	<i>Vraag 66</i>
	2	Nee	<i>Vraag 51</i>

E. Biografische informatie

Graag zouden we u nu een aantal vragen stellen over uw verleden en ervaringen als migrant. We willen er u ook nog eens op wijzen dat uw antwoorden volledig anoniem blijven. De informatie die u dus vrijgeeft, blijft volstrekt vertrouwelijk. Het is echter voor ons onderzoek belangrijk dat we een zicht hebben op uw verblijfssituatie in België. Daartoe stellen we een aantal vragen die onvrijwillig bedreigend kunnen zijn. Aangezien uw informatie strikt vertrouwelijk blijft, kan u in alle eerlijkheid de vragen beantwoorden.

Vraag 51	Hebt u ooit een aanvraag voor <u>gezinshereniging</u> ingediend?		
<i>Indien de respondent een aanvraag heeft ingediend, vraag dan ook: In welke maand van welk jaar hebt u deze aanvraag ingediend?</i>			
	1	Ja, (maand en jaar)	Vraag 52
	2	Nee	Vraag 55
Opmerkingen:			

Vraag 52	Werd deze aanvraag volledig goedgekeurd?		
<i>M.a.w. is de persoon in het bezit van wettige verblijfsdocumenten. Indien de aanvraag tot <u>gezinshereniging</u> volledig goedgekeurd werd, zijn deze personen in het bezit van ofwel de witte verblijfskaart van onbeperkte duur ofwel de gele identiteitskaart voor vreemdelingen.</i>			
	1	Ja	Vraag 66
	2	Nee, ik zit nog in procedure	Vraag 55
	3	Nee, werd niet goedgekeurd	Vraag 53
Opmerkingen:			

Vraag 53	Bent u in beroep gegaan tegen deze beslissing?		
	1	Ja	Vraag 54
	2	Nee	Vraag 55
Opmerkingen:			

Vraag 54	Werd dit beroep positief beoordeeld?		
<i>M.a.w. is de persoon in het bezit van wettige verblijfsdocumenten.</i>			
	1	Ja	Vraag 66
	2	Nee	Vraag 55
Opmerkingen:			

Vraag 55	Hebt u ooit een <u>asielaanvraag</u> ingediend?		
<i>Indien de respondent een aanvraag heeft ingediend, vraag dan ook: In welke maand van welk jaar hebt u deze aanvraag ingediend?</i>			
	1	Ja, (maand en jaar)	Vraag 56
	2	Nee	Vraag 59
Opmerkingen:			

Vraag 56	Werd deze aanvraag <u>volledig</u> goedgekeurd?		
<i>M.a.w. is de persoon in het bezit van wettige verblijfsdocumenten. Voor erkende vluchtelingen (asielzoekers) betekent dit dat zij in het bezit zijn van de <u>witte</u> verblijfskaart van onbeperkte duur.</i>			
	1	Ja	Vraag 66
	2	Nee, ik zit nog in procedure	Vraag 59
	3	Nee, werd niet goedgekeurd	Vraag 57
Opmerkingen:			

Vraag 57	Bent u in beroep gegaan tegen deze beslissing?		
	1	Ja	Vraag 58
	2	Nee	Vraag 59
Opmerkingen:			

Vraag 58	Werd dit beroep <u>positief</u> beoordeeld?		
<i>M.a.w. is de persoon in het bezit van wettige verblijfsdocumenten.</i>			
	1	Ja	Vraag 66
	2	Nee	Vraag 59
Opmerkingen:			

Vraag 59	Hebt u ooit een aanvraag voor <u>regularisatie</u> van uw verblijf ingediend?		
<i>Indien de respondent een aanvraag heeft ingediend, vraag dan ook: In welke maand van welk jaar hebt u deze aanvraag ingediend?</i>			
	1	Ja, (maand en jaar)	Vraag 60
	2	Nee	Vraag 63
Opmerkingen:			

E. Biografische informatie

Vraag 60	Werd deze aanvraag <u>volledig</u> goedgekeurd?		
<i>M.a.w. is de persoon in het bezit van wettige verblijfsdocumenten.</i> Geregulariseerden zijn in het bezit van de witte verblijfskaart van beperkte duur (6 maanden tot 1 jaar).			
	1	Ja	Vraag 66
	2	Nee, ik zit nog in procedure	Vraag 63
	3	Nee, werd niet goedgekeurd	Vraag 61
Opmerkingen:			

Vraag 61	Bent u in beroep gegaan tegen deze beslissing?		
	1	Ja	Vraag 62
	2	Nee	Vraag 63
Opmerkingen:			

Vraag 62	Werd dit beroep positief beoordeeld?		
<i>M.a.w. is de persoon in het bezit van wettige verblijfsdocumenten.</i>			
	1	Ja	Vraag 66
	2	Nee	Vraag 63

Vraag 63	Indien u (voorlopig) geen verblijfsstatuut geniet, beschikt u over een <u>geldige tijdelijke</u> verblijfsvergunning?		
<i>Het is eerst en vooral belangrijk dat de geldigheidstermijn niet overschreden is.</i> Kandidaten gezinshereniging en asielzoekers beschikken dan over een 'Attest van Immatriculatie' ('oranje of 'paarse' kaart), eventueel aangevuld met andere documenten (zoals 'bijlage 19', 'bijlage 15bis', 'bijlage 35', 'bijlage 25/26' of 'bijlage 25bis/26bis'). Arbeidsmigranten beschikken doorgaans over de witte verblijfskaart van beperkte duur samen met een arbeidskaart. Een visum wordt doorgaans uitgereikt door de Belgische ambassade in het thuisland van de respondent.			
	1	Ja, als asielzoeker of kandidaat-gezinshereniging in procedure	Vraag 65
	2	Ja, als arbeidsmigrant	Vraag 65
	3	Ja, ik beschik over een visum (student, toerist, ...)	Vraag 65
	4	Nee, geen van deze	Vraag 64
Opmerkingen:			

Vraag 64	Beschikt u over een wettige verblijfsvergunning die nog niet door ons vernoemd werd?		
<i>Indien de respondent beschikt over een andere verblijfsvergunning, omschrijf kort en bondig over wat voor verblijfsvergunning het gaat. Indien mogelijk, vraag of je het document even kan zien.</i>			
	1	Ja:	<i>Vraag 65</i>
	2	Nee	<i>Vraag 65</i>
Opmerkingen:			

Vraag 65	Hebt u een bevelschrift ontvangen om het land te verlaten?		
	1	Ja	<i>Vraag 66</i>
	2	Nee	<i>Vraag 66</i>
Opmerkingen:			

F. OPLEIDING

Graag zouden we u nu een aantal vragen stellen over de opleiding die gevolgd hebt.
--

Vraag 66	Volgt u in het schooljaar 2009/2010 (dag)onderwijs (voltijds of deeltijds)?		
	1	Ja, voltijds dagonderwijs	<i>Vraag 67</i>
	2	Ja, deeltijds dagonderwijs	<i>Vraag 67</i>
	3	Nee	<i>Vraag 68</i>
Opmerkingen:			

Vraag 67	Welk onderwijs volgt u in het schooljaar 2009/2010?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>			
	1	Lager onderwijs	<i>Vraag 69</i>
	2	Algemeen secundair onderwijs (ASO)	<i>Vraag 69</i>
	3	Technisch secundair onderwijs (TSO)	<i>Vraag 69</i>
	4	Kunst secundair onderwijs (KSO)	<i>Vraag 69</i>
	5	Beroepssecundair onderwijs (BSO)	<i>Vraag 69</i>
	6	Deeltijds Beroepssecundair onderwijs (DBSO), leercontract of deeltijdse vorming	<i>Vraag 69</i>
	7	Bachelor, kandidatuur	<i>Vraag 69</i>
	8	Master, licentiaat	<i>Vraag 69</i>
Opmerkingen:			

Vraag 68	Op welke leeftijd heeft u het (voltijds dag)onderwijs verlaten?		
<i>Leeftijd in jaren.</i>			
	1 jaren	<i>Vraag 69</i>
	2	Nooit naar school gegaan	<i>Vraag 69</i>
Opmerkingen:			

Vraag 69	Welk is het hoogste diploma dat u (tot nu toe) behaald heeft?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>			
	1	Geen diploma	
	2	Lager onderwijs	
	3	Lager secundair onderwijs	
	4	Hoger secundair onderwijs	
	5	Hoger onderwijs korte type	
	6	Hoger onderwijs lange type	
	7	Universitair onderwijs: bachelor, kandidaturen	
	8	Universitair onderwijs: master, licentiaat	
			<i>Vraag 70</i>
Opmerkingen:			

Vraag 70	Ondervindt u in het dagelijkse leven hinder bij lezen, schrijven en /of rekenen in uw moedertaal?			
<i>Omcirkel wat van toepassing is.</i>				
		Geen	Soms	Vaak
A	Op vlak van lezen	1	2	3
B	Op vlak van schrijven	1	2	3
C	Op vlak van rekenen	1	2	3
			<i>Vraag 71</i>	
Opmerkingen:				

Vraag 71	Wat was de (belangrijkste) activiteitsstatus van uw <u>vader</u> toen u (ongeveer) 14 jaar oud was.?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Slechts één antwoord mogelijk.</i>			
	1	Werknemer	<i>Vraag 72</i>
	2	Zelfstandige	<i>Vraag 72</i>
	3	Meewerkend familielid	<i>Vraag 72</i>
	4	Werkloos	<i>Vraag 73</i>
	5	(Brug)gepensioneerd	<i>Vraag 73</i>
	6	Huisman	<i>Vraag 73</i>
	7	Ander	<i>Vraag 72</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 72</i>
	y	Niet van toepassing (bvb. Kent vader niet)	<i>Vraag 73</i>
Opmerkingen:			

F. Opleiding

Vraag 72	Wat was het beroep van uw <u>vader</u> als u (ongeveer) 14 jaar oud was? Indien uw vader meerdere beroepen uitoefende, beantwoord dan voor de belangrijkste.
<i>Omschrijf.</i>	
<i>Vraag 73</i>	
Opmerkingen:	

Vraag 73	Wat was de (belangrijkste) activiteitsstatus van uw <u>moeder</u> toen u (ongeveer) 14 jaar oud was.?		
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Slechts één antwoord mogelijk.</i>			
	1	Werknemer	<i>Vraag 74</i>
	2	Zelfstandige	<i>Vraag 74</i>
	3	Meewerkend familielid	<i>Vraag 74</i>
	4	Werkloos	<i>Filter 5</i>
	5	(Brug)gepensioneerd	<i>Filter 5</i>
	6	Huisvrouw	<i>Filter 5</i>
	7	Ander	<i>Vraag 74</i>
	x	(weet ik niet)	<i>Vraag 74</i>
	y	Niet van toepassing (bvb. Kent moeder niet)	<i>Filter 5</i>
Opmerkingen:			

Vraag 74	Wat was het beroep van uw <u>moeder</u> als u (ongeveer) 14 jaar oud was? Indien uw moeder meerdere beroepen uitoefende, beantwoord dan voor de belangrijkste.		
<i>Omschrijf.</i>			
<i>Filter 5</i>			
Opmerkingen:			

G. RELATIES EN SOCIALE CONTACTEN

Nu zouden we u graag een aantal vragen stellen over uw sociale relaties.

Filter 5	Is de respondent een persoon zonder wettige verblijfsvergunning?		
	1	Ja	<i>Vraag 75</i>
	2	Nee	<i>Vraag 79</i>

Vraag 75	Had u familie die reeds in België woonde toen u hier aankwam?		
	1	Ja	<i>Vraag 76</i>
	2	Nee	<i>Vraag 76</i>
	y	Niet van toepassing: geen familie	<i>Vraag 76</i>
Opmerkingen:			

Vraag 76	Had u al vrienden in België toen u hier aankwam?		
	1	Ja	<i>Vraag 77</i>
	2	Nee	<i>Vraag 77</i>
Opmerkingen:			

Vraag 77	Speelde de aanwezigheid van vrienden/familie een rol in de beslissing om naar België te komen?		
	1	Ja	<i>Vraag 78</i>
	2	Nee	<i>Vraag 78</i>
Opmerkingen:			

G. Relaties en sociale contacten

Vraag 78	Hoeveel maal heeft u contact met uw familieleden in het buitenland? (bvb. per telefoon, brief, fax, e-mail)	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Dagelijks
	2	Minstens wekelijks
	3	Minstens een aantal keer per maand
	4	1 keer per maand
	5	Minstens 1 keer per jaar
	6	nooit
	y	Niet van toepassing: heeft geen familie in het buitenland
		<i>Vraag 79</i>
Opmerkingen:		

Vraag 79	Hoeveel maal heeft u contact met uw familieleden die in België verblijven (waarmee u niet onder één dak woont)? (bvb. Per telefoon, brief, fax, e-mail)	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Dagelijks
	2	Minstens wekelijks
	3	Minstens een aantal keer per maand
	4	1 keer per maand
	5	Minstens 1 keer per jaar
	6	nooit
	y	Niet van toepassing: heeft geen familie in België
		<i>Filter 6</i>
Opmerkingen:		

Filter 6	Heeft de respondent op de vragen 78 én 79 'nooit' geantwoord?	
	1	Ja
	2	Nee
		<i>Vraag 81</i>
		<i>Vraag 80</i>

Vraag 80	Wanneer had u voor het laatst contact met één van uw familieleden?	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Minder dan 1 maand geleden
	2	1 tot 3 maanden geleden
	3	3 tot 6 maanden geleden
	4	6 maanden tot 1 jaar geleden
	5	1 tot 3 jaren geleden
	6	3 jaren of meer geleden
		Vraag 82
Opmerkingen:		

Vraag 81	Waarom hebt u niet langer contact met uw familie?	
<i>Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>		
	1	Ik heb zelf het contact verbroken en wil geen contact meer
	2	Mijn familie heeft het contact verbroken
	3	Mijn familie is overleden
	4	Mijn familie verblijft in het buitenland
	5	Ik heb ruzie met mijn familie
	6	Ik kan ze niet bereiken
	7	Andere: (omschrijf)
		Vraag 82
Opmerkingen:		

Vraag 82	Hoeveel maal heeft u contact met vrienden (waarmee u niet onder één dak woont)?	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor.</i>		
	1	Dagelijks
	2	Minstens wekelijks
	3	Minstens een aantal keer per maand
	4	1 keer per maand
	5	Minstens 1 keer per jaar
	6	nooit
	y	Niet van toepassing: heeft geen vrienden
		Vraag 83
Opmerkingen:		

G. Relaties en sociale contacten

Vraag 83	Mensen hebben soms gratis hulp nodig van anderen. Denkt u beroep te kunnen doen op iemand van uw naasten (bvb. vrienden, buren) indien u zich in één van de volgende situaties bevindt?	
<i>Omcirkel per item wat past (ja/nee/NVT).</i>		
A	Financiële problemen	Ja / Nee / NVT
B	Voor het verzorgen van een afhankelijk iemand die in uw huishouden woont (bejaarde, kind, invalide)	Ja / Nee / NVT
C	Lenen van gerief (kookgerief, tuinmateriaal)	Ja / Nee / NVT
D	Om u ergens naartoe te voeren (dokter, ziekenhuis)	Ja / Nee / NVT
E	Wanneer u zich in een noodsituatie bevindt en ergens moet kunnen logeren	Ja / Nee / NVT
F	Wanneer u hulp of raad nodig hebt bij het invullen van administratieve formaliteiten	Ja / Nee / NVT
G	Wanneer u uw hart wilt luchten	Ja / Nee / NVT
		Vraag 84
Opmerkingen:		

Vraag 84	Neemt u deel aan activiteiten van:	
<i>Omcirkel per activiteit wat past (ja/nee/NVT).</i>		
A	Beroepsverenigingen	Ja / Nee / NVT
B	Recreatieve verenigingen (bvb. jeugdbeweging, gepensioneerdenvbond, vrijetijdsverenigingen)	Ja / Nee / NVT
C	Artistieke verenigingen (bvb. muziek, theater, fotografie, tekenen, schilderen, beeldhouwen)	Ja / Nee / NVT
D	Sportverenigingen	Ja / Nee / NVT
E	Verenigingen van landgenoten	Ja / Nee / NVT
F	Verenigingen die zich inzetten voor mensen zonder papieren	Ja / Nee / NVT
G	Verenigingen van daklozen	Ja / Nee / NVT
H	De kerkgemeenschap	Ja / Nee / NVT
I	Andere groepen of verenigingen	Ja / Nee / NVT
		Vraag 85
Opmerkingen:		

Vraag 85		Als u de volgende domeinen van uw leven in beschouwing neemt, hoe tevreden bent u dan vandaag de dag?				
<i>Omcirkel wat van toepassing is.</i>						
		Zeervrededen	Tevrededen	Tussenin	Ontevrededen	Zeervrededen
Vragen F en G enkel stellen aan mensen zonder papieren. Vraag H enkel stellen aan dak- en thuislozen.						
A	Uw familiale situatie	1	2	3	4	5
B	Contact met anderen, uw vriendenkring of buren	1	2	3	4	5
C	De vrije tijd waarover u beschikt en waarin u kunt doen wat u graag doet	1	2	3	4	5
D	De organisatie van de maatschappij waarin u leeft (op gebied van publieke orde, veiligheid, justitie, gelijkheid en democratie)	1	2	3	4	5
E	Uw verblijfssituatie	1	2	3	4	5
F	De inzet van het beleid t.a.v. personen zonder wettige verblijfspapieren	1	2	3	4	5
G	Uw verblijf in België als land	1	2	3	4	5
H	De inzet van het beleid t.a.v. dak- en thuislozen	1	2	3	4	5
					<i>Vraag 86</i>	
Opmerkingen:						

H. GEBRUIK VOORZIENINGEN EN DIENSTEN

Om te eindigen, stellen we een aantal vragen over het gebruik van (sociale) voorzieningen.

Vraag 86	Hoe vaak had u de afgelopen 12 maanden contact met...?					
<i>Omcirkel per item de code van het antwoord dat van toepassing is.</i>						
		Nooit	Zelden	Af en toe	Vaak	Heel vaak
A	Het OCMW/CPAS	1	2	3	4	5
B	De VDAB/ACTIRIS (BGDA/Orbem)	1	2	3	4	5
C	Ziekenfonds of hulpkas	1	2	3	4	5
D	Vakbond	1	2	3	4	5
E	Kerkgemeenschap	1	2	3	4	5
F	Andere gemeentelijke diensten: <i>(omschrijf)</i>	1	2	3	4	5
G	Andere sociale diensten: <i>(omschrijf)</i>	1	2	3	4	5
					<i>Filter 7</i>	
Opmerkingen:						

Filter 7	Heeft de respondent contact opgenomen met één of meerdere instanties of personen?					
<i>Cf. antwoord op vraag 86.</i>						
	1	Ja				<i>Vraag 87</i>
	2	Nee				<i>Vraag 89</i>

H. Gebruik voorzieningen en diensten

Vraag 87		Hoe tevreden bent u over deze contacten? Bent u hierover:					
<i>Omcirkel per item de code van het antwoord dat van toepassing is.</i>							
		Ze er te vred en	Te vred en	Tu ssen in	On te vred en	Ze er on te vred en	Niet van toepassing
A	Het OCMW/CPAS	1	2	3	4	5	99
B	De VDAB/ACTIRIS (BGDA/Orbem)	1	2	3	4	5	99
C	Ziekenfonds of hulpkas	1	2	3	4	5	99
D	Vakbond	1	2	3	4	5	99
E	Kerkgemeenschap	1	2	3	4	5	99
F	Andere gemeentelijke diensten	1	2	3	4	5	99
G	Andere sociale diensten:	1	2	3	4	5	99
						<i>Vraag 88</i>	
Opmerkingen:							

Vraag 88		Heeft dit contact (of hebben deze contacten) u verder geholpen?	
<i>Omcirkel wat past (ja/nee/NVT)</i>			
A	Het OCMW/ CPAS	Ja / Nee / NVT	
B	De VDAB/ACTIRIS (BGDA/Orbem)	Ja / Nee / NVT	
C	Ziekenfonds of hulpkas	Ja / Nee / NVT	
D	Vakbond	Ja / Nee / NVT	
E	De kerkgemeenschap	Ja / Nee / NVT	
F	Andere gemeentelijke diensten	Ja / Nee / NVT	
G	Andere sociale diensten	Ja / Nee / NVT	
			<i>EINDE</i>
Opmerkingen:			

H. Gebruik voorzieningen en diensten

Vraag 89	Waarom hebt u geen contact opgenomen met een hulpverlenende instantie of persoon?	
<i>Lees de antwoordmogelijkheden voor. Meerdere antwoorden zijn mogelijk.</i>		
	1	Ik had het niet nodig (bvb. ik was niet hulpbehoevend)
	2	Ik weet niet hoe ik met deze instanties in contact kan komen
	3	Andere: (omschrijf)
	88	(weet ik niet)
		<i>EINDE</i>
Opmerkingen:		

EINDE

Dat was de laatste vraag van het tweede deel van onze vragenlijst. Hartelijk bedankt voor uw medewerking.

Indien u nog opmerkingen heeft, dan kan u die gerust geven.

Y	Opmerkingen bij het interview.
	Z

Z	Noteer de eindduur van de bevraging
	... u min

I. EVALUATIE VRAGENLIJST

De volgende vragen dienen ter evaluatie van het interview. Ze dienen ingevuld te worden na het interview. Zorg ervoor dat de respondent niet ziet wat je invult. Je kunt dit eventueel later invullen, maar wacht vooral niet te lang met het invullen zodat de ervaringen nog goed geëvalueerd kunnen worden.

I.1	Was de respondent wantrouwig voor de <u>aanvang</u> van het interview?	
	1	Helemaal niet
	2	Een beetje wantrouwig
	3	Zeer wantrouwig

I.2	Was de respondent wantrouwig <u>na afloop</u> van het interview?	
	1	Helemaal niet
	2	Een beetje wantrouwig
	3	Zeer wantrouwig

I.3	Hoe zou je globaal genomen de motivatie van de respondent om aan dit onderzoek deel te nemen beschrijven?	
	1	Heel gemotiveerd
	2	Gemotiveerd
	3	Tussenin
	4	Niet gemotiveerd
	5	Helemaal niet gemotiveerd

I.4	Hoe zou je globaal genomen de <u>capaciteiten</u> van de respondent beschrijven om de vragen te kunnen begrijpen en om betekenisvolle antwoorden te geven?	
	1	Genoeg capaciteiten
	2	Tussenin
	3	Niet genoeg capaciteiten
	4	Weet ik niet

I.5	Hoe zou je globaal genomen de <u>concentratie</u> van de respondent tijdens het afnemen van de vragenlijst beschrijven?	
	1	Genoeg concentratie
	2	Tussenin
	3	Niet genoeg concentratie
	4	Weet ik niet

I.6	Hoe zou je globaal genomen de kwaliteit van het interview beoordelen? Werden alle vragen volledig en duidelijk beantwoord?	
	1	Ja
	2	Nee

I.7	Heb je nog verdere bedenkingen in verband met dit interview/deze vragenlijst?	

BIBLIOGRAFIE

- Adriaensens G met medewerking van Patot L. & Pena-Casas R. (2003), 'De ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken', in *Belgisch Tijdschrift Sociale Zekerheid*, p. 379-398.
- Benjaminsen L. & Christensen I. (2007), 'Homelessness in Denmark- national count', *SFI-rapport 07-22*, Copenhagen, SFI.
- Brousse C., Massé E. & de la Rochère B. (2001), *L'Enquête sans-domicile*, INSEE, Paris.
- Busch-Geertsema V., Edgar W., O'Sullivan E. & Pleace N. (2010), 'Homelessness and Homeless Policies in Europe: Lessons from Research', *A Report Prepared for the Consensus Conference*, Brussels, FEANTSA.
- Carpentier S. & Van den Bosch K. (2006), *Situering van de leefomstandigheden van cliënten van welzijnsorganisaties t.o.v. de volwassenen die in bestaansonzekerheid leven volgens SILC*, Nota.
- Culhane D.P. & Metraux S. (2008), 'Rearranging the deck chairs or reallocating the lifeboats', *Journal of the American Planning Association*, vol. 74, n° 1, p. 111-121.
- de Keulenaer F. (2002), *Characteristics of second-wave non-respondents in the panel study of belgian households*, Conference paper.
- de Keulenaer F. & Levecque K. (2004), 'Mood and socio-economic status bias in survey non-response: results from an 11-wave panel', in *Proceedings of the 6th International Conference on Social Science Methodology: recent developments and applications in social research methodology*, August 17-20 2004, van Dijkum C. et al., Amsterdam SISWO, p. 1-21.
- de Klerk M. (2005), *Ouderen in Instellingen, Landelijk Overzicht van de leefsituatie van oudere tehuisbewoners*, Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Delaunay D. & Tapinos G. (1998), 'La mesure de la migration clandestine en Europe', vol. 1, *Rapport de Synthèse*, Eurostat Working papers, Population et Conditions sociales.
- DeMaio T (1980), 'Refusals, who, where and why?', in *Public Opinion Quarterly*, vol. 44. p. 223-231.
- De Standaard (2005), *Thuisloze is Vrouw en Allochtoon*, 10/08/2005.

- Gezondheidsenquête (2004), *Methodologisch rapport*, <http://www.iph.fgov.be/EPIDEMIO/EPINL/crospnl/hisnl/his04nl/his11nl.pdf>.
- Groves R.M. & Couper M.P. (1998), *Nonresponse in household interview surveys*, New York: Wiley.
- Heerweegh D., Abts K. & Loosveldt G. (2007), 'Minimizing survey refusal and noncontact rates: do our efforts pay off?', in *Survey Research Methods*, vol. 1, n° 1, p. 3-10.
- Jandl M. (2004), 'The Estimation of Illegal Migration in Europe', *Migration Studies*, vol. XLI, n° 153, p. 141-155.
- Lamberts M. (1993), *Ze vragen zoveel aandacht, meneer: Tewerkstelling en aanwervingsbeleid t.a.v. laaggeschoolden en kansarmen*, HIVA, Leuven.
- Lenaers S., Van Haegendoren M. & Valgaeren E. (2001), *De Gemeenschap achter de tralies: Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening*, Sociaal Economisch Instituut/LUC, Diepenbeek.
- Lepkowski J. & Couper M. (2002), 'Nonresponse in the 2nd wave of longitudinal household surveys', in R. Groves et al. (eds), *Survey Nonresponse*, p. 259-273.
- Maes E. & Demeester K. (1997), *Een typische gedetineerde is een ...? Onderzoek naar het profiel van een populatie gedetineerden in het penitentiair schoolcentrum Hoogstraten*.
- Maes E. & Put J. (2003), 'Armoede en vrijheidsberoving: een vicieuze cirkel?', in J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx, *Jaarboek Armoede en Sociale uitsluiting*, Acco, Leuven. p. 187-208.
- Marchetti A-M. (1996), 'Pauvreté et trajectoire carcérale', in C. Faugeron, A. Chauvenet & P. Combessie (eds.), *Approches de la Prison (Perspectives criminologiques)*, Larcier/De Boeck, Paris/Bruxelles, p. 177-197.
- Paspalanova M. & Swyngedouw M. (2007), *Sampling undocumented immigrants in Brussels via snowball sampling: theoretical and practical considerations*, CeSO/ISPO/2007-4, Leuven.
- Pickery J., Loosveldt G. & Carton A. (2001), 'The effects of Interviewer and Respondent Characteristics on Response Behaviour in Panel Surveys: A Multi-level approach', *Sociological Methods and Research*, vol. 29, n° 4, p. 509-623.
- Schmeets H. & van der Bie R. (2006), *Enquêteonderzoek onder Allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen: Bevolkingstrends, 1ste kwartaal*, p. 67-73.
- Socialstyrelsen (2006), *Hemlöshet i Sverige 2005*, Socialstyrelsen, Stockholm.
- Stoop I. (2005), *The Hunt for the Last Respondent, Non Response in Sample Surveys*, Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Te Riele S. (2002), *Vertekening door non-respons: Hoe nauwkeurig zijn de uitkomsten van persoonsenquêtes?*, Sociaal-economische maandstatistiek, p. 20-25.
- Van Menxel G. et al. (2003), *Verbinding Verbroken*, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, Berchem.
- Van Menxel G. et al. (2007), *De meervoudige kwetsbaarheid van cliënten in het algemeen welzijnswerk*, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, Berchem.

- Van Regenmortel T., Demeyer B., Vandenbempt K. & Van Damme B. (2006), *Zonder (t)huis: Sociale Biografieën van thuislozen getoetst aan de institutionele en maatschappelijke realiteit*, Lannoo Campus, Leuven.
- Vlaams Minderhedencentrum (2007), *online raadpleging*, <http://www.vmc.be/vreemdelingenrecht/wegwijs.aspx?id=265>.
- Vranken J., De Boyser K. & Dierckx D. (2006), *Jaarboek Armoede en Sociale uitsluiting*, Acco, Leuven.

www.hiva.be

Jaar na jaar publiceren de Belgische en Europese overheden armoedestatistieken op basis van de EU-SILC survey, een grootschalige enquête naar de inkomsten en levensomstandigheden van gezinnen in Europa. Niettegenstaande de schat aan gegevens die EU-SILC oplevert, liggen er ook addertjes onder het gras: selectieve non-respons bij kansarme groepen, en zelfs a priori uitsluiting van groepen zoals daklozen en mensen zonder papieren. Wat is de mogelijke vertekening in de armoedestatistieken als gevolg hiervan? Op welke manier kunnen deze cijfers recht getrokken worden? En wat zijn dan de levensomstandigheden van deze groepen in vergelijking met andere armen in België?

Dit onderzoek werd besteld door het Interfederale Steunpunt Armoedebestrijding en gefinancierd door het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO).

